

Ян Бжоза

Dime

ЯН БЖОЗА

Dimu

ПОВІСТЬ

КНИЖКОВО-ЖУРНАЛЬНЕ ВИДАВНИЦТВО
ЛЬВІВ — 1960

Це повість про страшні злигодні дітей львівських нуждарів за панської Польщі.

Картини життя дітей міської бідноти, їх безпритульність та важку боротьбу з постійним голодом і холодом, їх уявлення про неправедливість капіталістичного світу, маленькі радоші письменник змальовує яскравими реалістичними фарбами.

Переклад з польської
ПЕТРА І ТАМАРИ КОЗЛАНЮКІВ.

ПИСЬМЕННИК З ДНА ЖИТТЯ

Не знає той, що таке горе, хто не бачив чорної недолі дітей на білому світі, хто не бачив знедолених сільських сиріток у наймах, голодних, бездомних міських обірванців на вулицях, базарах та на звалищах сміття, здивованих дитячих очей під вітринами ресторанів, їдалень і гастрономів.

У нас гіркого дитинства немає, і це одне з найсвітліших досягнень соціалістичного суспільства. Радянська держава створила й постійно створює для дітей усі умови, щоб вони жили весело, радісно і щасливо. Матерям пощається державна допомога, побудовані тисячі дитячих садків, школ, інтернатів, пionерських таборів та санаторіїв. Перед синами і дочками трудящих СРСР відкриті двері всіх вузів і технікумів, звідки вони виходять на широке поле народного господарства й культури інженерами й техніками, лікарями й учителями, агрономами й геологами, митцями і вченими. Радянським юнакам і дівчатам не загрожує також у житті страшне марево безробіття, яке постійно висить над головами трудящих капіталістичних країн. Тисячі підприємств нашої країни, тисячі заводів і фабрик, колгоспних господарств і радгоспів, наукових і культурно-освітніх установ забезпечують працю і заробіток радянським людям.

У капіталістичному світі тисячі дітей бідняків і безробітних злідтарів позбавлені права на радість безтурботного дитинства. Вже змалку вони мусять терпіти постійний голод і холод, побої і переслідування поліції. Ці діти живуть у темних підвалах і на горищах, ім доводиться тяжко працювати на щоденний шматок хліба. Вурси, школи — не для них, тільки для вибраних, для тих, у кого є гроші. Не приваблюють також, а відстрашують бездомних дітей усякі буржуазні філантропійні комітети й монастирські святощі,

які допомагають дітям так, як допомагає багач кинутим шматком хліба собаці.

Саме про дітей міських злидарів і написана повість уродженця Львова, польського письменника Яна Бжози «Діти». Автор ніби змалював тут своє нерадісне дитинство. Перекладаючи повість, я наче й справді повернувся в буржуазно-капіталістичний Львів до 1939 року. Я знов побачив усіх цих бідолашних і вічно заклопотаних Юреків, Янеків, Юзеків і Марісъ на вулицях буржуазного міста з пачками газет у руках, почув їх вигуки з політичними або іншими сенсаціями тодішнього світу. В сонячні дні, в негоду і стужу ці діти бродили по місту, як жива демонстрація злочинності капіталістичного ладу.

Повість Я. Бжози — яскрава реалістична картина ліхоліття дітей львівських пролетарів у незавидних і безперспективних умовах шляхетсько-поліцейського ладу. Розповідь автора проста і правдива, в деяких місцях трохи натуралістична. Автор співчутливо ставиться до переживань своїх неповнолітніх геройів, і хоч він прямо не обвинуває буржуазно-шляхетських можновладців за гірку долю дітей, однак переконливим актом обвинувачення проти них є сама повість.

І як же радісно відмічати вже, що з визволенням Львова в 1939 році Радянська влада повернула тисячам дітей міських трударів щастя і радість.

Дитинство письменника подібне до дитинства героїв його повісті. Ян Бжоза (справжнє прізвище Воробець) народився в 1900 році у Львові в сім'ї бідняків, вихідців з села. Перед першою імперіалістичною війною померла у Бжози мати, а в 1914 році батька його — теслю — взяли до австро-угорського війська на війну. Малий Ян встиг уже закінчити початкову школу й пішов учитися на шевця. Та згодом не витримав знущань майстра, втік і став бездомнім вуличником у місті. Після війни працював з батьком на будівництві по західноукраїнських містах і в Сілезії та вчився теслярства. Згодом, уже як тесля, майбутній письменник працював у копальні озокериту в Бориславі та у угільній шахті.

«Це була моя літературна школа, — пише він. — В роки кризи та безробіття в мене було багато часу, і я вчився, багато читав і, вже жонатий та з дітьми, закінчив у 30 років життя екстерном гімназію й одержав свідоцтво».

Але гімназійна освіта не поліпшила долі Я. Бжози в Польщі Пілсудського. Він і далі мусив працювати фізично

на шматок хліба навіть простим чорноробом, носильщиком та кур'єром.

В 1933 році Інститут суспільного господарства у Варшаві оголосив конкурс на записи безробітного, і Ян Бжоза надіслав туди свій нарис. Одержана премія заохотила його. і в 1934 році він написав драму з страйкової боротьби шахтарів копальні Клімонтів «Зміна № 17». Драма користувалася успіхом на сцені у Катовицях, але скоро була заборонена поліцією. В 1936 році Ян Бжоза видав у Львові повість «Діти», а через рік — повість з життя будівельників робітників «Ставили будинок».

В 1940 році Ян Бжоза серед інших львівських літераторів був прийнятий у члени Спілки радянських письменників України й працював членом редколегії польського «Літературного альманаху».

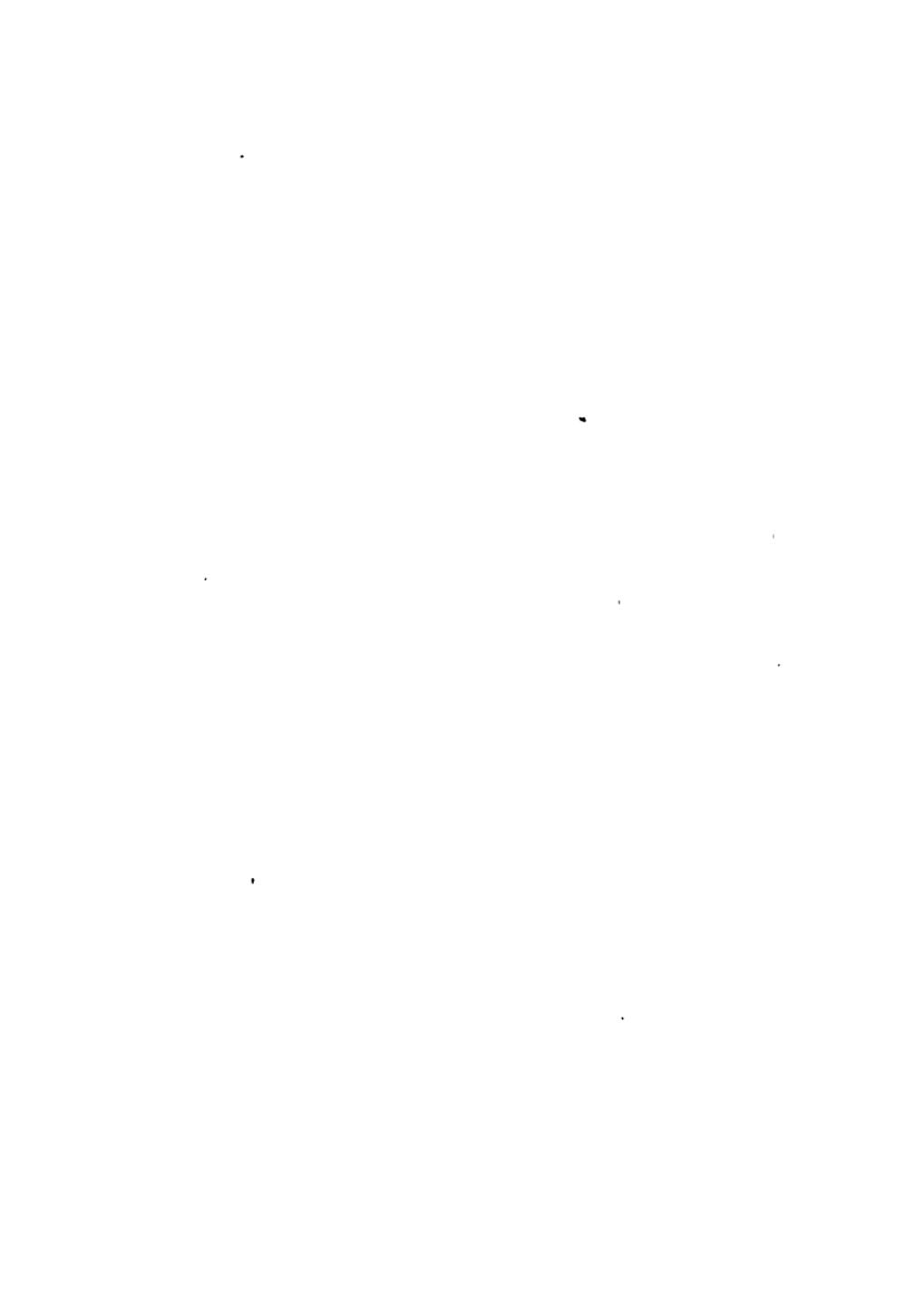
Під час гітлерівської окупації Львова Бжоза переховувався у підлівівському селі, а після визволення міста в 1944 році надрукував ряд своїх оповідань і нарисів у львівських газетах «Червони штандар» та «Вільна Україна». В той час письменник брав активну участь в громадському житті міста Львова.

В 1945 році Ян Бжоза виїхав до Катовиць і включився в активне літературне й громадсько-політичне життя робітничого міста. Працюючи в Товаристві польсько-радянської дружби, він прочитав багато доповідей, лекцій і переклав ряд творів радянських письменників. У післявоєнний період Бжоза випустив історичну повість «Дев'ятий батальйон», повість «Земля» та «Війнонько-війнонько», в якій змалював ганебний воєнний похід пілсудчини на радянський Київ у 1920 році.

Ян Бжоза — лауреат літературної премії Катовиць з 1947 року. Уряд Народної Польщі нагородив його орденами «Штандар праці» та «Срібний хрест заслуги».

Тепер письменник працює над творами з життя робітників і селян.

ПЕТРО КОЗЛАНЮК.

Еге ж, їх так багато, аж в очах мерехтить.

Щоранку, коли місто прокидається з важкого хворобливого сну, а вулиці ще сповнені фіолетовою млою світанку, коли фабричні сирени захрипло вилють хором розпачу, коли на базарах і в торгових рядах розкладають криваві кусні м'яса і гори овочів, коли перші трамваї виповзають з чорних ще коробок трамвайних парків, — тоді з душних друкарень, затхлих редакцій вибігають незліченні зграйки дітей. Це ви побачите і взимку, коли темно-сині постаті працьовито згрібають синій сніг із засніжених тротуарів, і восени, коли на вулицях лежить роса, немов розмазані слізози.

І хоч біжать ці діти вздовж вулиці, тупоту їхніх ніг не чути. Тільки шум — шум рухомих постатей, що мчать швидко на босих або напівбосих ногах.

А потім крик.

Шум і крик.

Діти вигукують пискливими голосами, а тому що вони біжать, голоси їх дрижать, стають подібними до плачу, сумного плачу вулиці.

Так і починається день.

Попереду біжать старші хлопці та майже вже дорослі дівчата. За ними мчать менші. А позаду дріботять найменші. Вони незграбно перебирають то-ненькими ніжками і нагадують малих каченят, а зв'язки газет, які вони тримають обіруч, здаються більшими від них самих. При цьому вигукують то-ненькими голосками, аж хріпнуть. Вулиця сповнена гомону, а повітря тремтить, як від подиху смерті. Уже розвіявся задушливий чад нужди. В'язки газет розсипалися по всьому місту.

I тоді починається день. Райтом розцвітають рожевими шматками м'яса торгові ряди, пахне кров'ю, дивляться витріщені від передсмертного жаху очі пошматованіх голів. Ось скирти ревеню, овочів і хліба — цілі гори. З пронизливим скреготом відчинаються крамниці. Пахне воском до підлоги і нічними барами. На подвір'ях тріпають ковдри. В кухнях стукають товкачі та дзвенять сікачі. Вуличні музиканти цигикають сумні танго. Бубнятъ фортепіано, на поворотах скрекочуть трамваї. Десь раптом заверещить військовий оркестр...

Коли літо нагріє тротуари і мури будинків на околінах міста, тоді звідти доносяться такі крики і дзижчання, як з велетенського вулика. Граються діти брудні, діти напівголі, обдерти. Вони кидають м'ячами і камінцями, бігають і плутаються між перехожими, нишпоряТЬ по каналах та в болоті.

А коли засушені, крики дітей стають ще голоснішими, а їхні ігри — ще завзятішими. Коли ж місто спалахне загравою вогнів, а радіорупори заскрегочуть музикою, тоді до темних небес знову злітає крик дітей. Це вечірні газети заповнюють місто останніми новинами з поля бою: «Абіссінці захопили танк!»*

А потім наступає тиха ніч.

Годинники сумно видзвонюють одвічні години.

* Мова йде про війну Італії з Ефіопією в 1936 році. (Прим. перекл.).

А ось зима. Тиша. В парку не чути дитячих криків. Повзуть саночки за саночками в сліпучій білині пухкого снігу. Сміх дзвенить найчистішим сріблом, і горять рум'янці на буцматих личках. А на льоду грають арії з «Сільви». Мерехтять барвисті kostюми в такт циганських вальсів, а на вулицях діти продають сірники, мов у казці Андерсена.

Продають сірники і газети.

З розкритих уст вилітають разом з клубами пари вигуки «Італійці» скинули шість тисяч кілограмів бомб!..»

Попереду оркестру марширує довгий Только. Він іде тут же біля капельмейстера, що тримає булаву з позолоченою кулею на кінці. Довгий Только так задивився на пана капельмейстера, що аж сам повторює його рухи. Раз-два, раз-два! Рука вгору, рука вниз! Трам, там, там!. Дз, дз, бум-бум-бум! Только марширує гостро — крок у нього великий, як у дорослого. Не те, що Янек, який дріботить біля нього і всякий раз залишається позаду та раз у раз мусить підбігати.

Напевно таке підбігання розлютило б Толька, якби не те, що він не бачить нічого, крім оркестру. Ось саме пан капельмейстер підняв руку вгору на знак того, що оркестр перестане грати. Только й собі підняв руку, і якраз оркестр замовк. Хе-хе, ось тобі і маєш! Тепер треба подивитись, як музиканти чистять труби, розкручують кларнети і акуратно складають папери, на яких написана музика. Коник, що тягне великий бубон, починає вже нудитись. Ага, а той випускає з отієї найбільшої труби слизину чи що... А там іде трамвай. Цікаво, чи він зупиниться і почекає, поки пройде оркестр чи дзвонитиме, щоб вступився з дороги. Трамвай зупинився й чекає. Це викликало у Толька нечуваний подив. На всіх він дзвонить, а на оркестр ні... Ага, і на похорон теж ні.

Хлопці йдуть тепер позаду оркестру. Біля того коника і барабанщиків, двох малих хлопчиків. Проте бубни в них, як для дорослих. А які нашивки! Цілі рукави сріблні. Кашкети з такими довгими козирками і зсунуті набік. Ага, зараз знов почнуть грати. Пан капельмейстер повернувся цілим корпусом до оркестру та так і йде задом. На трубах і флей-

тах з'явилися інші аркуші паперу, й пан капельмейстер підняв булаву вгору. Ось саме ці два малі барабанщики ударили паличками. Толькоже сильніше загупав босими ногами об каміння. Раз-два, раз-два!.. Трам-там-там, трам-там! Глухо загудів той великий бубон. Раз, два, три, чотири!.. Толька охопило таке завзяття, що він цілком не зважає на щораз сильніші штовханці свого товариша.

Янек втомився вже від постійного підбігання, а втім, він і не любив тієї бісової музики. Але що вдієш, коли Только ішов, як божевільний. Нема ради, доведеться йти аж до казарм. І дійсно, оркестр повернувся, за ним і військо чвірками, і тільки тоді, коли за тим військом зачинились ворота, Только отяминувся.

— Знаєш, я хочу стати музикантом!

Але Янек не вірив.

— Поклянися.

Только тяжко поклявся. Але Янекові і цього було замало.

— Е, що з такої присяги, мусиш поклястися ще на щось більше.

— Ну на що?..

— Ходімо до Міхалека, а по дорозі я видумаю щось таке, на що ти зможеш ще поклястися...

— Ану побачимо, чи не зможу...

— Побачимо!..

Так сперечаючись, вони помчали щодуху. Бігли ритмічно, весь час, тому що була вже крайня пора, щоб поспіти до Міхалека на далеке передмістя. Міхалек напевно вже прийшов зі школи і чекає їх. Може, вдасться щось у нього роздобути. У всякому разі буханець черствого хліба він винесе.

— Чи ти говорив йому про леденці?

— Говорив, але ж нічого не вийде. Стара стере же тепер опівдні...

— Нема нікого в крамниці...

— Обіцяв, що, може, завтра...

— О, сюди ближче!

Хлопці пробігли ще одну вулицю, а потім повернули до якоїсь діри в паркані і пішли на поля. Там стояли низенькі будиночки, як на одному була вивіска з написом «Продовольчі товари. Анна Вика». Зупи-

нилися біля цієї крамниці. Толькo свиснув, і хлопці тут же повтікали за паркан, бо мати Міхалека пані Анна Вика, не любила тих свистів і зразу ж кричала з-за прилавка:

— О, вже поліцаї за тобою свищуть, злодію!..

Але цим разом усе пішло гладко. Міхалек, як і було домовлено, вибіг з буханцем хліба під полою. Всі троє пішли хильцем на травник під парканом і посидали. Толькo вийняв маленького ножика й розрізав хліб на дві рівні половини. Одну дав Янекові, ї почали їсти. Міхалек тим часом випитував про голубів. Але ще їх немає, бо тепер же полуднe.

Полуднe. Дзвінок на дверях крамниці бренькає щохвилини. Дзижчати мухи і пече сонце. Поруч граються діти, жінка несе відро, прилетіли голуби, а там якийсь чоловік мучиться з важко навантаженим візком. На візку овочі. Хлопці їдять жадібно. Толькo відрізує ножиком рівненські скибики й запихає їх у рот. Янек відгризає великі шматки хліба і ковтає. О, цей Янек завжди голодний. Міхалек сидить на почіпки і рве траву. Міхалек чекає, поки з'їдять — бо він же любить грati в камінці на гроши.

Попоївшi, хлопці почали грatisя камінцями. Раз угору, раз униз. Камінчики злітають і падають, а вуха у хлопців червоніють щораз більше. Толек виграс. Толек завжди виграс і не шахрує. Міхалек почервонів і грас щораз гірше.

Вони й не помітили, що навколо зібралась купка інших дітей. Припинили гру тільки тоді, коли з'явилася перед ними дебела постать пані Анни Вики. Не можна було кинути ні одного камінця під акомпанемент такого крику. О, пані горланила так, аж пухли вуха.

— Та годі, мамо... — намагався заспокоїти її Міхалек.

— Я маю тебе в д... ти, злодію...

Через те всі пішли далі на поле під другий паркан і там почали грati в гроши. Пані Анна Вика ще щось вигукувала, але не було чути нічого. Було видно, як вона вимахує руками і погрожує Міхалекові, який лише посвистує собі і рахує гроші в кулаку. Гра почалася спочатку і була б тривала хотізна-доки, коли б не той злодюжка. Усе це трапилось

через того злодія Франека-Лапайгудзика. А то ж дивиться! Так обманює сучий син! Монета дійсно лежала на два пальці від лінії. Всі бачили, що лежала, як бик. А він якось туди-сюди, раз, два, три — і монета в колі. Тоді він схопив її в руку, та тільки його й бачили. Жаль, що не було тоді Антека — Котячого Лоба. Дав би він йому тією монетою в ніс так, що аж... Та це ще нічого. Вся біда в тому, що програв оцей гривеник Юзек-Плакса. Останній гривеник. І ось розревівся, як віл. Скривився, мов середа на п'ятницю, захлипав хрипливо, а слози ще гірше розмалювали його і без того брудне обличчя. Вухо, що стирчало з-під великої шапки, він прикрив вистріпаним козирком, а червоним, мов буряк, кулаком тер маленькі каправі очі.

Всі інші стояли навколо нього якось зовсім безпорадно. Тільки той дурний Ясьо-Ціп сміявся на весь рот, аж досадно було. Сташко-Щур чухав однією рукою за вухом, а другою під пахвою. Толькож цей довгий Только, присівши навпочіпки біля того нещасного кола, стирав його поводі. Олек, той, у червоному брудному береті, якось крутився на одному місці, а потім і він пішов геть. Здалека виднів лише червоний берет. Олек пішов, мабуть, за тим злодієм. Ну, ясно. У них, видно, спілка.

Де не взялась ціла купа дітваків. Порозглядавши роти, всі вони дивилися на заплаканого Юзека. Найбільше вирячилася на нього дівчата, немов на м'який цукерок на вітрині або на того трупа, що лежав десь отут неподалеку... еге, під цим парканом. Тепер, як і тоді, всі, а дівчата попереду, почали пхатися до заплаканого Юзека.

І хто знає, скільки б це так тривало, якби не Антек — Котячий Лоб. Він прибіг з протилежного боку і вмить зробив порядок. Порозпихав усіх, крикнув на дівчат, обзываючи їх нецензурними словами, ще й затупав: утікайте, мовляв. Дівчата так кинулися врозтіч, що мало штанцят не погубили. А згодом показували тільки довгі язики з-за паркану. Та хто б звертав на це увагу?

Спочатку Антек струсонув плаксою і дав йому позавуш.

— Що з тобою?

Юзек плаче, що це той злодій... А це ж останній гравенік... І що ж то буде... і ай-ай-ай, і ай-ай-ай! Вимазався весь, зашмаркався, що жаль було дивитися. А подерти штани так трусились на ньому, що ледве трималися на ногах. Антек міцно схопив його за шиворот і штовхнув поперед себе.

Ходімо!

Решта хлопців порозбігалася хто куди, бо ж насувався вже рожевий вечір і засвистіли тут же біля вух ластівки. Ось почнуть літати кажани. Кинеш угору шапку чи камінь, і кажан летить за ним, мов очманілій.

Антек з Юреком ідуть поволі. Юзек уже перестав плакати. Він витер рукавом замурзане лице й дивився на небо. Воно ставало щораз темнішим, а там, праворуч, залізничний насип став уже цілком чорним. Під босими ногами пісок ще теплий і приємно скобоче підошви. З'явився перший кажан. Антек кинув шапку. Кажан полетів за нею аж до землі. Прекрасно! Юзек кинув свою шапку і мало не впіймав кажана. Почалася справжня забава. Але не вдалося спіймати ні одного. А втім, це не цікавило хлопців, тим більше, що здалека залунав протяжний і немовби якийсь сумний голос паровоза. Хлопці щодуху побігли до чорного насипу. І не поспіли впору. Поїзд промайнув з клацанням і скреготом, жбурляючи пригорщами червоні іскри, та й сам був ніби гарячий від отих рядів освітлених вікон, що зникали в пітьмі травневої ночі.

І коли хлопці вже дряпалися на насип, перед ними тільки блиснула червона цятка ліхтаря останнього вагона, востаннє донісся подих машини, і все стихло. Тільки рейки гуділи, квакали десь жаби та грав телеграфний стовп. Що ж летіло по цих дротах? Телеграми летіли. Хлопці посидали біля стовпа. Заслухалися.

Сяяли зорі. По дротах бігли оці телеграми.

— Це, напевно, Том Мікс телеграфує так, просить допомоги.

— А знаєш, я буду машиністом, коли виросту..

— А я пускатиму телеграми.

— Ов-ва, оце ще робота все життя пускати телеграми...

— Дурень! Це ж краща робота, ніж їздити на паровозі і нюхати кіптяву. Телеграми бувають усякі: зелені, червоні, голубі, тільки тепер ніч, і тому не видно. А тім, уночі шлють телеграми, що світяться, ти постривай-но й побачиш.

Задивилися.

Проте не було на що дивитися, тим більше, що хлопці були голодні. Юзек уже й охляв. Коли ж то він їв останній раз? Ага, вранці булку за чотири гроші, а гравінік він залишив собі на вечір. Згадав програні гроші, і знов йому щось застягло у горлянці й затіпалася борода. Антек заговорив, що з апетитом з'їв би шкварок, але біда, крамниці вже, мабуть, зачинені. Найближче було б до крамниці пані Анни Вики, але туди і нема чого йти. Доведеться в місті купити хоч оселедця.

В Юзека вселилася надія поживитися біля Антєка. Вони бадьоро пішли полем по холодній росі, а потім вийшли на першу вулицю з шинком на розі. В шинку сиділи два пияки й так кумедно обіймалися, що можна було луснути від сміху. Антек звелів шинкареві дати маринованого оселедця, отого з банки з цибулею. Шинкар упіймав шматок оселедця, поклав на папір і вийняв ще трохи цибулі з розсолу. Потім подав ще булку і папіросу. Після цього хлопці перейшли на другий бік вулиці під огорожу, де можна було сісти на землю. Антек розгорнув папір, відламав шматок булки й розірвав пальцями оселедця.

— На, іж! А до цибулі не лізь, бо дам у морду.

Попоївши, Антек закурив папіросу. Тепер їм стало весело, що аж хотілося з чогось сміятися. Ага, з отих пияків.

— Ти бачив, як вони облизували вуса? Мов коти в березні.

— Ні, не як коти, тільки як барани.

— Хи-хи-хи! Ой-йой!

Вулицею поззуть чорні тіні перехожих. З шинку згодом виходять два пияки. Вони поставали біля ясно освітленого вікна шинку, а крива тінь від них падає на тротуар. Заспівавши, п'яні пішли собі ген туди, на темне поле біля насипу.

Хлопцям уже набридло сидіти так, тому подали-

ся у місто. По дорозі Антек купив ще в кіоску за п'ятака м'ятний цукерок, розкусив його й дав половину Юзекові. Цієї половини цукерка вистачило на цілу годину. Йшли весело, бо люди товпилися щораз більше, пахло пудрою і фруктами, гули сирени автомобілів, кричали радіорупори і мерехтіло неонове світло. Хлопці йшли — подивитись на того блазня, що махав головою й тримався за ногу. Біля цієї вітрини завжди було повно людей. Хлопці пропхалися наперед. Блазень махав головою і ногою, на якій був великий мозоль. Потім пішли ще оглянути фото-вітрину кінофільмів. Та їм не подобалися оті голі жінки з задертими догори ногами. Найкраща кінокартина — це та, в якій грає Гаррі Піль. Сташек-Щур розповідав якось зміст цілої картини від початку. Набазікав неймовірні речі. Ну, слухайте... Хіба може отакий стрибати з літака на літак? Це ж очевидна брехня...

Посідали в темній закутині на кам'яних сходах і завели мову про отой фільм. Юзек стояв на своєму, що це цілком можливе і що він сам зумів би так стрибнути.

— Еге, коли ти так рвешся, то можеш і спробувати...

— Як?

— Піди на аеродром і скажи, що хочеш стрибати, там ще навіть дістанеш за те сто злотих...

— Сто злотих? Батечки! Побачиш, що завтра ж піду, і якщо дадуть за те сто злотих... Та боюся, щоб не обманули. А ну ж я стрибну, а вони не дадуть?

— Дурень, як не дадуть?! Це ж не якісь там шинкарі чи редактори, щоб дурити людей. Це ж військо!

Ото ж вирішили, що вранці підуть на аеродром. Антек прослідкує, щоб гроші дали наперед і поклали десь збоку, а коли Юзек стрибне, він скопить гроші й тут же втече. За це він дістане два злотих, а за решту Юзек накупить багато смачної їжі... Або ні, він купить того блазня з мозолем. А втім, на біса їм блазень? Краще черевики й костюм. А ще краще не купувати нічого, тільки ходити за ці гроші до школи і вчитися на інженера. Або на шофера.

Хлопці снують усе нові і нові плани. Юзек змі-

нью їх, а Антек дрімає, бо вже пізно. Вулиці вже
відкриють, і двірники уже дзвонять ключами. Він зачіпав
браму і пройде сюди. Запримітивши хлопців, сторохи
підніме крик, може й побити або штовхнути ногою.
Хлопці радяться, де б то переночувати спокійно та й
недалеко звідси. Вибрали торгові ряди. Там не
вигідно, твердо, й доведеться на світанку встать
ти, зате принаймні спокійно, туди-бо не ходять двірники
ані поліції. Щоб тільки рано схопитись та втікти
від різників. Не те, щоб били. Різники добри
люди. Хто дасть ковбаси або кине жменю шкварок
але біда, що тут же намовляє йти в учні або служити
біля коней.

Пробігли декілька вулиць й опинилися на кривому ринку. Там у другому кінці примостилися
столом м'ясника.

Скоро й заснули.

На ратушевій вежі годинник сонно вибиває години. Місяць мандрував собі статечно по дахах, потім пробився смужкою поміж лав й освітив на мить
малі зіщулені фігури хлопців. Антек втягнув голову в комір і згорнувся клубком. Юзек кидався уві сні і хлипав. Снився йому програш. А може, й щось інше...

* * *

Довгий. Только ретельно затер цей нещасний круг і кивнув Янекові. Обидва помчали щодуху до міста. Доводилось поспішати мерцій. Вечірні газети вже, мабуть, вийшли, а це ж не близько. Треба пробігти не одну вулицю, поки побачать хлопців з газетами під пахвою!

Хлопці вітром примчали до контори. Аж худий пан Самцьо злякався. Пан Самцьо — це експедитор, і він знає всіх хлопців. Тому й здивувався, що так пізно прибігли. Рахуючи їм газети, він незадоволено крутив головою. Адже ж нічого вже вони не зможуть продати. Продадуть у кращому випадку по десять примірників. Решта напевно залишиться на квас*.

* На макулатуру.

Хлопці розбіглися в різні боки.

Только, як звичайно, на передмістя, а Янек — під кінотеатри і ресторани. Під кінотеатрами не було жодного збути. Тоді він пішов під бар «Міньйон». Там продав два примірники, а інші не було надії продати. Під баром «Міньйон» було людно й гучно. Щохвилини під'їджали автомобілі, ме-рехтіли різnobарвні вогні, і портьє у парадній ліvreї широким жестом відчиняв двері. Пасажири з автомобілів навіть не звертали уваги на хлопчину, що намагався втиснути їм листок нікчемної газетки. Вони поспішали у бар, до світла, до м'яких крісел і диванів, до тієї музики, що ледь-ледь пробивалася крізь червоні портьери. Янекові не пощастило. Було пізно, хотілося їсти. Подарований ще опівдні Міхалеком шматок хліба в кишені розкришився й змішався з сміттям, тютюном та піском, тому їсти його було годі. Янек подумав, що придaloсь би якесь масло або шматок ковбаси. Але не було грошей. Кільканадцять дрібних монет у кишені не можна було зачіпати. Ого-го! Він знав наслідки такого марнотратства. Не було б тоді й шеляга, щоб розпочати торг, ну, а в борг не давали ніде.

Не було іншого виходу, як з'їсти черствий хліб. Під час їжі осяяла його близкуча думка: дістатися до бару «Міньйон»! Там він напевно продасть усі газети. Але як же проникнути туди? Треба якось просмикнутися біля того шикарного портьє. Янек покрутився біля нього хвилину, але ж той стояв, наче стовп. Та незабаром трапилася нагода. Порттьє почав ото з кимось розмовляти. Він повернувся в протилежний бік, і тоді Янек прошмигнув. Помчав по м'яко вистелених сходах наверх. На сходах були дзеркала, й здавалося, що аж п'ять Янеків біжить. Це було досить цікаво, коли б не те, що всю увагу треба зосередити на дверях. Чи немає, бува, за ними ще одного такого франта, як унизу? Хвилину хлопець стояв під дверима, прислухаючись. Потім ледь-ледь відкинув край занавіски.

У щілину було видно жінку в червоній сукні, що співала на сцені. Жінка піdnimala щохвилини сніжно-блу руку й ступала, мов лялька. А музика тим часом грала відповідно до рухів жіночої руки

та її кроків. Музика була якоюсь тихою і сумною, хоч і здавалось, що жінка співає веселу пісеньку. «Хоч бомбоньєрка вже пуста, але шампанські в мене уста...» У залі було ясно, так ясно, як у найбільш сонячний день. На сніжно-білих скатертях стояли квіти, їй було дуже гарно. Неначе в раю. Тільки люди, що сиділи за столиками, були погані. Товсті, лисі; вони якось негарно нахилялися до прекрасних, гарно підмальованих дам. Скидалися на щурів. Як щури. Офіціант метушилися і виходили з протилежного боку. Звідти виносили тарілки і склянки. Знов залунала пісенька «Хоч бомбоньєрка вжепуста...», і тоді Янек зайшов.

Він миттю підійшов до першого ж столика. Товстий пан дав йому гравінг і зім'яв газету. Він саме розмовляв з гарною панною і не бачив, здається, що робить. Біля другого столика худий пан дав два гроші й не взяв газети. А тепер до наступного столика. І так далі. Необхідно швидко, дуже швидко переходити від столика до столика, бо офіціант уже помітив малого і непомітно почав лавірувати поміж столиками в напрямі до Янека.

Почалася ніби забава.

Офіціант сюди, а Янек туди. Офіціант там, а Янек тут. І всюди ще збирає гроші, продає газети — аж любо. І все це так непомітно, не звертаючи уваги панів і панянок... О, з того боку заходить другий офіціант. Ще в цей куток і ще дві газети. Грає музика. Гості розмовляють. Жінка на естраді співає: «...шампанські в мене уста... шлю вам поцілунок...» Гримлять оплески, всі сміються, а Янек прошмыгнув поміж двома офіціантами, і вже біжить по сходах п'ять Янеків. Ха-ха! Як тільки вийти? Тільки з розмаху. Портє біля входу замахнувся на хлопця, але не потрапив. Тільки копнув ногою.

Янек полегів аж на край тротуару і розтягнувся на весь зріст. Запекло коліно. Проте зірвався і втік. Не багато було до того, щоб портьє напіддав йому другого штурханця. Янек пробіг ще хвилину, але мусив уповільнити темп. І тільки тепер зашкутильгав. Коліно пекло, як вогнем. Біля ліхтаря придивився до коліна. Ну, нічого страшного. Роздерлись штани і здерта шкіра.

Поволі пошкутильгав додому.

Коли прийшов надалеке передмістя, була вже пізня ніч. У всіх віконцях маленьких будиночків було темно. Одне з таких віконець він відчинив і вліз до хатини. Віконце було не зачинене, проте в кімнаті стояла задуха. Янек просунувся навпомацки повз лежанку пана Ямроза, переступив старого Валентого, що спав на підлозі, вліз на свою лежанку, постелену матір'ю на скрині, й миттю заснув.

Прокинувся майже опівдні.

Вся кімната була залита сонцем, дошкульно кусали мухи. Янек оглянув коліно. Ну, рана вже затягнулася, навколо трохи посиніло, але майже не боліло і ногою можна було рухати. Зробив нею декілька рухів — усе гаразд! Тепер треба щось поїсти. На столі лежить шматок хліба, ясно, що його залишила мати, але чи є кава? Заглянув у піч — є. Узяв це все на свою лежанку і почав їсти. Потім оглянувся й помітив, що дірка на штанах залатана, однак з перелічених грошей невистачало п'ятака. Знов та стара холера взяла! Напевно, були її потрібні. Однак треба вилаяти її, коли тільки зустрінеться віч-на-віч. Та біда в тому, що матері він не бачив ще з неділі минулого тижня, а коли знов побачить?.. Тоді вже й не буде мови про сварку.

У цей час засвистів Ясьо-Ціп. Так, сьогодні він повинен прийти. Ясьо часто приходить до Янека вчитися. Він же не вмів ні читати, ні писати. Прийшов з села. Насправді він утік з села й замешкав у тітки. А втім, яка вже там тітка? Напевно мати. Так принаймні завжди твердив Янек. У тітки теж непереливки, і вона гонить Яся до гендлю. Але Ясьові важко давався гендель. Отож він приходив до Янека за порадою. Янек славився ясною головою. Писати, читати й особливо лічити він умів найкраще з усіх хлопців. Решту з п'яти злотих він видавав просто за одну мить.

Ясьо зайшов у кімнату, сміючись, як завжди. Такий уже він дивний удався, що завжди сміється. Що б з ним не трапилося — він завжди був усміхнений. Ясьо за умовою вийняв з кишенні м'ятного цукерка і дав його Янекові. Потім посідали і взяли буквар, який завжди лежав у шухляді між ложка-

ми, окрушинами та цибулею. Янек вибрав розділ «Добрі поради», а Ясьо почав читати мозольно: «Чи в-великі ви, чи дрі-їбні, та н-не п-пхайте м-мене д-до ро-ота», — розсміявшись на всю губу так, аж досадно було.

— Не смійся, ціле, читай далі!..

Ясьо читав далі, проте нічогісін'ко не міг утворити. Тільки прочитає ото якесь речення і тут же й забуде, що читав. При цьому заслинився, захекався і тер лоба так, наче щось думав. Іноді ще вибухав сміхом. Вкінці сяк-так прочитали цей розділ, і Ясьо ніби дещо второпав. Насправді ж він і далі нічогісін'ко не розумів.

— Серветка. Що це таке — серветка?

— Це така шматина, ніби як ото хустинка до носа.

Тут цікавість Яся особливо загострилася.

— Навіщо така хустинка?

— Ти дурень! Її вживають тільки великі пани...

— Для чого вживають?

Янек розлютився ще більше.

— Читай і не мороч мені голови!

Читали далі.

Але Ясьові весь час не виходила з голови оця серветка.

— Напевно, витирають тарілки...

— Хто?

— Ну, оті пани...

— А щоб тебе покрутило з цими серветками.

Читай же!

— «Крісло. Чи в хаті гости чи ви тут самі, сидіть рівненько й не вертіть ногами».

Цього Ясьо вже ніяк не міг второпати, хоч і усміхався широко. Його кругле буцмате обличчя сміялося, як повний місяць. Товстим покаліченім пальцем він водив по сторінці букваря, залишаючи на ній брудний слід. Обидва нахилились над книжкою. Янек блідий, і волосся в нього, як льон. Ясьо більший, обличчя в нього червоне, і буйна, мабуть, ніколи не чесана, чуприна, чорна, як галка. Ясьо читав по складах з великим зусиллям. Янек сердиться щораз більше. Ще б не сердитись! Цей бовдур нічого не розуміє. Та ще запитує раз у раз:

— Отож коли гості, то не можна вертіти ногами? А що можна робити? Руками можна махати чи ні? А головою?

— Ні, не можна махати ні руками, ні головою, взагалі нічим. Треба сидіти рівненько.

— Але як можна сидіти рівно й їсти? Так же захляпаєшся увесь.

— Тоді тарілку треба взяти під бороду.

Далі:

— «Стіл. Нашу пораду треба вам знати, тоді й обід буде вам смакувати».

— Але ж як треба знати цю пораду, щоб обіди були смачні? Чи твоя мати варить обід?

— Ни.

— Моя тітка ніколи.

— Та твоя тітка ніби якась там куховарка.

— Еге, але тітка варить лише іншим людям у великому ресторані. Іноді приносить недойдки...

Ясьо облизався.

— Навіщо ж вони таке пишуть у книжці?

— Такий ось ціп, як ти, ніколи цього не збагне. Книжка призначена для інших дітей. У першу чергу для малих дітей, а не для таких старих коней. Тобі вже десять років, і ти повинен ходити вже до четвертого класу...

— А ти до п'ятого...

Янекові стало ніяково.

— Звідки ти знаєш, що я не в п'ятому класі?

— Ну, бо не ходиш до школи.

— Ов-ва, не ходжу, але ходитиму. Хай тільки мати дістане ту пенсію, тоді я піду до гімназії.

Вкінці Янекові набридла роль учителя, і він з луском зачинив книжку. Ясьо також зітхнув вільніше. Книжка помандрувала до шухляди в столі між погнуті ложки. Хлопці натягнули шапки на голови, замкнули двері великим заржавілим ключем, якого потім Янек сковав у щілину під порохнявий поріг, і обидва перелізли крізь дірку в паркані та вибігли навуличку. Перестрибули рівчак з гнилою і смердючою водою, а тому що Ясьо стрибнув краще, хлопці повернулись назад. Та Янек знов перестрибнув не так.

— Е, це тому, що в мене болить нога. Я показав би тобі, як треба стрибати.

— Ов-ва, ото штука!

— Ану, ти стрибни!

Проте Янек і далі стрибав невдало. І були б так стрибали хтозна-доки, коли б Ясьо не пригадав собі про булки. Тому й перестав стрибати.

— Підеш зі мною?

Та Янекові не хотілося. Він залишився і вчився стрибати так, як Ясьо.

А той попрямував собі вздовж покривлених тинів, облямованих кущами бузку, та йшов весь час берегом рівчака, в якому бродили діти. За кущами бузку видніли пообдирані будиночки, залиті ясним промінням сонця. Ось і великий майдан, де хлопчаки грають у м'яча й гукають: «Ціп! Ясьо-Ціп!..» Та Ясьо лише посміхається на весь рот і звертає у ще тіснішу вуличку. Тут було наче в селі. Співали півні, а ніздрі скоботав гострий запах гною. Деякі хати були тут під солом'яною стріхою. Гостріше всіх запахів пробивався млісний і приемний запах свіжого хліба. Ого! У старого Аронека вже печуть другу чергу.

У хаті було душно і темно. Запах свіжого хліба аж дух забивав. Старий Аронек — увесь білий. І його довга, аж до пояса, борода була теж біла. Лише ярмулка на сивій голові чорніла. Старий Аронек стояв посеред хати й розмовляв нишком з напівголим челядником, який у коротеньких штанцях був такий білий і худющий, наче смерть. Він саме в цей час обливав свіжі буханці водою. Бухала пара. Тут же малий хлопчина поправляв вогонь у печі. Угледівши Ясю, Аронек погладив бороду і мовчав. Усе йшло за порядком. Ось челядник підійшов до діжі, а хлопець тим часом розкладав рядами хлібни на дерев'яній полиці. Ясьо мовчав і тільки поглядав на челядника. Ось діжа повна пахучого тіста. Ось піч, і за хвилину пектиметься в ній друга черга хліба. Та цей раз підуть у піч булки. Спаяні чвірки «хал», рогалики, коржі з цибулею та звичайні кругленькі булочки. А челядник лише плясъ шматком тіста на дошку і руками сюди-туди, — тільки мигає в очах. І цілий ряд булок готовий. Ось який спрят-

ний! А яка знялася метушня, коли вже почали ви-
ймати булки з печі! Бігом усі: і старий Аронек, і
хлопець, і челядники, і навіть Ясьо щось хотів допо-
магати. Але Аронек відштовхнув його і лише потім
покликав, щоб допоміг полічiti булки та накласти
в кошик. З цим кошиком Ясьові треба було вийти
непомітно, щоб ніхто не побачив. Ого! Ясьо вмів це
так спрітно зробити, дарма що був селянським хлоп-
цем.

З цим кошиком він побіг на торг, ген-ген аж на
околицю міста.

Весело там, аж гей! Стоять лави, повні усякого
мотлоху, дрантя та іншої тандити. Тіснота страшен-
на. Усі щось купують, продають. З рук у руки! То
купують, то продають. Тут можеш наїстися ласощів,
що подадуть тобі брудними руками з візків, лавок,
крісел, фартухів та кошиків. Тут приміряють старий
одяг, на першу вимогу перезувають черевики, мі-
ряють плаці, годинники. А який гамір, який вереск!
А музика з старих грамофонів з трубами та інших
подібних їм інструментів! Співаки співають, а в про-
давців голоси теж непогані. Ясьо почав продавати
булки. У нього різкий, пискливий голос, булки дуже
дешеві. Наполовину дешевші, ніж у крамниці. Люди
купують булки, тут же розламують їх та ідуть, а по-
тім ідуть до сусіднього продавця і запивають лимо-
надом, який він черпає з відра одним і тим же кух-
лем. Ясьо шмигає поміж людьми так, щоб не потрапи-
ти на очі поліцаєві. Та й не диво: Ясьо все ще
залишається сільським хлопцем. Він ще не навчив-
ся викручуватись так, як інші хлопці, та й не задив-
ляється на якесь нове диво. А тут ще біда з отією
лічбою, — вгадай, кому скільки видати решти. Не-
зважаючи на все, Ясьові весело. Сонцепече, а з ко-
шика йде приємний запах печива. В кишені подзвя-
кують мідяки. Ось там, на катеринці, сидить якась
дивна мавпочка. Вона чухається за вухом та робить
гримаси. Хи-хи-хи! Ясьо задивився й забув про обе-
режність, а тут наближається поліцай.

Спочатку іде він поволі, байдуже, заклавши руки
назад та задерпши голову, ніби звичайний прохо-
жий, але раптом повертається, прискорює крок і
прямує на Ясю. Майже в останню мить хтось штов-

хає Яся в бік, і хлопець, оглянувшись, бачить простиagnену руку, а над нею вусате обличчя з чорним ремінцем під бородою. Ясьо навтікача — поліцай за ним, Ясьо туди — поліцай за ним! Перегони першого класу. Бігають поміж будками, візками, людьми — ррраз сюди, а потім гоп туди.. Хи-хи-хи!

І був би Ясьо втік, коли б не отой сміх, який щораз більше його знесилував. Той сміх, що добувається десь аж із живота, скобоче його горло і п'яти з такою силою, що годі й стерпіти.

Його спіймали.

Іде він, широко посміхаючись, а поліцай з червоним обличчям міцно тримає його за комір. Обидва виглядають так, немовби тільки що закінчили забаву. Один тріумфально веде переможеного — другий посміхається від вуха до вуха. Обидва задихані.

* * *

Янек ще стрибав хвилину, а потім пішов до довгого Толька. Але не застав його вдома. А з матір'ю Толька Янек ніяк не міг порозумітися. Та й не диво. Крізь маленьке віконце в підвалі не вгледиш нічого — така там п'ятьма та повно пари. Толькова мати, мабуть, як звичайно, пере.

— Ваш Только вдома? Дома Только?

— Іди ти до біса!

І Янек пішов.

Він зустрів Толька біля магазину з радіоприймачами, там, де радіорупор ревів так, аж боліла голова: «О, Санта Лючія... серед сонця й троянд...» І ще там щось. Только стойте, заслухавшись, тупає ногою під такт мелодії. За вітриною повно дротів та котушок. Зверху висить портрет якогось пана з роззвявленим ротом. А внизу підпис: «Лампа «Тунгсрам».

— Ха-ха-ха! Яка смішна назва... Глянь!

Але Только не відповідає, тільки мугикає собі мелодію, яка йде з репродуктора над дверима магазину. Тільки коли вже закінчилася музика, хлопці пішли геть.

Пішли до Манюсі.

Але в Манюсі не було часу, і вона звеліла хлопцям почекати, поки з матір'ю не випрасує білизни

та не віднесе її. Посідали на сходах, що вели до льоху та підвальних квартир. Янек став розповідати, як він учора продавав газети в барі «Міньйон». На доказ він показав навіть полатані штани та струп на коліні. Толькові пішло ще гірше, він «заквасив» цілу в'язку газет.

— Хіба ж це робота — продавати газети? Я кидаю їх.

— А що робитимеш?

— Побачиш, що робитиму. Але нині я нічогісінько тобі не скажу.

— Ану, скажи, скажи!

Только ще трохи подражнився і потім притягнув Янека до себе та довірив йому свою таємницю: він гратиме. Так, гратиме на скрипці. Янека це захопило. Крім того, Только ще більше виріс у його очах. Він гратиме на скрипці!

Тим часом прийшла Манюся й кивнула до хлопців. Вона звеліла ім поводитися тихо. Матері немає, але може хтось побачити. Хильцем, навшпиньках, хлопці пішли за нею до хати. Дівчина з пальцем на губах зайшла перша. У кімнаті було темно, бо в маленькому віконці під стелею раз у раз мигали ноги прохожих. Під темною іконою блимала червоним вогником олійна лампадка.

Манюся показала хлопцям місце на лаві під стіною. Тепер Только почав її просити, щоб показала скрипку. Так просив, так наполягав.

Ні, Манюся не хотіла. Може хтось надійти, і що тоді буде?

— Нічого не буде. Побачиш, ніхто не прийде.

— А що мені дасині?

— Дам м'ятний цукерок, дам два. Дам десять, тільки покажи скрипку.

Манюся простягає руку до шафи, де зверху лежить футляр з скрипкою. Це скрипка пана Антонія, який десь там грає щодня. А вірніше — щоночі. Звичайно в цей час пан Антоній удома, він спить цілий день. А сьогодні пішов кудись у місто. Только не один день підстерігав таку можливість, і ось дурне дівчисько не хоче показати скрипки. Манюся йде до шафи, але раптом змінює свій намір. Ні, не покаже. Только знов починає її так просити, так просити, аж

вона сердиться. Бо як же це? Щоб таке шмаркате дівчишко... Только схопив її за руку і так трясе, що аж волосся розкуювдilosя на голові дівчини.

— Ну, гаразд, але один з вас мусить стояти біля дверей та слухатися, чи не йде пан Антоній.

— Але ж він, дурненька, не прийде, напевно не прийде.

— Ну, згода, але не грай.

— Гаразд, гаразд, не буду.

— Поклянись!

Але Только якось так невиразно промимрив «побий мене боже», що Манюся вперлася знов. Не хоче — і все. Знову злість починає душити Толька.

— Слухай, ти, як тебе лусну, то побачиш! — А потім знову стає ласкавим: — Ну, покажи! Я лиш погляну і тільки торкнуся до неї.

— Ну, добре. Ти, Янек, іди під двері, а ти — чекай тут.

Манюся спинається поволі на шафу. Діти наслуховують.

Серця б'ють, як молоти.

Хтось іде.

Манюся стоїть одною ногою на стільці, а другою готова вже стрибнути. Але це тільки так здається. Манюся миттю стягає футляр і дає Толькові. Діти кладуть його на стіл і відчинають.

Приглушений шепіт.

Похилені голови.

Б'ються серця.

Толькові аж руки тремтять. Ними він торкається гладкої поверхні скрипки. Потім виймає її. Манюся хоче видерти у нього скрипку, але Только відштовхує її сильним, нетерпеливим рухом. Кладе скрипку під бороду і бере смичок.

Потягнув по струнах.

Застогнали.

Серця завмерли.

Тиша. Тільки мигає вогник у лампадці.

Раптом Только почав грати. Він попробував гаму — не так. Попробував ще раз. Ага, ось так! І зразу заграв оту арію, що чув біля репродуктора: «О Санта Лючія... серед сонця й троянд... О Санта Лючія!». Янек так заслухався, що забув і наслуховув-

вати. Манюся заламала руки. А Только грає. Як справжнісінський пан Антоній. Манюся подалася вперед, волосся впало їй на чоло. І стойть так. А Только грає.

Першою отямилась Манюся і конче хоче забрати скрипку. Але Только грає. І Манюся смикає його за рукав, від чого скрипка тримтить. І вогник тримтить теж. Ой, що ж це буде? Цей божевільний не віддасть тепер скрипки. Манюся починає просити та й розплакалась не на жарт.

— Віддай, ти, злодію!

Тягне його за полу. Только йде за нею, але продовжує грati. Манюся дає йому штурханців. А Только грає.

— Янек, Янек! Допоможи мені відібрати.

І Янек підходить до Толька.

— Тольку, чуєш, Тольку, віддай скрипку!

А Только грає.

— Держи його! — кричить Манюся.

Янек тримає Толька ззаду, а Манюся видирає йому з рук скрипку. Вона неспроможна боротися з ним, тому б'є кулаком, де попало. Нарешті вирвала. Квапливо кладе скрипку в футляр і спинається на шафу. А потім випихає обох хлопців за двері та зачиняє їх з грюкотом. Только стукає й пробує відчинити, натискаючи на клямку. Дарма.

— Відчини!

— Іди геть!

— Відчини, мала!

— Поцілуй мене в ніс!

— Чекай, чекай, прийде ще коза до воза.

— Не хочу тебе знати! Іди геть, бо розкажу мамі. Нічого не вдієш. І хлопці пішли.

Янек поглядає на Толька з таким захопленням, аж дивно.

— Ну і граєш ти, як дорослий.

— Звичайно, що вмію, а що? Я куплю собі скрипку, ходи, покажу яку.

Хлопці побігли під магазин, за вітриною якого були різні інструменти. Була там і скрипка.

— Ось цю!

Очі хлопців уп'ялися в інструмент.

— Цікаво, скільки ж вона коштує?

- Двадцять злотих.
- Уже довідався?
- А довідався, навмисне питав.
- Ти був у магазині, всередині?
- А що ж тут таке?

Ні, це було вже вище Янекового розуміння. Янек ще пильніше приглядається до Толька. А той лише посміхається. А обличчя у нього таке, як... Ага, як у того пана на портреті в магазині з радіоприймачами.

— Ану, відчини рота! Ще! Ще! Ось так, так!

Цілком, як той пан з роззвяленим ротом. А під низом такий смішний напис, що аж гей!

І хлопці помчали за свіжими газетами.

* * *

У приміщенні комісаріату поліції вже темно. За письмовим столом сидить товстий комендант і щось пише. Ясьо присів біля свого кошика та розглядається навколо по стінах. Ет, цікавих картин тут немає. Цей старий пан з зіркою на грудях та той другий, у військовому мундирі з лентою через плече, якось так суверо дивляться на Яся, що хлопець відвертає голову... На інших стінах висять якісь папери, а під стіною, напроти, ще один стіл. Крізь запорошене вікно видно, як надворі сутеніє. І в цю ж мить цокає вимикач. Над лисиною пана коменданта сліпуче загоряється лампочка. Замерехтили на комірі срібні нашивки.

А там, на стіні, ожили постаті суверіх панів на портретах.

Ясьо з страхом відвернув голову. Потім глянув знов. О, тепер пан з лентою заморгав очима.

Ясьо нахилився вбік — очі з портрета пішли за ним. Ясьо в інший бік — очі за ним. Жах. Проте він не в силі відірватися від портретів. Щось так і тягне його туди. Коли ж отой другий пан покивав йому головою, Ясьо заслонив долонями очі й затамував подих. А коли товстий пан комендант закашляв, ворухнувшись на стільці, Ясьові здалося, ніби це той пан сходить з портрета і простягає холодну руку, щоб спіймати його. Хлопця охопив страх, і він

подумав про втечу. Проте не тікав, тільки насилиу відірвав руки від очей та вдивлявся знову: пани так скривилися тепер, що Ясьо миттю знову закрив долонями очі. І так, з закритими очима, він став перед паном комендантом, коли той спитав:

— Як тебе кличуть?

Ясьо не відповів — від переляку він тремтів усім тілом.

— Як звешся?! — заревів пан комендант, гrimнувши кулаком по столу.

Хлопець насилиу одірвав руки від очей і глянув на портрети. Пани вже дивилися якось лагідніше, і Ясьові полегшало на серці. Він широко засміявся, сказав, як його звати, де живе та звідки оці булки.

— А ти, песій сину, не знаєш, що цих булок продавати не можна?

А звідки ж Ясьові знати? Аронек звелів йому продавати, навчив, як це робити, і сказав також остерігатися поліцая. Що ж тут скажеш інакше? Пан комендант записав усе це й звелів полічти булки в кошику. Ясьо перелішив, хоч і збивався з рапуби через ці бісові портрети. Після цього пан комендант звелів затриманому йти і пригрозив, що коли він ще раз попадеться з булками, то вже так відлуплює його і триматиме так довго в арешті, поки не здохне. Під час цієї промови Ясьо поглядав на портрети. Та вони були вже нерухомі, пани дивилися щораз лагідніше, а один з них навіть посміхнувся. Ясьо теж посміхнувся. І так посміхаючись, він вийшов до другої кімнати, де сиділи два поліцай. Один з них випровадив Яся за двері й тут дав йому такого щигля в чоло, що хлопцеві аж потемніло в очах. Так опинився на вулиці. Тут він учепився рукою за підудрабок вугільної гарби і якийсь час біг за возом, поки не примостиувся на кінці розвори. Гарба була порожня і котилася з грюкотом. Гомоніла також вулиця, а Ясьо й собі почав вигукувати та співати на все горло. Та голосу його не було чути. Ясьо пригадав собі, як співають парубки, їduчи за снопами в поле.

Гей, поїхав, поїхав, наче з очей змився.
Дала йому хустину, щоб він не журився.

З-під звисаючих ніг утікала камінна бруківка, скрипіли колеса, ліхтарі один за одним бігли йому назустріч, а вітрини зливалися в якусь суцільну світляну смугу. Вряди-годи проповзав ще великий трамвай так близько, що можна було досягти його рукою. Тоді хлопцеві ставало страшно. Трамвай гри-мів біля самісіньких вух і робив такий вітер, що мало не змітив Яся з розвори. А обличчя пасажирів так швидко мигали у вікнах, ніби перетворювалися мигцем одне в одного: борода, капелюх, лисина, вуаль, окуляри, лулька, берет — ш-шик! — і нема вже трамвая.

Віз повернув ліворуч, і Ясьо мусив стрибати чим-скоріше. Прраз — і вже біжить вулицею. Та бігти спершу не вдавалося — затерпля нога від такої їзди. Він зупинився, щоб розтерти ногу. На те надійшов Антек — Котячий Лоб і тут же почастував Ясю потиличником. Хлопець випрямився, й обличчя у нього так і засяяло. Антек тримав у руці свіжі газети і робив різні гримаси. Го-го! Цей Антек майстер на гримаси, як ота мавпочка на катеринці. О-хо-хо-хо! Сконаєш від сміху. Хлопці пішли разом.

— Підеш завтра купатися?

Ясьо ще не знає, чи піде, але, мабуть, ні. А втім, так, так, він піде. Домовившись зустрітися завтра, Антек пішов.

Якийсь час лунали його захриплі оклики про найновіші сенсації. Потім залишився тільки звичайний гомін вулиці.

Ясьо' прийшов на своє передмістя й, переходячи повз будинок, де жив малий Янек, помітив у віконечку світло. Ага, Янек, мабуть, уже дома. Він заглянув у незаслонене вікно. Янек є. Он сидить на скрині й уминає отакений шматок хліба! Мати Янека вже в ліжку, спить. Пан Ямроз, сліпаючи біля гасового каганця, латає штані. Він тільки в підштаниках, а тут, на підлозі, біля нього хропе старий Валент під подертим рядном. Сива борода сплячого стирчить гостро догори.

Ясьо зайшов до хати, сів біля Янека й розповів йому про Антека та завтрашній похід на ставок. Янек також піде.

— Тоді завтра я зайду за тобою, дай шматок!

Янек відламав шматок хліба і дав Ясьові.

— Ну, треба вже йти. — Ясьо ще раз глянув на розхристану бороду та на пана Ямроза, що саме засилював нитку в голку з так смішно виваленим язиком, що хлопець зареготався і втік.

Тітки в хаті ще не було. Тільки пан Миколай щось там майстрував у годиннику. Пан Миколай займається різними справами і направляє годинники. Він живе з тіткою на віру. Крім того, в кімнаті живуть ще двоє старих. Десять там у них є син, що надсилає їм гроші. Цілими днями старі гомонять лише про ці гроші, яких їм завжди невистачає, та про сина, крім того, ходять до костьолу, бо належать до «Братства легкої смерті». Ясьо почав нишпорити за чимось юстивним, а пан Миколай, зиркнувши з-під окулярів, показав йому пальцями:

— Ось хліб, а он сир у папері!

Еге, є ще і ковбаса. Можна було поласувати, аж гей! Потім набрав щербатим горнятком водиці й смачно напився, чмокнувши по-мужицьки. А після цього знайшов ще в кишені шматок м'ятного цукерка й ліг на старій канапі. Миттю й заснув. Отак, не роздягаючись, з розкинутими руками й посміхаючись, як звичайно, до своїх снів...

* * *

Починався день.

Торгові ряди розквітали рожевими куснями м'яса, пахло кров'ю, і в смертельному жаху дивилися витріщені очі розкладених голів. Ось скирти ревеню, городини й хліба. Хліба — цілі гори. З пронизливим скреготом відчинялися крамниці. Пахло воском до підлоги і нічним баром. На подвір'ях тріпали ковдри. В кухнях стукали товкачі та дзвеніли сікачі.

Хлопці бігли до баби Хаї. У баби Хаї на базарі лоток з гарячим чаєм по п'ятаку склянка. Крім того, є ще в неї кінська ковбаса по десять грошів за порцію та хали по два і півгроша або дві на п'ятак. Було ще так рано, що баба Хая тільки що роздувала самовар. Антек узявся допомагати їй. Швидше, бабо

Хайо, вже пізно! Антек дує в самовар з протилежного боку і передражнює бабу.

— Іди до біса, ти, шибенику!

Антек прожогом відскакує, тому що баба намагається потягнути його ганчіркою. Але потім настає повна згода, й хлопці попивають чай. Приходять нові покупці. Приходить кремезний дядько, весь зарослий та у лахмітті. Його називають «москалем».

— Давай чай, бабушка!

«Москаль» носить купцям мішки та скриньки й іноді ходить також співати по подвір'ях.

Прийшов Томцьо-Вар'ят*, пришкандибала стара Патикова. Томцьо-Вар'ят сьогодні дуже сердитий і дуже багато плете:

— А вони питаютъ: «Як тебе звуть?» Я кажу, що Кава, а вони сміються, чому Кава, а не Чай? А я їм кажу, що таке прізвище дав мені магістрат. Бо так мене назвали в магістраті.

Антек підтакує і повторює:

— Ага, магістрат, кажете? — І тихше додає: — Вар'ят.

— Мати мене підкинула... — розповідає Томцьо.

Стара Патикова съорбає чай з кухля. Тримає його обіруч і так нахиляється над ним, ніби й сама хоче туди впхатися. «Москаль» п'є кухоль за кухлем, аж його скуйовджена борода тремтить від задоволення.

— Мати підкинула, кажете, — вар'ят.

Юзек мало не тріскає зі сміху. Розмовляючи з Томцьом, Антек навмисне вставляє, ніби так собі, оце «Вар'ят». Комедія та й годі!

— Мати підкинула, а магістрат дав мені таке прізвище. Що знаю, те й кажу, але що в мене інше прізвище, це ясно...

— Це, кажете, ясно, — вар'ят.

Ні, цього вже досить, і Юзек так пирснув сміхом, аж йому чай з носа полився. Тут він і закашлявся, і зашмаркався. Антек мерцій розплатився, і хлопці пішли геть. На прощання Антек поплескав Томця по плечу і, відійшовши, гукнув на все горло:

— Вар'ят!

* Божевільний.

Ідучи до редакції, Антек відрахував Юзекові тридцять п'ять грошів боргу, який треба було повернути найближчим часом, а коли ні, то кінець такій спілці. Та по дорозі вони зустріли Сташка-Щура і не пішли за газетами, тільки за брошурками популярних пісень. Їх краще продавати до полудня. Кухарки купують це, як цибулю, і заробіток непоганий. До полудня можна заробити цілого золотого. Тому хлопці вирішили йти за брошурками. Антек відрахував Юзекові ще п'ятнадцять грошів, разом п'ятдесят. У горбатого Йоська вони взяли по купці брошур, Антек, очевидно, узяв найбільше. Хлопці полаялися з гендлярем, сторгувалися, забезпечили за собою право повернути брошури та одержати назад гроші, коли на товар не буде збуту.

І пішли продавати.

Сташек тут же десь зник. Не хотів зрадити таємниці щасливого місця продажу. А раз воно так, тоді Юзек піде на базар між перекупок та кухарок, а Антек стане собі тут, на розі. Хлопці домовилися, що хто раніше продасть, той прибіжить допомагати іншому.

— Найновіші пісеньки за двадцять грошів! «У тебе мое серце», — «Червоні троянди», «О, не кидай мене!», «Бразілійське танго», «Тато і мама танцюють вальс», «Молода вдовичка»! По двадцять грошів! Найновіші пісеньки!..

Кухарки купують.

— А чи є в тебе, ну, як же її... Ага, «Тангаліта»?

— Е, є, ось вона, будь ласка, «Тангаліта» і «Чібі». Так, це чудесна пісенька. А може, хочете «Поцілуй мене»?

— Іди ти, шмаркачу! Дивіться на нього! Таке щеня!..

Спершу торгівля йде як по маслу, потім, чим ближче до полудня, то гірше. Не так легко золотого заробити! Тепер треба полювати на покупця. О, наближається молода жінка, але очі ховає від людей і не знає, куди дівати руки — мабуть, стара панна і святоша.

— Панночко, найновіші пісеньки за двадцять грошів, купіть, будь ласка! У мене для панночки пісенька в сам раз: «Танго моеї матері». Прекрасна.

Діва ледве помітним рухом виймає з хусточки гроші й нишком хапає брошурку.

— Ого, це, видно, номерок! А тепер ця товстуха.

— Пані золота, купіть, панюсю!

Але «золота пані» не хоче і відштовхує хлопця набік. До тієї худої з гускою в кошику не варто й підходити. Та не купить.

— Шановна добродійко, купіть, будь ласка!

Але добродійка відповідає сердито:

— А ти б, волоцюго, роботи шукав, а не такої розпусти! Еге, до якоїсь чесної роботи, до навчання, до ремесла ти б узявся...

Тепер необхідно нирнути в юрбу, бо ген появилася шапка поліцая. Хто ж це сьогодні на посту? Який же сьогодні день? — середа — тоді, мабуть, Заець. О, це гадюка. Треба тікати хоч бісові в зуби, бо напевно спіймає. Необхідно втекти на другий кінець базару і бути обережним. Вичікувати вже не можна, можна тільки нишком всувати пісеньки в руки прохожих. І не забувати оглядатись на всі боки. «Може, пан купить? Добротійко, може, ви купите? Я сьогодні ще не мав ні крихти в роті». Ч-чорт, залишилося ще десять штук. Торгівля набирає гарячкового темпу. З одного боку, хлопцеві хочеться конче позбутись товару, а з другого боку, — його паралізує страх перед поліцаем, шапка якого раз у раз виринає над головами юрби.

— Може, купите пані?

— А може, маєш розпис руху поїздів?

— Маю, — і суне в руку «У тебе мое серце». Вдається.

— 'Ласкавий пане, найновіший пісенник, і всього тільки двадцять грошів. У ньому знайдете всі пісні з грамофонних пластинок, які грають по радіо.

— Покажи! — і починає листати посвистуючи.

А тут до хлопця прямісінько, як дим, наближається Заець. Книжечка залишається в руках покупця, а Юзек прожогом кидається в юрбу. Але Заець цього так не залишить. Він біжить за хлопцем на вздогін, демонстративно розмахуючи гумовою палкою. Хоч би добігти до хрещеної. Вона продає крупу он там, п'ятий лоток ліворуч. Добіг. Тепер швидким рухом кинути їй книжечки, які вона ще швидше

сховає під мішки. А самому підійти до сусіднього лотка з хлібом та булками і спокійно купувати булки, ці, по п'ятаку. «Ні не цю, а оту, що ви, оселіпли?...»

Ззаду на плече хлопця падає міцна рука, що повертася його, як пір'ячко.

— Що ти тут робиш?

— Я нічого, пане старший.

— Мов-чати! — Поліцай червоніє від люті. Весь його вигляд такий грізний, що хлопцеві аж душа тикає в п'яти.

— Покажи кишені, де брошурки.

— У мене нічого немає...

— Цей хлопчик купував булку, — каже перекупка.

— Вас ніхто не питає, — різко перебиває її поліцай. — Іди за мною!

Йдуть швидко повз зацікавлені обличчя прохожих. Плакати немає часу, треба щось придумати, як би викрутитися. Немає сумніву, що поліцай веде його до комісаріату, а звідти відішлють його напевно їсти тюремну юшку. Ага, треба вдатись до сліз й кричати, що хоче на сторону.

— О, сюди, до цієї брами, там є вбиральня, пане старший.

— Тихо будь!

— Але ж я нароблю в штани. О, вже, вже роблю!..

— Іди далі, кажу, поки я ще добрий...

— Не піду далі й годі. Ой-ой-ой! Ой-ой-ой!

Тепер це вже крик розпачу. Починають збиратися люди, щораз більший натовп супроводить маршируючих. Малий, мізерний хлопчина скиглить монотонним голосом, що проймає десь аж до кісток. Обличчя у нього замурзане, й він оглядається навколо блукаючим зором пійманого звірка. Далі хлопець категорично відмовляється йти. Поліцай змушений завести його до першої-ліпшої брами, закрити за собою двері та розігнати натовп. Тепер треба втікати. Це лише одна мить, яку необхідно використати. Збігти стрімголов якимись сходами вниз, пересікти насліп якесь подвір'я, плигнути надлюдським напру-

женням на якийсь паркан, занадто високий для малого хлопця, а звідти перелізти на інше подвір'я і щодуху втікати від поліцая, що, здається, наступає вже на задублі п'яти.

А потім упасти де-небудь у кутку й панічно хапати ротом повітря.

А потім лежати нерухомо, як мертвий.

А потім очуняти й заплакати нишком так, щоб рясно потекли слізи та змили весь отой, ніколи не заспокоюаний, жаль. А потім витерти слізи, розглянутись навколо, побачити сонечко і... посміхнутися...

* * *

Ура! Заець не спіймав. Хе-хе-хе! Оце так штука! Але тепер треба бути обережним. А від цього почнуть неспокійно бігати очі й обличчя вкриється передчасними зморшками...

Юзек іде поволі, оглядається на всі боки. Але що трапилося з Антеком? А той все ще стоїть на розі. Ну й молодець! Продав усі брошурки й чекає, як було домовлено.

— Куди тебе носило?

— Мене Заець спіймав.

— Що? — Антек наближається до Юзека і дивиться з недовір'ям на нього. — Заець піймав тебе. а ти тут?

— Ну так, бо я втік.

— Втік... Ні, знову якась чергова небилиця!

— Не віриш? Ану йди до хрещеної за рештою книжок.

Антек пішов, але хрещеної вже не було, бо базарний сторож порозганяв усіх додому. Буде завтра вранці. Антек повернувся і якось недовірливо крутив свою великою головою.

— І як же тобі вдалося втекти від нього? Адже від нього ще ніхто ніколи не втік.

— Ось бачиш, я втік. Через подвір'я.

— О, то ти, брате, герой, але тепер мусиш берегтися. Гей-гей, як піймає тебе Заець!

— Ов-ва, не страшний він мені, я завжди втечу від нього.

— Ну, ну! А тепер показуй гроші. Скільки вторгував?

Хлопці підраховують, і виявляється, що після розрахунку з Антеком Юзекові знов нічого не залишається.

— І ніколи в тебе немає зламаного гроша за душою. Вічно я буду тебе утримувати? Шукай собі іншого опікуна.

Юзекові так затіпалась борода, що аж досадно. Плакса та й годі. Та все-таки втік від Зайця, це не дрібниця. Гей, гей!

— Ну, чорт з тобою, маєш ось зароблені тридцять грошів, махай по ковбасу. Тільки бери оцю краківську, різану, бо як принесеш іншу, то зуби тобі повибиваю.

Юзек приніс ковбасу і шматок хліба. Хлопці посидали на краечку мурованого цоколя та прийнялися за їжу.

* * *

Міхалек сидить у класі, а думки його літають, навколо голубів. Несподівано пан учитель питав його:

— Скажи мені, Вика, що знаєш ти про короля Владислава Локетека?

Міхалек не знає нічого, та й звідки йому знати? Міхалек взагалі ніколи нічого не знає.

— Ну, то скажи, для чого ти ходиш до школи?

Міхалек не знає, та й звідки йому і це знати...

— Яким чудом ти опинився в четвертому класі?

Міхалек не відповідає, він стоїть, звісивши голову, і рисує щось нігтем по парті. Пан учитель стежить за ним поверх окулярів, а потім записує щось у блокноті. Пише і пише так довго.

— Сідай!

Міхалек сідає.

— А тепер, хлопці, розкажу вам...

Пан учитель починає розповідати про королів, а Міхалек знову поринає у свої думки про голубів. Чи прилетіла вже самка горлача? А де взяти пару до сизої? Тільки обіцяє принести та й... А пан учитель весь час говорить. Говорить, говорить, аж поступово

постать його втрачає свої обриси, і раптом пан учитель перетворюється в прекрасного голуба з отакими великими окулярами. Голуб махає головою, поглядає поверх окулярів на Міхалека і весь час говорить. А потім з'являється ціле стадо поштових голубів, вони кружляють навколо, так кружляють, що в Міхалкових очах ідуть круги, подібні до окулярів пана учителя...

І Міхалек засипає.

Розбудив його раптовий галас, ніби хтось луснув його палицею по голові. Це вже була перерва, і хлопці верещали, мов навіжені.

— А знаєш, коли вчитель виходив, то показував, як ти спиш, — гукає Міхалекові на вухо малий Юрек.

Він сидить біля Міхалека й витирає рукавом носа. Від таких постійних маніпуляцій обидва рукали в Юрека аж виблискують. У Юрека завжди не жить, і постійно тече йому з носа, мов з пошкодженого крана.

— Йди геть, Йоську шмаркатий! — сердито штовхає Міхалек Юрека. Той випростовується й віддає Міхалекові. Хлопці починають битися щораз лютоіше та завзятіше. Вони не помічають, що перерва вже скінчилася й до класу зайшов учитель арифметики.

— Ходіть-но сюди, ви обидва, герої. А може, скажете дещо з таблицки множення, га?

Обидва хлопці йдуть на середину і стають перед паном учителем, переступаючи з ноги на ногу. Міхалек набагато вищий за Юрека та краще одягнений. Юрек дивиться перед себе, широко розплющивши почервонілі повіки.

— Скільки буде сім, помножене на вісім?

— Двадцять... е-е-е... ні, тридцять п'ять.

— До арифметики, як бачу, ти не такий швидкий, як до бійки на уроці. А ти: скільки буде три рази по вісім?

— Три рази по вісім буде... — затяvся Міхалек — і ані в зуб.

— Це так?

Тиша.

— Не знаєш навіть, чому дорівнює три рази по вісім? Ну, а скільки два плюс п'ять?

— Десять.

Клас загомонів.

— Тихо!

Пан учитель заламує руки і дивиться грізно на двох винуватців.

— Щоб мені завтра прийшла мати, розумієте. один з другим?

— Прошу пана, це не я, то він штовхається.

— Прошу пана, то, власне, він мене зачіпає.

— Мовчати! А тепер марш на місця.

Пішли на місця. Міхалек сідає і поринає у свої думки про голубів, а Юрек склипнує, витираючи рукавом ніс. Таж мати не зможе прийти. Саме завтра вона прибирає в квартирі адвоката.

— Чого ревеш? — запитує пан учитель.

— Бо мама не прийдуть.

— То хай прийде батько.

— Батько вмер.

— То матимеш двійку, як бас.

«Нехай уже буде ця двійка», — міркує собі Юрек.

— А мої мати також не зможуть прийти, бо ні на кого ім залишити крамницю, хіба аж пополудні, — каже Міхалек, і раптом у душі в нього зароджується надія, що ану ж учитель скаже прийти матері пополудні, й тоді він зможе залишитись сам у крамниці.

Та ані учитель не хоче, щоби мати прийшла пополудні, ані мати не залишить його самого в крамниці. Таж він обікрав би там усе! І крім того, він не вміє рахувати, оцей шибеник, голубар...

— Ну, тоді я й тобі залишу рецепт, хе-хе-хе! — сміється учитель.

І тільки він повернувся в інший бік, як Міхалек скорчив йому гримасу, що весь клас лягав зо сміху. Щастя Міхалека, що той обмежився лише зауваженням: «А ну, тихо там!» — і почав щось пояснювати.

А потім, уже по дорозі додому, хлопці гуртом глумились над Міхалеком та Юреком.

— Ха-ха-ха, ти, а чому дорівнює один помножити на один? Ха-ха! Ну й лобас вісімнадцятий! Зашмарканий Йоссько!

Та надто глумитись над Міхалеком хлопці бо-

ялись, бо він кожному зумів би дати попід ребра. Тільки малий Юрек нікому не міг нічого зробити.

— Ха-ха, тупак ти!

Міхалекові цього було вже забагато, і коли тільки хлопці опинились на вулиці, він почав розганяти їх. Одному дав під бік, другому в потиличю, а за третім пустився навзdogін, як вихор. Всі порозбігалися й тільки здалека щось там вигукували.

— Вика, Вика! Б'є д... без лика!

— Ходімо, нехай прозиваються, але як спіймаю якого, то вже дам йому...

Тільки один не тікав. Це той панич. Він — найкращий учень у класі. Та це абсолютно не імпонує Міхалекові. А тому, що Міхалек лютий, дає йому штурханця в бік.

— Що ти собі думаєш, дурню?

— Почекай, поочекай, паничику!

На якусь хвилину вони завмерли один проти одного, як два зачублені півники.

— Що ти сказав?

— Дурень!

Тоді Міхалек луснув його по обличчі, аж юшка потекла з носа. Потім ще гупнув його кілька разів і втік...

— Підеш завтра купатися? — спитав він Юрека, коли вже пройшли шматок дороги.

— Не знаю. А вода вже тепла?

— Ще трохи холодна, але це здорово.

— Може, піду. Не знаю, чи мама вже повернуться від адвоката.

— Ну, пам'ятай же, приходь.

— Але ж тобі завтра влетить у школі за того панича, гей-гей!

— Ов-ва, маю вже досить тієї школи. Піду в світ.

— Куди?

— До Америки.

— Це ж далеко.

— А буде зо два місяці дороги. Мені розповідав один, що там був. Він чистив там людям черевики й заробляв багато грошей.

— І ти будеш чистити черевики?

— Я літатиму літаком.

Хлопці дійшли до рогу й розійшлися. Юрек по-

прямував до міста, а Міхалек — на передмістя. Коли Юрек прийшов додому, мати вже повернулася від адвоката й збиралася варити юшку. А тому, що Юрек був дуже голодний, вона врізала йому спорий шматок хліба і посолила сіллю, — більше ж нічого не було. Юрек з'їв і тут же взявся робити задачі з арифметики. Виліз на стілець і поклав зошита та чорнильницю на підвіконник, бо в підвальні було темно, як у мішку. Так навстоячки хлопець почав мозолитись над задачами. Переписав з книжки умову задачі, потім мала йти її розв'язка. Але ж розв'язувати задачу треба самому, а тут нічого не второпаеш. «У купця було на складі 500 штук олівців, за які він заплатив 16 злотих і 50 грошів. По якій ціні мусив купець продавати олівці, щоб одержати суму двадцять злотих?» Ага, так, так! Тут, здається, треба помножити, але що на що? А може, поділити? Юрек мозолиться й ніяк не може дати собі ради. Починає множити, але не знає добре таблиці множення. А поділити він уже ніяк не може. Що робити?.. Цифри мішаються з ногами прохожих. А тут ось перед відчиненим вікном став такий великий чорний пес і підносить ногу...

— О, щоб тебе! Марш звідси! А на, а на, ти, паскудо! — і Юрек так валить рукою по тій сикавці, що собака аж заскавчала з болю. Якийсь панок грозить йому здалека палицею, але Юрек у відповідь показує язика і зіскакує з стільця, бо пан іде сюди. Пан стає біля вікна й починає кричати, що це скандал, що він зараз покличе поліцію та що подзвонить до товариства охорони тварин. Мати Юрека, що саме тепер чистила картоплю, аж випустила ніж від того-крику.

— Ну, ви бачите?! Коли собака паскудить біля хати, то це нічого. Як же так?

Жінка кричить, хоч затикай вуха. Панок насуває капелюха, собака ховає хвіст під себе, і слід застиг. Юрек скаржиться матері, що не може вирішити задачі. Мати продовжує далі чистити картоплю.

— То йди до Манюсі.

Манюся живе поруч, другі двері. І Юрек іде до Манюсі, але вона теж не вміє вирішити задачі, хочходить уже до п'ятого класу.

— А знаєш що? Ходімо до панночки Янінки.

Панночка Янінка живе на першому поверсі. Але йти до неї можна лише чорними сходами, для служби. Діти заходять до кухарки Марисі й питаютъ за панночкою. Панночка тепер обідає, треба почекати. Отже, діти сідають на лавочці, куди вказує Марися, ї чекають. Як тут привітно і гарно в цій кухні! І все білесеньке, як отой сніг! І так якось приємно пахне. Напевно смажена ковбаса. Кухарка виймає з скляної шафки якийсь чайник... ні, це не чайник, бо зависокий, та й носик у нього довший, як у чайника, а з цього дзъоба звисає на ланцюжку, такому тонесеньковому, як павутиння, маленьке ситко. Кухарка бере млинок для кави. Який же він великий! Бачив хтось коли-небудь такий млинок? А як вибліскую, мов золотий!

— Хтозна, може, ѹ золотий.

Кухарка меле каву, потім висипає її до того чайнника і заливає окропом. Потім ставить на підносі маленькі чашечки, мов для ляльок, і йде з цим туди...

— Бачив, які маленькі чашечки? Хто ж то з них п'є?

— Може, ляльки панночки.

— Іди, дурний! Це пани п'ють каву після обіду.

Ну ѿ запахла ця кава. Ніздрі жадібно роздуваються. Діти розглядаються навколо з цікавістю.

— Диви, який блискучий посуд! А горщики! Один менший від другого. А тут баночки. А там якісь посудини з написами: «Перець», «Кориця». Знаєш, я люблю корицю.

— Ото дурень! Корицю не ідять.

А ось тут вигалтована шовковими нитками дівчинка. А там якісь квіти і напис.

Діти читають по складах: «Ощадність і праця зробить з тебе багача».

— Гарний напис, але що він означає? — поцікавився Юрек.

— Знаєш, це такий віршик. Я вчила його ще в другому класі. Мене тоді питали, і я знала його напам'ять від початку до кінця. Вчителька навіть хвалила.

— Ну, тоді скажи мені, що означає цей напис.

— Він означає, що треба ощаджувати та збагачуватись.

— Але як це робити?

— Дурню, це ж тільки вони... Вони, панство, знають, як це робити, і тому вони багаті.

— Послухай, а я, наприклад, не зумів бути цього зробити? Або ні. Я скажу матері, хай вона це робить.

— Іди, не базікай багато! Потягне тебе чим попало, й справі кінець.

За дверима почулися голоси.

Діти сидять, притулившись, і прислухаються.

Манюся більша від Юрека, і обличчя в неї жовте, як віск. А її чорні очі, обведені синіми смужками, запалися глибоко в голову. Ці величезні оченята дівчини аж розширилися від цікавості.

Юрек смертельно блідий, аж синій, неначе труп. Щоки у нього запалися, а краєчки повік почервоніли. Від обох несе затхлістю, обое вони босі і в полатаній одежі.

Двері відчиняються, і гомінко влітає панночка Янінка. Побачивши гостей, вона зупиняється, потім поволі, поволен'ки наближається до них. Манюся і Юрек перестали навіть махати босими ногами й сидіть випрямившись.

— Ну, добрий день! Це ви знизу?

Діти не відповідають, тільки кліпають очима. Особливо Манюся дивиться на неї великими вологими очима, що так і нишпоряТЬ по панночці.

Панночка простягає руку, але діти не розуміють цього руху, і їхні голови нахиляються в напрямі руки, а потім знов підводяться до обличчя панночки.

— Ну, подайте ж мені руки!

Витягають зразу чотири руки. Трохи брудні, трохи покалічені і червоні. Манюся перша зрозуміла, в чому справа, й подає руку сидячи. Подає якось незграбно і в яло.

— Дуже приємно, що ви прийшли до мене.

Діти здивовані. Що ж тут приємного?

— Це він хотів щось від тебе, — каже Манюся.

Юрек виймає зошита, якого весь час тримає під пахвою.

— Так, — і дає його Янінці.

Тільки тепер він може добре приглянутись. Пан-

ночка розглядає зошит. Вона дуже гарна. Очі в неї коричневі, а волосся каштанове. А яка в неї сукенка! Мабуть, шовкова. Та понад усе захопили Юрека її черевики. Жовті, аж червоні. Мабуть, чудесно ходити в отаких черевиках.

— Ох, яка пляма! — каже панночка.

— Це нічого. То від того, що мати тоді різала сало на столі.

— Ні, це якась інша.

— Еге, це не та. Та масна буде далі.

— Ха-ха-ха, — сміється панночка на весь рот. — Ти веселий хлопець.

Юрек робить гримасу, але таку, що панночка ще дужче заливається сміхом. Юрек крутиє головою і робить такі гримаси, що годі витримати.

— Але в чому справа? Задача?

— Ага, — показує Юрек задачу.

Янінка теж ходить до четвертого класу, але ѹ вона не знає, як рішити задачу. Проте вихід знайдено. Зарах прийде панна Августа й розв'яже. Панна Августа — це корепетиторка*. Юрек пирснув від сміху, почувши таку смішну назву.

— Як ти сказала? Коперитоторка?

— Але ж бо ні. Кажу виразно: корепетиторка!

Але Юрек ніяк не втне.

— А до тебе хіба не приходить корепетиторка?

— Ні.

— А до тебе?

До Манюсі теж не приходить.

— О, які ж ви щасливі. Ви й не уявляєте, яка це пила! Завжди їй чогось невистачає. А найгірше з тією французькою мовою. Ля кльош сон, ель анонс, ле комансма, де ля лъсон. Дан ля шамбр ілья, ен пті гарсон, авек ін пті фії. Жіву прі мадам, ле жуврі ля фнетр? А знаєш, як по-французькому «один»? Ен. Два, три, чотири, п'ять... ен, де, труа, катр, сенк...

Тут Юрек уже не витримав і засміявся вголос. Як — сенк**? З дерева?

— А як десять?

— Діс.

* Та, що дає приватні уроки.

** «Сенк» — по-польськи «сук».

- Двадцять?
- Вен.
- Тридцять?
- Трент.
- Ого ще мова! А як шістдесят?
- Соазан.
- Хи-хи-хи... То ще гірше, як по-єврейськи. А я вмію по-єврейськи.

Панночка дивується:

- Справді? Ану скажи щось.

— Тати сугди мія вуси дус а гівер. А гівер сидуис штікале гальс міт рур, а гінтин габтиki гіталі махтим поклабт вин тжаски а пласкін унд кігеле гай вег!

Панночка так верескливо сміється, що аж відчинаються двері, і в кухню заходить пані.

- Янінко, що тут таке? Що це за діти?

- То ці знизу, мамусю!

- Ага!

Діти зіскочили поцілувати пані руку, а вона питала, чого вони прийшли.

- Він не може вирішити задачу.

- До якого класу ходиш?

- До четвертого.

— Такий малий. Ну, гаразд, запроси, Янінко, гостей до кімнати.

- Янінка аж підстрибнула з радості.

- Ходіть, ходіть! Сюди, сюди!

Діти йдуть за нею з цікавістю, широко розлявивши роти.

Як тут гарно!

Якісь такі гнуті меблі. А картини, мов у вітрині магазину. А килими! А статуетки! Точнісінько такі, як продає старий Антоній на базарі. Але ні, ці якісь інші. Глянь, який годинник! Юрек так задивився на годинник, що мало не впав, заплутавшись у килимі. Глянь, глянь, як він хитається! Голий блазень тримає годинник і хитається сюди-туди. Однак треба перейти до слідуючої кімнати, і хлопець іде, задивившись на годинник, а біля дверей іде вже задом. А в другій кімнаті ще краще. Чудо! Яке велике дзеркало. Диви, диви! Юрек робить гримаси, а Манюся так крутиться, так вертиться, поправляє волос-

ся, віддуває губи. Стас такою поважною, як доросла. А ось які чудові пляшечки з м'ячиками. А там якась скринька з гудзиками.

— Що це таке?

— Радіо.

Янінка покрутила одним з гудзиків, і скринька заверещала, застогнала, а потім почала співати. Але погано, якось так тоненько-тоненько: i-i-i-i!

А потім так, ніби її заболів живіт або зуб.

— А що як покрутити інший гудзик?

Юрек робить несміливий рух, але Янінка покрутила попередній гудзик, і скринька замовкла, як відтяв. Не можна! Юрек не розуміє. Чому? І коли обидві дівчинки йдуть до слідуючої кімнати, він повертається тихцем назад і швиденько крутить гудзиком туди і сюди. Скринька загавкала, а хлопчина швидко побіг за дівчатами. Злякався. Невідомо що там сиділо всередині.

— А тут моя кімната, прошу сідати, ось тут.

Діти посідали. Але тут же зірвались, мов ошпарені. Бо, сідаючи, провалилися кудись так глибоко, немов у прірву. Потім посідали ще раз. Але ж тут добре гойдатися! І що там таке всередині? Юрек заглянув під канапу, але там нічого не видно. В кімнаті Янінки також гарно, але вже не так, як в інших кімнатах.

— Глянь, яке ліжечко, все біле, а тут столик, а там якась шафка!

Манюся тільки тепер побачила велику ляльку, що спала в маленькому візочку. Припала до тієї ляльки, оглядаючи її. Дівчині кортіло торкнутися до ляльки, але рука її залишається на півдорозі. Янінка виймає ляльку і показує. Ого, тепер дівчата починають так швидко і багато говорити, що Юреко-ві не залишається нічого іншого, як ще раз оглянути цю канапку. У ній знизу є такі полотняні смуги, а над ними — пружини. Тут він пригадує собі, що вже бачив такі пружини в торговця мотлохом та залізним ломом. За них навіть добре платять. Шікаво, скільки дали б за пружини з цієї канапки? Мабуть, зо тридцять грошей.

Ці міркування та розмови вмить обриває панна

Августа, що заходить до кімнати і, здивована, зу-
пиняється.

— А що це за діти?

— Це ті знизу, панно Августо.

— Що вони тут роблять?

— Прийшли робити задачу. А ви знаєте, вони не-
вчаться французької мови, тільки єврейської.

— Єврейської?

— Так. Я також хотіла б учитися скоріше єв-
реївської, ніж французької мови.

— Страйвай, Янінко, що ти мелеш?

— Еге, це така смішна мова, кажу вам...

— Годі, годі, Янінко, не мели дурниць, а краще
починаймо урок. А вам чого треба?

— Ми, власне... цю задачу...

— Покажіть!

Юрек дає свій поплямлений зошит.

— Ось тут.

— Ага, це, здається, арифметична задача з чет-
вертого класу. Чи не так?

— Ніби так.

— Чому ти, хлопче, говориш ніби? Це негарно.

Юрек здивований.

— Негарно? Чому?

Панна Августа не відповідає, тільки переглядає
зошит.

— Але ж тут плям! — Вона бере зошит двома
пальцями, так, наче тримає в руках щось дуже по-
гане, і кладе обережно на столик, витираючи хусточ-
кою руки. Потім виймає з портфеля олівець.

— Дай мені, Янінко, якийсь листочек. Так, так...
Оточ, хлопче, маси тут 500 олівців, правда?

— Ніби правда.

Панна Августа аж не може спокійно всидіти,
проте нічого не каже і далі пояснює Юрекові задачу.
Притому швидко пише цифри на папері. Юрек не
розуміє нічогісін'ко, він лише захоплюється її швид-
ким писанням. «Ну, і розумна оця копертит...», —
не може він пригадати собі цієї смішної назви і
пирскає від сміху.

— Візьми ось цей листочек і перепиши собі роз-
в'язку задачі. А тепер, діти, йдіть, бо панна Янінка
буде готовувати уроки.

І діти пішли.

Вони ще раз кидають погляди на цю красу, і ще раз Юрек, побачивши годинник, виходить задом. Але як вийти звідси? На щастя, господиня відчиняє якісь двері й випускає дітей, даючи їм по тістечку. Але ж пані випустила їх не туди, куди треба. Тут головні сходи і, рятуй господи, коли їх побачить тут двірник! Ну, і дастъ їм на горіхи! Тому діти збігають швиденько вниз. А потім заїдають тістечка.

- Знаєш, якесь несмачне тістечко.
- Вафлі за п'ять грошів смачніші.
- Але все-таки там гарно.
- Е-е, та нічого не можна рухати! І грatisя ніде.
- Не говори, я хотіла б мати таку ляльку.
- А я такий годинник.
- Давай ходитимемо туди кожного дня.
- Гаразд!

Тут діти розійшлися, і Юрек знов сів за уроки. Тим часом зварилася юшка, й мати подала її синові у великій бляшаній мисці. Юрек з'їв юшку з шматком хліба. Решту юшки мати скovala в піч на вечір, а сама кудись пішла. Юрек швиденько переписав з листочка задачу і гукнув у вікно зизоокого Гжеся. Гжесь грався на вулиці і миттю переліз вікном до хати.

— І якого ти біса сидиш тут в оцьому льоху? Ходімо в садок! Прийде Віцек з м'ячем, заграємо!

Юрек замкнув мерцій двері і віддав ключа Манюсі з сусідньої кімнати.

І хлопці пішли.

* * *

У сутінках крики дітвори стають ще голоснішими, а гра ще завзятішою. І коли місто спалахне затравою вогнів, репродуктори заскрготять музику, тоді аж до темних небес злітає гомін дітей.

Це вечірні газети заповнюють місто останніми новинами.

Только став біля кав'ярні, де на тротуарі розставлено столики, за якими сидять пани і пані, попиваючи із склянок якісь напої. І майже всі читають

газети при світлі електричних ламп. Газети такі великі, що аж дивно. І якісь не такі, як звичайно.

— Будь ласка, ось найновіші вісті. Абіссінці захопили два танки.

— Саме про це і читаю.

— Е, що там у вашій газеті? У моїй про все написано докладно, і в моїй два танки, а в тій лише один.

Пан сміється й купує. Только перегинається через бар'єр до сусіднього столика. Тут сидять дві товсті пані й куряте папіроси.

— Шановна пані, найновіша сенсація!

— Іди собі, хлопче!

— Але ж бо...

— Кажу тобі — іди!

— Але ж, прошу пані, саме тут є про те, як служниця кинула дитину в клозет...

— Де, де? Покажи!

— Ось тут!

— Давай.

— Не маю решти.

— Залиш собі, хлопче, тільки йди вже геть!

Обидві пані нахиляються над газетою, але не знаходять нічого, бо це було ще вчора.

З протилежного боку надійшла стара Патикова. Ясно, що тепер тут уже нічого не заробиш. Стара Патикова так розлютить усіх відвідувачів у кав'яні, що не тільки не куплять газет, але й почнуть оглядинись за поліцією. Ось вона вже починає скигліти нахабно. Доведеться йти на трамвайну зупинку. Треба вскочити до вагона й шукати покупців, а потім вистрибнути на ходу з трамвая. Торгівля йде в'яло, бо на кожній зупинці стойть уже по кілька хлопців, що відганяють новоприбулого. Найгірша справа на головних зупинках, а тут же найкрашій заробіток. На одній з них головує Антек і дозволяє Толькові залишитися. Тепер Только вмить позбувається своїх газет. Не пройшло і години, як продав усі. Щасливий сьогоднівечір. Ех, так би хоч місяць, і скрипка моя. А втім, місяць не місяць, а продавати так два або й три, тоді вже напевно можна б купити скрипку.

Ідучи додому, довгий Только поринає в mrії про

скрипку. Аж глянь: ціла група хлопців крадеться непомітно, хильцем по одному, по два. Веде Гжесь. Варто приєднатися. Ідуть, мабуть, на «лови». На вулицях тепер найбільший натовп. Дзвонять трамваї, гудять автомобілі, а там, на розі, напроти кінотеатру, гучномовець виграє якусь популярну пісеньку. Тільки наздоганяє Юрека й питає, куди вони так вибралися юрбою.

- За черешнями.
- То я з вами.
- Ходи.

І Тілько пішов.

Хлопці по два проскакують між прохожих. Віддаль між ними — по двадцять кроків. Потім вони збираються разом і зупиняються. Ага, он крамниця з фруктами, а біля відчинених дверей стоїть повний кошик черешень. Гжесь командує. Він посилає розвідника, щоб рознюхав, чим займається продавець у крамниці. Тим часом інші хлопці поставали біля вітрин інших крамниць уздовж вулиці, ніби оглядають вітрини. Кожний крадькома, краєчком ока стежить за своїм сусідом. Ось перший пішов швидко вперед, за ним другий і так далі. Ідуть ключем, на віддалі трьох кроків, і стежать напружено за ведучим. А той майже хильцем іде попід стіною, а проходячи біля кошика, непомітно бере з нього жменю черешень і йде далі, не кваплячись, щоб не звернути уваги прохожих. Бо кожний швидкий рух, більший крок або раптовий поворот убік може викликати замішання в спокійно пливучій хвилі пішоходів. Наступний робить те саме і так далі. Та це ще не кінець. Ключ повертається. І знов веде Гжесь. Знов той же похід, ті ж непомітні рухи побіля кошика і... за п'ять хвилин кошик порожній аж до дна. В ньому ні однієї черешеньки, зате в кожного шибеника понапіхані кишені та повні шапки дорогих угорських черешень.

Після закінчення операції хлопці розходяться по куди. Тільки з Юреком і Гжесьом ідуть додому, об'їдаючись по дорозі черешнями та стріляючи один в одного кісточками. Раптомугледіли перед собою товстелезного пана. Такого товстого, що ледве котиться, а шия в нього звисає аж до плечей широкою

складкою. Гжесьо йде за ним і зблизька, майже впритул, націлюється кісточкою в оту шию. Потім стріляє... і спокійно проходить собі повз товстяка далі. Панице підстрибують й верещить, мов від уколу шпильки, потім повертається назад і шукає винуватця десь за собою. Врешті Гжесьо наказує припинити цю стрілянину й назбирати кісточок цілу жменю. Коли це виконано, Гжесьо запихає непомітно всі кісточки в кишеньо якогось пана, що гуляє попід руку з дамою.

Хлопці зустрічають Абрума. Абрум — це малий горбатий єврейський хлопець, що продає шнурки до черевиків, і весь він, зверху донизу, обвішаний цими шнурками.

— Що чувати, Абруме? — питав Гжесьо.

— Ну, а що може бути? Стара баба не хоче вмирятися. — Абрум посміхається, і посмішка робить його подібним до ямника.

— Це ти добре сказав. Дістанеш за те черешень. Ану, Тольку, дай йому жменю!

— Я? І не думаю давати, мені й самому мало.

— А я кажу тобі: дай йому жменю черешень, — вороже поблискує більмом Гжесьове око.

— А ти не можеш дати? Бач який! — виймає Только жменю черешень і дає Абрумові.

Косе око перестало поблискувати.

Вони йдуть далі і зустрічають Антека.

— Що там у тебе, Гжесю?

— Черешні.

— Дай трохи!

I Гжесьо дає жменю Антекові.

— Ідеш завтра купатися?

— А що?

— Нічого, я лише так питаю.

— То не питай, побачиш завтра!

Обидва хлопці міряють один одного поглядами. Вони міцні й однакові на зріст. При світлі ліхтаря виглядають ще вищими.

Антек витягнув шию і наблизив свій ніс до Гжесьового носа. Гжесь не відступає, і хлопці стоять так нерухомо, як два півні. Вкінці Гжесьо перший іде свою дорогою, поблискуючи люто більмом.

Антек стоїть ще хвилину з газетою під пахвою, а потім кидає лише одне слово:

— Побачимо... — й зникає в пітьмі.

— Ану, хлопці, ходу! — Гжесьо повертає за ріг і зникає.

Юрек вскачує у свою браму й швидко збігає вниз. Тихенько відчиняє двері, бо мати вже спить. Та вона не спить, тільки лежить у постелі і починає сваритися:

— А щоб ти здох! А чума на тебе! Де ж ти во-
личився, злодюго?

— Мамо, дайте спокій! Істи є що?

— Наївся б ти отрути для щурів. Бери, там юшка
в печі.

Юрек виймає з печі горщик з юшкою, ставить його на коліни і смачно съорбає юшку великою олов'яною ложкою, зламаною з одного кінця.

Потім роздягається й лягає біля матері, повертаючись до неї спиною. Він тут же й засипає, заколисаний її жахливими прокльонами та дбайливо на-
критий матір'ю рештками якоїсь ковдри.

* * *

Только зайдов до кімнати саме тоді, коли почалася гра в фербля. За столом, як і щовечора, сидів пан Бронек. Пан Бронек дуже любить грati в карти, він не може жити без цього. Батько Толька не любить карт, але мусить грati, бо це тепер єдиний його заробіток. Крім того, пан Бронек приносить пачку сигарет «Спорт», і батько трохи курить, а трохи ховає на наступний день. Пан Бронек працює кур'єром у якомусь банку, і в нього завжди багато грошей. Проте він, хоч і вважається близьким знайомим, не любить ні давати, ні позичати грошей. Єдиний спосіб видобути від нього кілька монет — це виграти їх у карти. Отож і грають вони з батьком майже до світанку. Світять гасову лампу і чмудять цигарку за цигаркою. Стоїть такий дим і задуха, що важко дихати. У кімнаті спить ще троє дітей, стара бабка, ну, і мати. Мати, власне кажучи, не спить, тільки так лежить цілими ночами в ліжку з розплющеними очима. Вона хворіє чи що. Не може спати ні вдень,

ні вночі. А яка вона худа і поморщена, як бабуся. Куди там бабуся — стара виглядає краще, ніж мати. Мати скидається на мерця, і кожний, хто її вперше побачить, той жахається, мов упира. Крім батька і пана Бронека, грає ще іноді муляр. Він батьків товариши по ремеслу і теж хотів би виграти щось у пана Бронека.

Ввійшовши до хати, Только непомітно всунув під фартух матері, що поралась біля печі, всі свої гроші.

Потім вийняв решту черешень і поклав їх на комоді. Було їх ще досить для останніх членів сім'ї, що вже спали по кутках на застелених лахміттям скриньках. Только дав матері гроші на всякий випадок, бо коли батько почне програвати, він обов'язково прилипне, як смола, до сина:

— Чуєш, малий, маєш там яку копійку, то дай, я поверну тобі.

Еге, побачиш ту копійку! А він усе-таки може купити скрипку.

— Що в тебе?

— Око. Мало. За скільки?

— Ще одна за п'ять.

Картярі ведуть розмову, а Только питає в матері, чи є щось поїсти. Немає і треба чекати, може, батько щось виграє.

Гей-гей! Так довго? Може, до ранку? Только чухає потилицю і вдає, ніби нічого не розуміє. Сідає в кутку і щось довбає собі. Але не довго. Встає і питає:

— А ви, мамо, їли що-небудь?

Мати не відповідає, і він мовчить. Йому так шкода тих грошей, зароблених так важко, але що відіш. Мати напевно знов нічого не їла, і ця малеча теж мало що, тому так рано положили їх спати. Только так чухає потилицю, так чухає, аж шкіра тріщить. Вкінці зривається з місця.

— Ідіть, мамо, до крамниці і купіть, що потрібно. Або нехай баба йдуть, ще не зачинено.

Мати, здається, тільки й чекала на те, бо вже біжить.

— А може, я піду? — каже Только з плачем.

У нього ще жевріє надія, що, може, він купить у крамниці щось найдешевше і йому залишиться хоч що-небудь. Бо мати така захланна, що як піде з цими

грішми, то вже не принесе ані шеляга. Ще й заборгуюс. Але як вона змінюється в такі хвилини. Вмить стає немов здоровішою та бадьорішою і рухається якось веселіше. Ось уже й пішла. Толька охоплює якийсь такий жаль, такий жаль, немов залізна рука стискає його за горлянку. А сліззи так і капають на його збідоване обличчя, капають і капають. Чолобіки продовжують грati. Вдаряють картами об стіл.

— Сорок.

— Покажи, що в тебе?

— Два аси.

Баба дрімає в кутку і кумедно хитається на всі боки. Діти кидаються уві сні, а Геня цілком розкрилась і спить гола. Хоч би вже, повернулася мати та принесла хоч десять грошів решти. Але мати не принесла нічого, крім буханця хліба і ще там чогось у маленьких пакуночках. Кави за п'ятак, шматочок цикорію і чверть фунта цукру. Все це складає до шухляди, а сама така жвава і радісна. Тут же крає хліб і дає Толькові, а потім бабі. Баба хапає шматок тримтячою рукою і їсть. Плямкає, плямкає, мурликаючи від задоволення.

— А ви, мамо?

— Я, знаєш, ще не голодна.

— Ну, що ви будете мені тут мороочити голову! Зарараз же їжте.

Мати відрізає собі тонесеньку скибочку і вдає, що їсть.

Гра стає щораз завзятішою.

— На двадцять! — гукає пан Бронек.

— На двадцять! — відповідає батько.

Біля батька лежить уже величен'ка купка грошей. Пан Бронек, червоний, як рак, виблискуючи очима, мов лютий собака. Сягає знов за гаманець і виймає аж цілих два злотих. Кладе їх з притиском на стіл.

— Твій хід!

Карти швидко мішаються в руках іпадають на стіл. Только сідає собі збоку і приглядається до гравців. Тепер батько програє зразу шістдесят грошів. А потім ще сорок.

— Ого, карта відвернулася, — радіє пан Бронек.

І дійсно, карти тепер в руках у пана Бронека.

— Це тому, що ви пішли тепер невірно, тату, —
каже Только.

— Ти помовчи вже краще!

— Так, так, щоб ви знали.

Только ще хвилину вагається, а потім каже:

— Може, я заграю?

Та партнери тільки зиркнули на хлопця поверх карт і грають далі. Вони просто недочули, бо дуже зайняті грою. І Только чекає, аж закінчать партію. Закінчили. Обидва мокрі від поту, як щурі.

— Може, я заграю?

Тут партнери почали придивлятись до хлопця так, ніби побачили його вперше. А пан Бронек мало не з'їсть хлопця поглядом, але при тому не забуває тасувати карти. Вони здивовані несподіваною пропозицією й не знають, що відповідати. Кожен ніби чекає на згоду іншого. Вкінці пан Бронек питав:

— А гроші маєш?

— Батько позичить.

У відповідь на те батько підсував йому одну монету й крутить головою. А пан Бронек кидає перед хлопцем карти. Мати перестає поратися в хаті й стає позаду сина.

— Ну, ну, бач який!

Только бере карти поволі й вивчає їх з таким виглядом, як дорослий, професійний шулер. Обидва чоловіки так дивляться на нього, аж дух у них перехопило.

— На скільки?

— На п'ять!

— О, значить у тебе добре карти...

— Які є, такі є.

— Покажи дві.

Только показує.

— Добре, і я на п'ять.

Только розкриває карти, і виявляється, що він виграв.

— Ого, дивись, який лоботряс! Такий ти? Ну, ну спробуємо ще раз.

Але Только виграс і цей раз. Пан Бронек построює ставку. Він дуже роздратований. Коли виймає срібних п'ять злотих, то в нього аж руки тремтять від хвилювання. А Только мовчить, і лише пильно

дивиться на пана Бронека. І все бачить і знає. Все знає і бачить.

Тепер у пана Бронека є хрестовий король. А тепер він узяв дев'ятку, ні, напевно десятку, бо ось ця зморшка стала глибокою. А тепер треба бути обережним, бо пан Бронек скопив туза. В очах у нього замерхтили тузові іскорки. Значить, треба притримати свої козирі й викинути їх лише при кінці. І Только знов виграє. Ні, це щось незрозуміле. Пан Бронек грає ще запекліше. Батько тільки за звичаєм попльовує собі на долоні. Він робить це тоді, коли дуже задоволений. Батько вже програв усі свої гроші і тепер позичас разом з боргом два злоті. Только знову виграв. Гра стає ще більш азартною. Карти лише миготять, гроші брязкають, а пан Бронек раз у раз виймає свій гаманець і курить цигарку за цигаркою. Перед втомленими очима миготять фігури з карт, а обличчя пана Бронека стає ще виразнішим. Виразнішим і щораз блідішим. Нарешті пан Бронек з люттю жбуруляє карти на стіл. Він весь мокрий, а з його уст тече піна.

- Ні, це якесь шахрайство!
- Що? — батько зривається ображений.
- Або якась нечиста сила.
- Це інша справа.

Пан Бронек збирається виходити. Вже в дверях, з капелюхом на голові, він повертається до Толька і каже:

— Ну, сьогодні твоє щастя, але побачимо, що буде завтра, — і виходить.

Вже пізна ніч. Только такий сонний, що аж голова у нього валиться з плечей. Ось перед ним жменька грошей пана Бронека.

- Ану, показуй, скільки там.

Батьки нахиляються над грішми. Рахують. Двадцять злотих і сорок грошів. Только вже засипав, коли почув слова: двадцять злотих. Миттю зірвався на рівні ноги.

- Де ці двадцять злотих?
- Ось лежать.
- Давайте!

Потім обіруч згорнув усі гроші і накрив їх долонями.

— Мої вони! Чуєте? Не віддам!
А тоді почав тремтіти і кричати на все горло:
— Мої! Не дам! Не дам!
І розплакався.

Сльози капають, капають на гроші. А руки по-
волові відсугаються від них. За ними вже простягають-
ся хижі руки матері, такі страшні, худі й гарячі.
Ось і скопили вже. Тепер ніяка сила не вирве їх від
неї. Хлопець застогнав і зайшовся плачем. Так з
плачем, помалу хитаючись, він поплівся на свою
постіль. І тут же заснув з мрією про скрипку, якої
у нього ніколи не буде...

* * *

Раненько, як тільки починає світати, Манюся
встає. Ох, як важко їй завжди вставати так рано!
Але мусить, бо треба замести тротуар. Двірничка
хвора й дає за це Манюсі п'ятак. І Манюся з вели-
чезною мітлою, набагато більшою, ніж вона сама,
виходить на вулицю. А тому, що мітла важка, дів-
чинка штовхає її усім тілом, тримаючи обіруч дер-
жак біля самої мітли. Важка це праця, коли на ву-
лицях лежить холодна роса. Вулиця пуста і сіра.
Тільки там, на клаптику неба, між дахами, виднієТЬ-
ся рожева смужка. На вулиці тиша, тільки іноді за-
цвірінкає десь горобець або закашляє самотній про-
хожий так голосно, що аж луна йде, мов у пустому
котлі для білизни.

Держак мітли хитається то в один бік, то в дру-
гий. І Манюся так задихається, що важко їй зловити
повітря. Повітря на світанку холодне, проте звідусіль-
тхнуть ніби якісь випари з смітника. Коли половина
тротуару буде заметена, надійде пан Антоній з своєю
скрипкою під пахвою. А потім пройде такий високий
хлопець з кошиком, повним пахучих булок, і вкінці
щораз більше почнуть іти безробітні в своїх щоден-
них мандрівках за працею.

Тоді тротуар буде вже чисто заметений, і Манюся
швидко побіжить віддати мітлу. Вона дістане за це
п'ятак, а потім буде митися, чесатися та збиратися
до школи. Сніданок іноді є, але частіше його немає,
і треба йти до школи натще й чекати до десятої го-

.дини, коли на другій перерві роздаватимуть молоко або чай з молоком у чашку, яку треба принести з дому. А сукенка в Манюсі одна-однісінка — оця «краща», з рожевого ситцю, яку вона щотижня пере власноручно в старій мисці. Манюся вмивається й шукає, як звичайно, чим би то витертись, бо рушника немає. Найчастіше витирається краєм старого простиrala, яким накрите ліжко. Потім причісується куском гребінця й збирає в торбину книжки й зошити. І коли Манюся виходить, пан Антоній уже спить, а мама пішла прасувати до людей. У брамі Манюся зустрічає Янінку, яку проводжає до школи служниця Марися, що несе за нею книжки. Янінка киває їй головою з великими бантами, але Манюся не відповідає на привітання, тільки дивиться. Вибіг Юрек і зробив таку гримасу, що Янінка аж засміялася.

— Сьогодні прийдемо знову, — каже Юрек.

— Добре, приходьте!

Та служниці Марисі, здається, не сподобалась така фамільянність.

— Але ж, панно Янінко, що це ви? Діти, до панни Янінки не можна приходити.

— Чому?

— Бо в панночки немає часу, вона мусить учитись.

— Як, цілий день учитися?

— Ну-у-у... Зрештою, що тут базікати. Панночка не для вас, а ви не для неї — ось і все, — відрізує Марися, як ножем, і йде далі, на крок позаду Янінки з її книжками під пахвою.

Діти стоять оставлі, дивляться у зникаючі постati. Манюся стала ще понурішою, а Юрек тільки посвистує від здивування.

— Ов-ва, великі пани! Ні то ні. Обійдемося.

Хоч Юрек і говорить таке, проте в душі йому прикро. Прикро й Манюсі. О, їй навіть дуже прикро. Що в неї немає такої гарної сукенки і таких великих бантів. І ніхто не носить за нею книжок. І немає в неї таких гарних черевиків. У Манюсі взагалі немає черевиків. Є лише якісь гумові капці. Навіть трохи завеликі. Ці капці подарував хтось матері. Вона розповідала тоді панові Антонію, що хотіли їх викинути, бо купили для сина на фізкультуру, але

лікар сказав, що ходити в них нездорово. А кухарка підказала, що, замість викидати, краще подарувати їх Манюсі. Пан Антоній слухав це, виставивши розкуйовдану голову з-під ковдри, і засміявся на весь беззубий рот:

— Ге-ге, а ви що... поцілували їм за те руки, пані Юзефова?

Манюся йде понура, а Юрек підсвистує.

— Знаєш, я йду сьогодні купатися. А ти вміеш плавати?

Манюся не відповідає. І Юрек повторює запитання. Дівчина відмахується, повертається й переходить на другий бік вулиці. Розсердилася чи що? Ов-ва, велика біда! З цими дівчатами завжди якісь комедії. Проте Юрек здивований. Ну і що таке він сказав? Невже щось погане? Але скоро й забув про все, углядівши того панича, якого набив учора Міхалек. Голова в панича була забинтована, якась знатна дама в дорогій сукні вела його за руку. Ну, і дістанеться ж Міхалекові! Та що буде те буде! І побіг швидко до школи.

Хлопці привітали його протяжним:

— Ге-ей і буде ж тобі!

Юрек так і застиг і з розмаху витер рукавом носа.

— Що буде? За віцьо?

— За те, що побив панича.

— Я?

— Диви, яке немовлятко! Адже ж це ти і Вика. Цього вже було йому забагато.

— Хто бачив?

— Ніхто не бачив, але панич поскаржився на тебе ж Міхалека.

Коли залунав дзвінок, до класу ввійшли учитель, директор і ота дама з паничем.

— Вика є?

— Нема.

— А той другий?

— Цей є!

Пан учитель ткнув пальцем на Юрека:

— Ходи-но, сину, сюди, на середину!.. Ти, розбішако, для того ходиш до школи, щоб інших бити?

— Але ж я не бив!

— Розповідай усе, як було!

Юрек здивований, він нічого не відповідає, тільки стоїть, витираючи рукавом носа.

— Говори!

— Але ж це не я. Хай він сам скаже, що це не я!

— Йому нічого тут розповідати, ти розповідай!

— Ну, значить я і Міхалек, ні, Міхалек і я вийшли зі школи, а вони нас прозивали. Ну, а Міхалек, ніби Вика, порозганяв їх, і ми пішли додому. Ні, ще не пішли, бо Міхалек узяв і побив його. Але я його цілком не бив, хай він сам скаже та й інші скажуть.

— Бив, бив! — закричали всі.

— Хто? Я?

— Він, він!

Юрек стоїть, здивовано оглядаючись на всі боки. Одну руку з випнутим пальцем він тримає на грудях, а голову нахилив до класу і дивиться. Ніяк не збагне, що тут діється. Але відчуває, що пахне поганим. Панич тільки зиркає одним оком, бо друге в нього забинтоване, а дама надула губи й дивиться на стелю.

— Ти вдарив його? Признайся, так буде краще для тебе.

— Я?

Юрек знову повертається до панів. А потім уже з люттю до панича:

— Я?

Він підсувається до панича й заглядає йому в одне око. Але і в цьому єдиному оці він бачить ненависть.

— Так, так, це ти й той другий!

Тепер Юрек повертається на всі боки, шукаючи рятунку. Але не бачить його ніде. Тоді його охоплює такий жаль, що він вибухає плачем. Зашмарканими рукавами закриває очі й біжить на своє місце та падає руками на парту. Всім стало ніяково, а Юрек склипнує і потім починає ревіти на весь зал.

— Тихо будь!

Та Юрек реве ще голосніше. Всю його слабеньку постать проймає дрожь.

Потім він піdnімає голову. Обличчя у нього замурзане, а волосся розчухране. Безпорадно розглядається по класу.

— Йди сюди!

Іде.

— Скажи нам ясно, ти вдарив його?

Юрек нічого не відповідає, тільки витирає носа.

— Аякже, бив його, — каже пані. — Бив з отим другим. У хлопця розбитий ніс та покалічене око. Я водила його до лікаря.

Пані крутить у руках свою срібну торбинку й дивиться кудись у стелю.

— Значить, було таке.

Пан директор вирішує, що Юрек мусить забрати свої книжки й не ходити до школи аж до останнього рішення, чи буде дозволено йому вчитися далі, чи виключать його зі школи. Отож Юрек збирає свої поплямлені та подерні книжки і виходить.

На вулиці він розглянувся на всі боки і побачив акробатів, що ото показують різні фокуси. Пішов за ними разом з цілою купою інших дітей. Штукарі зайдли в двір і тут почали показувати, що вміють. Було їх троє. Один дорослий, гармоніст, доросла жінка з підносом для збирання грошей і хлопець, переодягнений на паяча. Саме він робив такі складні фокуси, що аж дух перехоплювало. Гармоніст грав, а хлопець перекидався у повітрі або вигинався так, що всадив голову між ноги й крутився. Потім він розставляв ноги так широко, що аж сідав, та виконував інші різноманітні складні вправи. І є чому дивуватися. Він наче без костей. Або ось тепер: перекинувся назад, всадив голову між ніг і так ходить на руках, а голова дивиться вгору. Аж мороз іде поза шкірою. Ось так штука!

Коли закінчили грati та показувати штуки, жінка пішла по балконах збирати гроши. Тим часом Юрек підійшов близенько до цього хлопчика-штукаря й почав до нього приглядатися. «Ну що ж, він більший від мене, — міркував собі, порівнюючи його з собою, — але хто знає, може б, і я навчився робити такі штуки? Тоді й школі був би вже кінець». Він наблизився до хлопчика-акробата, такий несміливий, хотів його щось спитати. Але не вдається. Тоді Юрек підморгує йому. Хлопець посміхається. Тепер Юрек підходить ще ближче, робить ще смішнішу гримасу й жартома штовхає акробата в

бік. Обидва розсміялися. Але в цю мить повернувся гармоніст. Він глянув грізно на хлопчину й прошвидко крізь зуби:

— Ходи!

Малий штукар перестав сміятися й миттю підійшов до гармоніста. А коли відходили, він навіть не оглянувся. Юрек марно забігав поперед нього з усіх боків. Хлопець ніби навмисне завжди відвертав голову. Інші діти теж заглядали йому у вічі, але малого акробата стерегли страшні очі гармоніста й пильні, підступні очі жінки з підносом.

Усі перейшли в інший двір, і вистава почалася спочатку. Юрек був такий захоплений, що забув навіть, де він знаходиться. Тільки тоді, коли штукари закрили за собою одну з брам і сторож порозганяв усіх дітей, Юрек пригадав собі, що з ним сьогодні трапилось. Треба іти додому, бо вже зголоднів — сніданку сьогодні в школі не дістав. Але додому не хочеться йти. Мати зараз почне сипати прокльони. Роздумуючи, куди б то піти, він згадав про купання. Адже домовився сьогодні йти на ставок. Тепер тільки побачив, як далеко зайшов за штукарями. Було вже близько полуночі, і на вулицях стояла страшна спека. Хотілося пiti, Юрек підняв з землі знайдений шматок льоду й так погасив спрагу.

Раптом звідкись підбіг Антек і потягнув Юрека за собою. Пішли на ставок.

По дорозі Юрек розповідав про акробата і про те, як до нього важко підступитися.

— Дурню, його ж пильнують. Той хлопець — усе їх багатство.

— Багатство?

— А ти як думав? Таж якби не він, вони не змогли б заробити навіть на сіль до оселедця.

— А він їх син?

— Такий син, як і я.

— А звідкіля вони взяли його?

— Знайшли десь або вкрали.

— А як вони знали, що він робитиме такі штуки?

— Самі навчили його.

— Навчили? Хіба можна навчити такого? Адже у нього цілком немає костей.

— Вони з ним зробили таке.

— Зробили? Значить, повиймали кістки чи що?
Та це ж дуже боляче.

— Зовсім не виймали кісток, бо він не жив бі.
тепер. Вони тільки мочили його в спирті.

— У спирті! Гей-гей!

— Еге, а потім вигинали його на всі боки. Так
його вигинали, вигинали, аж поки всі кістки в нього
сталі, як пружини.

Юрек здивувався й злякався.

— Та це ж боліло йому ще більше, ніж якби в.
нього цілком виймали кістки.

— Ну, звичайно. Кожний день так вигинають і
вигинають його кістки. А істи йому дають манну
кашу, а пiti — чай.

— Як? А ковбасу? А вафлі? А лимонад?

— Нічогісінько. Тільки манну кашу, щоб мав
м'які кістки. А чай для того, щоб завжди був худий.

— Ой лишенько! — Юрек такий стурбований, що
аж не може піймати віддиху. А серце так б'ється
йому в грудях, так б'ється, що мало не вискочить.
Нарешті його охоплює така лютъ до тих мучителів,
що якби міг, то набив би їх кулаками. Або ні: краще
кинув би їх у той казан з кип'ячою смолою, що сто-
їть отам на розрітій вулиці.

— Знаєш, Антек, коли ще тільки побачимо його,
то підмовимо, щоб утік від цих старих драбуг. І на-
беремо ще багато каміння, й так у них камінцями,
камінцями, поки не здохнуть. Або ні... Підмовимо
Гжеся, щоб набив їх кропивою, як учора отого па-
рубка. Гжесь нікого не боїться.

— Еге ж, не боїться. І Зайця не боїться?

— Певно, що ні!

— Іди, дурню! Нема нікого на світі, щоб не бояв-
ся Зайця.

— А Гжесьо не боїться. Сам казав мені. Знаєш, у
нього є ніж! Ніж, — повторює Юрек з притиском. —
Такий великий, — і показує руками довжину ножа.

— Але гляди, не кажи нікому. — Юрек наближа-
ється до Антека. — Вдарити таким ножем — і мож-
на розрізати навпіл за одним махом.

Тепер уже Антек здивований та схвилюваний.

— Певно, що з таким ножем можна нікого не
боятися. Навіть доросла людина нічого йому не вдіє.

- А коли в когось рушниця, то як?
- Дурню, що йому поможе рушниця, коли можна підійти ззаду і всадити ножа.
- Так, а коли б кулемет, тоді можна не боятися?
- Звичайно, на кулемет уже нема ради.
- І хлопці вирішили підмовити Гжеся зробити щось з тими мучителями.

Прийшли над воду.

Гей-гей, скільки тут хлопців! А вода аж піниться від голів, від тих рук, що плюскають, від ніг, що б'ють по воді. А гамір такий, як на морі в кіно. Щомить хтось плигає і дає нурка під воду. Р-аз! Вода ще холодна, та це здорово. Хлопці миттю пороздягалися. Власне кажучи, не було що скидати, бо штани й сорочку можна скинути вміть. Поклали шапки й торби з книжками і на всякий випадок не пускали їх з поля зору, щоб хтось не вкрав, тим більше, що тут десь повинен бути Франек-Лапайгудзик, отой непоправний злодюжка. Ось видно Олька, цього в червоному береті. Навіть у воді не зняв берета. Антек перший стрибає, і вже його не видно серед моря голів. Юрек так не вміє, тому влазить у воду помалесеньку, крок за кроком. Бrr, але ж холодна вода! Юрека так почало тіпати, що мусив вийти з води.

— Ех ти, страшко, води бойшся.

Це підбіг Гжесю, голий та мокрий, і штовхнув Юрека у воду. Ух, ух! Вода полилася йому в уші, ніс, в рот, аж хлюпало щось у животі. Юрек з відчаю почав махати руками і ногами, і якось виплив, хапаючи повітря відкритим ротом. Ну й налякався! Трушить головою, махає руками і пирскає, випльовуючи воду цілими струями. Він миттю попрямував до берега. Віліз, і тут стало йому страшно холодно. Гикає і клацає зубами, незважаючи на те, що немилосердно пече сонце. На березі бігають і пустують хлопці. Найбільше їх зібралося навколо Гжеся, який показує, як ходити на руках. Це нагадує Юрекові маленького акробата.

— Еге, але ж ти не зуміеш так, як той хлопець, що ходить по дворах.

— Який? Цей з гармоністом? Не дивно. У мене ж кістки не повигинані в спирті, але зроблю майже те саме.

І Гжесь так зграбно зробив стійку, що хлопці заплескали в долоні. Всі почали також пробувати, а найбільше сміху було з Ясся-Ціпа. Во він товстий та незграбний. Ясьо взагалі найтовстіший, особливо живіт у нього, мов та бочка. Це від картоплі у нього таке черево. Ноги тонкі, голова велика, а обличчя обсипане ластовинням і завжди усміхнене.

— Ти, Ціпе, ану давай сторчака.

Ясьо перевертася. Але живіт переважує, і він падає, мов сніп, на край берега, а хтось штовхає його у воду, аж бризки летять. Повно сміху і гомону. І ось хлопці знов плигають у воду й тут же один за одним вилазять на берег. Стають у коло, одна половина якого на березі, а друга у воді. В іншому місці верховодить довгий Только, що є найкращим плавцем, і ніхто не може його перегнати, хоч він пускає свого суперника на два кроки вперед. Червоний берет Олька весь час майорить над водою. І то не замерзне, біда, хоч так довго не вилазить на берег! Всі на хвилину залишають свої ігри, щоб глянути, як пірнає Антек. Гей-гей, цей як пірне, то не видно його хіба з півгодини. О-о-о, плигнув і зник під водою. Всі чекають, коли він вирине. Не видно. Вода в цьому місці заспокоїлась, а Антека не видно. Нарешті всі починають тривожитися. Де ж він, у біса, пропав? А може, втопився? Не видно. Серця починають битися швидше, а очі нишпорять по поверхні ставка щораз неспокійніше. Раптом за ними на березі лунає сміх Антека. Ну й драбуга!

— А ти звідки узявся?

— З води!

Оце так! Всі повитріщали очі на воду, а він поплив під водою до протилежного берега, де росте очерет, там виліз, ну й зайшов тихцем ззаду. Але, щоправда, нуркує, мов Тарзан. Забава в повному розпалі. Аж раптом хтось починає кричати на все горло:

— Мій одяг, мій одяг, мамо рідна!

— Де, що?

— А той там!

— Що з тобою?

— Нема моєї одежі. Та лежала ж тут, а тепер немає.

— Гей ти, недотепо, а може, залишив дома?

Hi, не залишив, тут лежала і все. А тепер немає.
Де ж ділось?

Малий голяк ходить переляканий навколо і повторює:

— Де одежа? Де?

А потім починає плакати на весь рот.

— Тихо будь! Краще шукай.

Голий бігає з плачем і перекидає всі речі.

— Залиш, це мое!

— Не чіпай!

— Іди до мами!

— Hi, до тата!

— Ти, голий, як же ти пильнуєш свій одяг!

— А може, в нього немає мами?

— Тоді є тітка, яка його народила з милосердя.

— Не насміхайтесь, а шукайте!

— А мені що? Хай краще пильнує!

Голий біжить тепер далеко й, здається, помчав уже додому, коли за хвилину повертається знов і бігає з плачем навколо ставу. Ніби гедзь його вкусили. Навколо страшний крик і гамір. А де Олек? I Франека нема... Ага! Он ледь-ледь видно, як промайнув червоний берет. О-о-о, зник уже за зеленим горбком. Кілька голяків кинулося в погоню, але де там, марна праця — тільки й бачили їх. Тому повернулися назад і оточили потерпілого, що ревів диким голосом.

— Де він живе? Хто знає?

— Я!

— То біжім за якимись штанами, а він хай реве, як віл.

Хтось одягнувся й побіг.

— Ну, не реви, як за рідною мамою. Зараз матишеш штани.

— Еге, матиму! Адже ж у мене були тільки одні, ті, що на мені. Що принесуть мені?! — I ой-ой-ой, i ей-ей-ей.

Його худе тільце так тремтить, так тріпоче, що аж жаль огортає. Хлопцям відхотілося вже і грatisя, і купатися. I взагалі — навіщо це все? Треба йти по газети, бо вже не одному голод дошкаляє. А той лиш вис: ууу і ууу!.. Хай йому грець!

І так, не поспішаючи, хлопці один за одним починають одягатися. І хоч немає чого вовтузитися, однак одягання йде не швидко. То рукав сорочки так перевернувся на ліву сторону, що не можна його ніяк привести в порядок, то ліва нога залізла в праву ногавицю, то знов куртчина на плечах роздерлася. Не один уже й одягнувся, проте не відходить, буцімто чекає на другого.

— Ну, одягайся швидше!

— Хіба не бачиш, що десь гудзик подівся? Де ж він може бути?..

А ось прибігає жінка з тим, що бігав за штанами.

— Де одежа, злодюго? Де, кажи! Вкрали? Котрий?

Мовчанка.

— Та це той у червоному береті й ще один, — каже потерпілий.

— Де він живе? Де він живе??

Мовчанка.

А потім жінка починає так проклинати, що аж вуха в'януть.

— А бодай ти втопився! Щоб тебе!.. — горланить вона й вимахує руками. З-під хустки вибиваються в неї сиві пасма розкуйовданого волосся, а жовте, як віск, обличчя покривається цеглястим рум'янцем. Слова сипляться з її пожовкливих губ, як горох, аж дивно, як вона так швидко встигає рухати тими губами. Придивитися збоку — жінка ніби єсть вареники або лузас соняшникове насіння. З рота стирчить у неї лише один зуб. Хлопці обступають її і слухають, не так слухають, як приглядаються. Приглядуються. Ну й баба, як грім. А яzik так і меле в її роті. Довгий Только так задивився, ніби й сам збирається лізти її у рот. Як ото лікар, що рве зуби. Він несвідомо навіть повторює за нею ті ж самі рухи. Вона руку туди, і він туди. Врешті плямкає так губами, як жінка. А коли вона скривилася до плачу, Только теж закопилив губи.

— У що я одягну тебе, гультяю? Маю їх п'ятеро, але цей шибеник — найгірший. Йому, бачите, купання захотілося серед таких злодіїв. Ну, хто знає, де вони живуть? Як звуть їх? Піду за ними на край світу, — і починає плакати. — На край світу піду

впімнуся за свою кривду, а тій матері, що так ви-
ховує дітей, очі видеру...

— Я знаю, де живе Олек, але там ви нічого не
доб'єтесь, жінко, — каже хтось. — Вас там ще вила-
ють або й наб'ють.

— Так, так, — підхоплюють інші.

А де Франек живе — невідомо.

Жінка знов починає проклинати, щоб, мовляв, ці
злодії ніколи нічого не мали, тільки цю одежду, та
щоб за кожну нитку з неї колола їх у бік смертель-
на колька. Прокльони так і сипляться. Вкінці бере
малого голяка на спину, обгортав його своїм фарту-
хом і йде з цією ношею. Хлопці хвилину стоять,
дивлячись на зникаючу постать, а потім теж розбі-
гаються.

* * *

Біля Гжеся і Антека залишилися Юрек, малий
Янек, Только, Юзек і Ясьо-Ціп. Всі пішли в одному
напрямку. По дорозі зустріли пані Анну Вику. Це
вельми здивувало їх. Та й було чого дивуватися.
Щоб у цю пору вона не сиділа у крамниці? Також Ми-
халек за цей час обкраде усе дочиста. А пані Вика
йшла саме шукати синочка в таку незвичайну пору.
Бо як пішов ще зранку до школи, то й досі не вер-
нувся, хоч уже вечоріє.

— Ніхто з вас не бачив моого хлопця?

— Ні.

— А мені говорили, що пішов, либо нь, на став.

— Ні, не було його на ставі, й ніхто його не ба-
чив.

І пані Вика пішла далі. А коли хлопці огляну-
лись, то побачили її аж під зеленим горбком. Ішла й
безпорадно розводила руками. Здалека вона скидала-
ся на бочку капусти або мішок з картоплею.

— Напевно поїхав уже до Америки, — сказав пе-
реконливо Юрек.

— До якої Америки?

— Він казав, що поїде в світи. Там буде йому кра-
ще, й він стане льотчиком.

— Ну, а в Америці можна стати льотчиком?

— Аякже, і льотчиком, і всім, чим завгодно.

- Еге, а музикантом можна стати?
- І музикантом.
- Оце так країна!
- А де ж ця Америка, далеко?
- Міхалек казав, що за рік можна туди дістаться.
- За рік? Гей-гей, але ж то далеко!
- А як туди йти?
- Який же той світ великий!
- Гляньте, ось на траві лежить Петрусь. Спитаємо його, де та Америка.

Петрусь завжди сидить на траві та гріється до сонечка, бо у нього сухоти, й мати виносить його кожний день, коли тільки погода. Виносить тому, що Петрусь уже не годен ходити. Люди пророчили, що він цієї весни вмре, але весна минула, а Петрусь ще живе. Він хворіє вже довго і навіть не ходить до школи. Проте він розумний, як старий. Це тому, що нічого не робить, тільки цілими днями читає книжки.

Хлопці посидали навколо Петруся, й один з них спитав, де знаходиться ота Америка. Петрусь саме читав якусь книжку, таку товстелезну, що аж страшно. Він лежав голий, спину до сонця, а руки й ноги такі в нього худенькі, як ломачки. Перед ним на траві лежала товстелезна книга й шматок хліба з маслом.

— Ну, скажи, де знаходиться Америка?

Петрусь важко звівся на лікті й радісно заміявся.

— А вам навіщо Америка?

— Ну, бо Юрек каже, що там ніби дуже добре, тільки туди дуже далеко. Ну і що Міхалек втік до твої Америки.

— А, до Америки справді дуже далеко, хоч літаком туди можна долетіти за три дні.

— А той брехун казав, що за рік. Гляди, це ж зовсім недалеко. А поїздом?

— Поїздом далеко не заїдеш, бо там вода. Багато води, море. Через море треба плисти ще два тижні.

— А пішки?

— Пішки то й за рік не дійдеш, бо навколо вода, море.

— А бачиш, що за рік. Адже ж Міхалек казав виразно.

— Чуеш, що море, не можна йти.

— Ов-ва, я переплив би.

— Як же ти перепливеш, коли корабель пливе аж два тижні?

— Що ти йому пояснюєш, коли він тупак вісімнадцятий. Це ж море. Хіба ти не бачив у кіно?

— А хіба в кіно все правда? Щоб ти такий здоровий був!

— Тихо, бо Петрусь не може розповідати.

Затихли. Хлопці повмощувалися вигідно, вп'яливши очі в оповідача та в той шматок хліба з маслом. Петрусь розповідає про диких індіян та білих мисливців, про шукачів золота та бандитів, таких, як Том Мікс. Все це дуже цікаве, а найцікавіше — про вождя племені апачів. Петрусь втомився цим оповіданням, віддих став у нього свистячим, і він, нарешті, замовк. Ліг навзнак і дихає. Сонечко заходить уже за горбок, Петрусеvi стає холодно, й треба одягатися. Хлопці підводять його й одягають. Гжесьо взяв його під пахви й підняв, бо він же найміцніший, а Антек натягує йому на ноги штани. Тримай, до біса! Тоді ще хтось став підтримувати Петrusя. Таким чином одягнули його. Тепер треба занести хворого додому, бо мати, мабуть, десь застриля. Нічого дивного, вона ж на роботі.

— Антек, бери його за ноги, а я за голову. Заверни його рядниною. Сюди, сюди, так, так! А ти бери книжку.

— А хліб, хто візьме хліб?

— Може, з'єси? — питаютъ хлопця.

— Ні, не хочу цього хліба. Лежить тут від ранку, а я не можу його їсти.

— Тоді занесемо тобі.

Хлопці понесли Петrusя.

Нести його недалеко, бо хата, де він живе, близько, за горбком. Це збита з дощок буда на самому кінці передмістя. З буди вийшов батько Петrusя і взяв його з рук хлопців.

— А я й сам зібрався іти за ним, — він тут же взяв книжку й зачинив за собою двері.

А хліб? Хліб весь час тримав на долоні Ясьо й ніс

його так обережно, неначе якийсь дорогоцінний скарб. Він тримав його здалека від себе й весь час дивився на нього. А тепер невідомо, що робити з ним. Та хлопці вже забули про хліб і загомоніли про Америку. Повертівшись сюди-туди, Ясьо шмигнув у бічну вуличку. Потім, оглянувшись на всі боки, сховався і з'їв хліб Петруся.

* * *

Настав вечір, замерехтили зорі, подібний до рогалика великий місяць котився разом з хлопцями.

— Дивись! Я зупиняюсь, і місяць зупиняється.

— І справді, комедія!

— Ану я побіжу. І місяць біжить! — Повернули в бічну вуличку, й місяць за ними. — Ану глянь, який у нього носище.

— Де, де?

— Он там, посередині. Такий гострий.

— Але стривай, стривай, зараз бігтиме над тим фабричним димарем. Цікаво, чи зачепиться за димар. Не зачепиться. Ну, ясно, він же високо.

Так розважаючись, хлопці прийшли на майданчик, де було дуже гамірно й шумно. Хоч там було вже темно, проте купу дітей видно було. Тут же скраю наткнулися на хоровід, який завели дівчата. А хто всередині? Справді Ясьо-Шіп. І де ж він тут узявся? Дівчата скачуть, тримаючись за руки, а він стоїть посередині й усміхається від вуха до вуха.

Прибіг малий зайчик з поля
Та й грається з нами в колі,
Ти, зайчику, розбери,
Кого любиш, то й бери.

Пискливі голоси й рух темних постатей. Там далі інша купка. А тут дівчата співають пісеньку про маршала. У другому кінці хлопці граються в перегони. Хто скоріше. Гжесьо миттю приєднався й собі, а за ним і інші включилися в гру. О, гра весела й така смішна! Хто швидше? Раз, два, три! Мчать щодуху ген аж до отого дерева, а потім назад. Швидко, швидко, якнайшвидше! О, Антек перший. Когось там наздогнали.

— Е, я такої не граюся. Це не рахується.

— Починайте заново.

— Та ні, давайте в хованку, хто кого знайде.

І починається знов інша гра. Непомітно ставало пізно, й дітей було щораз менше. Крик і галас вищухали, щораз частіше чулись вигуки батьків. «Юзек! Юзек! Аделя! Франусь! Додому! Спати! Бо битиму!». Отож дівчата заспівали ще останній раз:

Час додому, час,
Бо вже кличуть нас.
На молитву дзвоник дзвонить,
До вечері маті гонить
Час додому, час,
Час додому, час. .

І раптом усе замовкло. Майданчик опустів.

Залишилися тільки Антек і Юзек.

Стало якось так прикро, та й голод озвався тепер на добре. Хлопці посидали на землю й задумалися над своїм однаковим горем. І жити не хочеться! Мов пес бездомний і загнаний. Без дому, без матері. Без матері! У всіх є матері, які б вони там не були, але є. А тут темна ніч, і невідомо куди йти. Ну, що ж, тільки полізти в кущі й заснути на твердій землі твердим сном, а проте таким же, як і в інших дітей. Міцним, неспокійним сном, з розмовами уві сні, з розкиданням рук та усмішками до своїх світлих, дитячих, веселих снів. А вранці зірватися і дивуватися, де це ти, дивуватися, що завжди в іншому місці, й пригадати собі вчораши. Гей! Сьогодні вже навіть немає надії на їжу та й нема куди йти. Баба Хая не дастъ чаю, бо ж не повернули їй боргу, на якому «верба» вже росте. А тут так хочеться їсти, аж темніє в очах. Хлопці протирають рукавами заспані очі. Чухають плечі і голови, бо паразити за комірами так гарцюють, наче скажені. Ой, горе! А Юзекові щораз більше збирається на плач. Йому хочеться їсти, і голод розклейхлопця до решти. Що ж, трудно, треба вставати і кудись іти.

Ідуть.

Першим іде Антек. Він розглядається насторожено, мов дикий звірок. Юзек пleteться за ним. Він позіхає й почував себе таким важким і розбитим, що

волічеться по землі, мов ганчірка. Навколо вже світає. Повітря чисте і свіже. Це ще більше нагадує їм про голод. А все через той ставок і купання. Завжди, коли їм хочеться погратися, вони голодують потім. Інші діти граються цілими днями—і нічого. А вони як тільки трохи скучають, то такі голодні стають, що хоч камінь або землю гризи. Ага! Можна з'їсти щавлю. Щавель дуже приємний і смачний. Он там, і хлопці присідають на траві, тут же біля кущиків щавлю. Смакують, як хтозна-який делікатес. Зелене місиво з маленьких листочків освіжус і смакує, як найкращі ласощі. На хвилину вони заспокоюють голод. Потім підраховують свої грошові ресурси. В Юзека немає нічого, в Антека є двадцять грошів, але що можна купити за двадцять грошів? Дві булки.

— Ходімо у місто.

По дорозі Антек купив чотири бублики замість булок, бо вони і смачніші, і ситніші. З'їли їх, напилися води з колонки на площі й задумались, що робити далі. Нема іншого виходу, тільки треба йти на смітник. Пішли. Ген там, на другому кінці міста, магістратські вози й грузові машини зсипають сміття. І куди не глянь — вся долина засипана сміттям.

Навколо розноситься гострий, ідкий сморід сміття, що тут і там горить невидимим полум'ям. Тільки де-не-де снуються клуби синюватого диму. В цьому смітті гребуться люди. Якісь невиразні бабусі, чоловіки, жінки, діти. В одній руці тримають мішок, а в другій дріт для порпання. Щохвилини схиляються й підносять щось: шматок ганчірки, мідний дріт, пляшку або бляшану коробку. Ці люди скидаються на ворон серед пустого поля. Нахилляються й випрямлюються, нахилляються й випрямлюються. Інколи кладуть щось у мішок, інколи відкидають.

Антек знайшов якусь ломаку, а Юзек дріт, і почали гребтися.

Треба передусім знайти якусь більшу ганчірку або мішковину, куди можна б складати знайдені предмети. Хлопців цікавить лише метал: кусні заліза, бронзи, дроту, бляшані коробки. Очі так і пасуть, жадібні й цікаві. Що це виблискуює он серед паперів? Це недокурок золотої цигарки. А що тут заскрготило? І ломака занурюється й вигрібає кусень ланцю-

хá для воза. А тут щось червоніє. Це шматок коробки. О, знов щось барвисте. Та ломака вже не досягнє, отже, пальцями, пальцями щораз глибше і глибше гребуться в смердочій масі. Є. Але це тільки оксамитна коробка, така, як у ювеліра на вітрині. Коробочка пуста. Тільки дві заглибинки свідчать про те, що тут були колись золоті персні. Очі вдивляються щораз пильніше й не помічають уже нічого, крім сміття, повного туманних надій. А може, і знайдуть щось. Може, це буде чарівний перстень, при дотику до якого можна все змінити. Смітник перетвориться тоді в палац, повний всіляких багатств, або стане загоном озброєних воїнів, готових визволити з неволі зачаровану принцесу. Або принаймані перетвориться в теплу хату й ніжну матір, і сварливу, замучену, худу, з пожовклим і висохлим обличчям, але матір, що несе на спині у фартусі дитину. Або хоч у тітку, яка принесе недоідки страв з великого ресторану. На жаль, на смітнику не можна нічого знайти. Є тільки покидьки, непотрібні покидьки. Ціле море покидьків. І кожну мить блискає надія в зацікавлених очах і тут же гасне, ніби задмухана злим духом, сяюча всіма кольорами веселки банька міражу. Ось тут! Он там! А може, тут? Слід сказати, що в цій роботі багато приемностей, достойних хіба самих королів. Приемностей, знайомих лише колекціонерам закордонних марок, старих монет або пожовкливих книжок у запилених антикварних крамницях. Ні, не знайти персня малим хлопцям. Проте вони обидва назбирали по чималій купі залізного лому. Не менше ніж по три кілограми. Це так на око. Скільки ж вони вторгують у гендляра? Може, по двадцять грошів, коли торг удастся.

І з надією пішли знову до гендляра. Та цей не хотів навіть глянути на такий мотлох.

— Навіщо мені цей брухт?

— Але ж, пане хороший, це ж першосортний товар. Ви лише гляньте!

Гендляр не хоче і глянути. Хлопці оточили його з усіх боків і так йому пояснюють, так вихваляють. Ні і ні! Пішли до іншого. Хоч той, звісно, також не візьме. Ого! Відомо, який це паршивий лахмітник.

— Це справжня бронза, клянусь!

— Іди ти, дурню! Хіба це бронза? Яка це бронза! Це іржаве залізо. Ідіть геть і не морочте мені голови.

— А скільки даете, пане?

— Скільки даю? Я нічого не даю. Десять грошів за все.

— Ні.

— Ні то ні. Ото ще купець на здохлу рибу.

— А шляг сол тренф, ді, ганиф, ді!*

І хлопці пішли з цим залізом. І досадно вже їм, і навіть непрошенні сльози з'являються на очах. Що робити? Куди йти? Куди не підеш — все одно не продаси. Проте хлопці йдуть далі, шукаючи покупця. Чим довше ходять з оцим товаром, тим більше віддаляється від них можливість продати його. Від залізяк болять руки, животи вже геть чисто запалися, а голод дошкауляє щораз більше. І так їм якось прикро, що навіть не цікавить їх великий клоун, заввишки до першого поверху, з смішним обличчям. Він ходить по вулицях, ніби проковтнув голку, й роздає рекламні карточки. А тут ще залетів з ресторану такий запах, такий запах! Ніздрі так і роздуваються жадібно. Що там варять? Мабуть, ковбаси. А з цієї крамниці б'є запахом фруктів. Далеко ще до того складу заліза? Може, там продадуть. Але й тут не хочуть купити, хіба що за п'ять грошів. Отож хлопці висипали зі злістю, взяли п'ятак і пішли геть.

Біля складу побачили високий паркан з широкими воротами на іржавому замку. А що там усередині? Крізь щілину видно високу траву й бур'яни та якийсь барак, зчинений на іржавий замок. Як же дістатись туди? Хлопці обходять паркан навколо і ззаду пробують дошки. Ось цю дошку можна відірвати внизу. Ану, пробуй! Хлопці натискають на дошку з усієї сили.

— Е, не пускає.

— Бо не маєш сили.

— Еге, іншим разом я вибив би її зразу, а тепер я голодний. Дай мені шматок перченої ковбаси або сальцесону, тоді побачиш.

* А щоб тебе чорт узяв, ти злодію, ти! (Євр.)

— Що ти забиваєш мені баки їжею? Штовхай — і все!

Хлопці штовхають дошку, аж їх піт заливає. Іде, іде, тільки ще трохи й сильніше. Ррразз, так, так її. Ррразз, тепер сюди — і розхитати. Лусь! Дошка відскочила знизу, а вгорі висить лише на одному цвяху. Хлопці влазять у двір. Як тут гарно. Трава висока й пахне рум'янком. А ось і барак.

— Цікаво, чи можна влізти до нього?

— Глянь, можна відірвати цю дошку.

— Ну, відірвім.

І, помозолившись, відірвали.

Всередині пусто, лише в кутку напроти стойть якась машина чи що. Тут досить ясно, бо в бараді двое вікон, запорошених і заоснованих павутинням. А ось драбина, приставлена до отвору в стелі. Хлопці полізли наверх. Тут темно і якесь сіно чи що. Еге, це стружки і папери, солома і сіно. І більше нічого.

— Стривай, тут десь мусить бути віконце.

— Ага, мабуть, тут, треба відгорнути ці стружки.

Відгорнувши стружки, хлопці побачили запорощене віконце. Тепер можна було розглянутися по горищі. Побачили якусь скриню, що могла б служити і ліжком. Треба тільки напхати її стружками й сіном, прикрити замість простирила паперами — і постіль готова. А як м'яко на ній — гей-гей! Глянь, а це буде заслона від вітру. Отой великий аркуш фанери. Ні, зробім з неї будку над ліжком. Гаразд. Але ж тут любо, матінко рідна. А як тепло! І дах міцний, не протікає.

— А в цьому кутку можна складати речі.

— Які речі?

— Які? Які-небудь.

— Та в нас же нічого немає.

— Ага, справді немає, але тоді, коли будемо мати. Може, нові черевики.

— І ковдру?

— Треба ж буде чимось накриватися взимку.

— Взимку!

І серця наповнюються безмежною радістю. А з горла, десь аж з утроби, добуваються якісь дивні писки, які хлопці втягають назад усередину.

— Знаєш, сидітимемо тут, як у раї, коли впадуть дощі.

— А що ми тоді робитимемо?

— Я буду вчитися на годинникаря.

— На годинникаря? Як?

— Куплю собі старий годинник і розберу його. а потім знову складу все по-старому.

Юзек здивований.

— Невже? Так можеш і справді навчитися. Подумаш, дивина. А я читатиму книжки, як Петрусь. І стану таким розумним, як він. Як старий.

— Звідки ж ти візьмеш книжки?

— А що, в горбатого Йоська мало їх? Візьму ніби продавати.

— Е, які там у нього книжки! Одні пісеньки або якісь такі тонюсінky. Вони по декілька листків, а не такі, як були в Петруся, товсті.

— Е, ти ж не бачив, що в нього є в другій кімнаті. Там Йосько тримає товсті книжки, великі, ось такі, — і Юзек показує руками величину.

— А, такі товсті? Такої, брате, не прочитаєш і за рік...

— А знаєш, можна сюди покликати й інших хлопців. Можна грати тут на гудзики або гроші. Або ні. на ножика.

— Я не хочу! Не хочу — і все. Не говори краще ні кому. Ні кому.

— Гаразд.

— Поклянися!

І Юзек клянеться. Потім хлопці ще трохи поскакали на радощах. Антек навіть перекинувся дотори ногами і поборовся з Юзеком. Потім вийшли. Вони дбайливо заклали дошку в стіні та в огорожі і, відійшовши декілька кроків, залюбувалися своєю новою квартиркою. Потім глянули один на одного і засміялися. Гарно, правда? Антек дав Юзекові по завуш, засвистав найновішу пісеньку, і хлопці рушили розмашисто, з руками в кишенях трохи задовгих та завеликих штанів та з шапками на потилиці.

— Ти, глянь ось, як оця товста баба вертить задом!

— Мов качка, правда?

— Качка. Хи-хи-хи! Га-га-га!

— Страйвай, це, мабуть, якась добра жінка.
«Змилуйтесь, добродійко, дайте хоч копіечку. Батько мій безробітний, а мати в лікарні».

Антек знітився перед дебелою дамою. Вона сопе, як паровоз, і довго-довго шукає в торбинці.

— Не маю дрібних, сину.

— Але ж, добродійко, хоч що-небудь, я ще нічого не їв.

Антек іде поруч з дамою і так скиглить, так скиглить, передражнюючи водночас ходу жінки. Дама вильнула бедрами, і Антек так зробив. Юзек іде позаду й так сміється, що мало не лусне. Ой, ой, ой! Ото комедія! Не знайшовши дрібних, дама, по-вагавшись, дає цілих п'ятдесят грошей. Антек чесно подякував, закрутівши задом у різні боки, й скрипився, вдаючи нещасного. Тепер підійшов до офіцера. Став струнко і промовив:

— Пане капітане, рапортую, що прошу два гроши.

Офіцер глянув суворо, але Антек не злякався і стояв струнко. Офіцер вийняв з кишені монету і кинув. Антек схопив її на льоту, відкозирнув та глянув на розкриту долоню. Десять грошей, знамено! Юзек теж почав жебрати, і хлопців огорнув такий азарт, що майже ніхто їм не відмовив.

Цього вечора (бо вже наставвечір) їм пощастило, як рідко коли. Фортуна посміхалася до них блідою усмішкою.

— Глянь, скільки в мене.

— Еге, а в мене ще більше!

— Ану, покажи, покажи!

Юзек веде Антека під ліхтар і обережно розпрямляє зциплені пальці.

— Що це, п'ятка? Ціла срібна п'ятка! Де взяв?

— Дістав.

— Покажи! — Юзек дає.

— Страйвай, стривай, я догадуюсь, для чого тобі дали її.

— Ну?

— Вона фальшиві.

— Так тобі їй фальшиві! Це ти говориш із заздрості.

— Не заздрю, але глянь, яка вона легка. Ану, вдар нею об камінь.

- Не дзвонить.
— Бачиш, легковіре! Але не журися, пустимо її.
— Де?
— Це вже моя справа. А тепер до баби Хаї мерцій, коли не зачинила ще свою буду. Або ні, підемо до дешевої кухні.
— Гаразд.
- І пішли бадьорим кроком з руками в кишенях, весело підсвистуючи. У харчівні посидали гордо за стіл, і Антек замовив суп. Тільки свіжий і з галушками. Єврей у ярмулці став перед ними й велів наперед заплатити. Заплатили недбало й веліли мерцій суп подавати. Він смакував, як хтозна-що. А потім з'їли ще по шматочку гарячої ковбаси з капустою. Оце так банкет! Навколо вертяться лише дорослі, і деякі навіть зиркають на хлопців з цікавістю. Це переважно вантажники й візники, що п'ють пиво й горілку, розмовляючи по-єврейськи.
- Знаєш, он в кутку є така скринька, що грає.
— Де?
— Он там.
— Як же вона грає?
— Так, як і катеринка, треба лише кинути туди двадцять грошей.
— Ага, так, до автомата. Цікаво.
— Ану кинь!
- Юзек підійшов до скриньки, але не знав, куди кинути. Антек показав. Юзек кинув, і скринька заскрипала вміть, зачихала, а... потім заграла. Цікаво. Що ж там всередині? Юзек притоптує в такт, а Антек мовчки обходить скриньку і заглядає. Навіть нахилився і заглянув униз, але там нічого не видно.
- Що там усередині?
— Там, бачиш, є така пружина, що заводить скриньку, як катеринку.
- Скринька заскреготіла, захрипіла й замовкла.
- Жаль, може, ще кинеш?
- Юзек не хоче. Тоді кидає Антек. Кортить йому знати, що там діється, коли кинеш монету.
- Ага, спочатку тріщить. Це, мабуть, пружина. А потім, коли перестає грati, знов тріщить. Вже ясно, що там діється всередині.

— Ну що?

— Хіба ти збагнеш? Цього не можна пояснити.

Це треба розуміти.

Антек зневаєць усіх механізмів. Коли хлопці вийшли на вулицю, він почав хвалитися, що сам може зробити таку скриньку.

— Диви, диви, який він механік.

— Певне, що механік, а коли виросту, то зроблю будь-яку машину, як іграшку.

Тут хлопцям страшенно захотілося пити, й вони випили в кіоску по склянці газованої води з малиновим сиропом. У-у-ух, смачна вода! А тепер непогано було б купити гарбузових зернят, м'ятних цукерків і халви.

— А знаєш, спробуймо банана. Ти їв коли-небудь банани?

— Та вони ж дорогі.

— Дорогі? Хіба в мене невистачить на банана?

Купили банана, маківників, морозива в трубках по п'ятаку і ще різних ласощів.

— А це що таке?

— Де?

— Ось тут, за вітриною.

— Не знаю, але купім.

Купили те щось, та це було несмачне, й Антек жбурнув його через паркан з королівською недбалістю.

— Що мені? Страйвай, стривай, знаєш що? Підемо в кіно на отой фільм, що розповідав Сташек-Щур.

І пішли в кіно.

У кіно було темно, й хлопці навпомацки дійшли до першого ряду крісел і тут розвалилися недбало. Екран був високо, і треба було добре задерти голову. Позадирали й витягнулися у кріслах якнайвигідніше. Спочатку не можна було нічого второпати, бо все якось так мерехтіло, так белькотіло, що хлопці тільки моргали очима. Що ж це таке? Очі заплили слізами, й не видно нічого. За хвилину, однак, усе прояснилося. І очі можна протерти рукавом, і впізнасти, що там біжить кінь, а на ньому вершник. Він нахиляється до сідла, а кінь мчить галопом. Кінь біжить то сюди, то знов прямісінько на хлопців, які аж нахиляються, щоб їх не розтоптав. Але не роз-

топтав, тільки помчав кудись. А потім помчав так далеко-далеко й став таким маленьким, та й тільки за ним закурилося. За вершником женуться інші. Багато вершників. І стріляють. Піф-паф, піф-паф!.. З револьверів іде лише димок. І мчать. Вже здоганяють. Ось-ось уже щораз ближче. Ну й тікає, бісів син. Глянь, глянь! Руки хлопців стискаються гарячково. Аж заболіли. Втікає, втікає! Та вони знову здоганяють його. Ой-ой-ой! Хлопці так прагнуть, щоб вершник утік! Швидше, швидше, ну-у! Але ж та шкапа в нього нікудиша. О-о-о, повернув і зіскочив з коня. Кінь поскакав далі, а він сковався в кущах. Погоня помчала за конем. Чудово! Антек луснув Юзека в коліно з утіхи. Ач який сміливець! Утікач тепер повертається назад і біжить полем, а потім якимись хащами, бур'янами все далі й далі...

А потім іде поїзд. Утікач вскачує в останній вагон. Поїзд іде, рейки втікають, пара виривається з паровоза, колеса стукають, колеса круться. Поїзд мчить через гори, долини, мости. А потім хлопцям здається, що вони ідуть у цьому поїзді. Фу-фу-фу-фу, ось повертає, а ось іде прямо, а тепер під міст — гульк, рраз...

А далі вже було нецікаво. Хлопці почали лузати гарбузові зернята й вигрібати рештки ласощів з кишень. Почували себе блаженно. Дивилися широко відкритими очима на гарні картини, в животах у них — блаженна ситість, а в душі — радісна свідомість того, що є такий чудесний притулок там, у бараці. Гей, чудово жити! Зернята хрустять між зубами, а навкруги повно лушпиння. Антекові вже знудилося в цьому кіно, він раз у раз оглядається і придивляється до смуги світла, що йде з маленького віконечка вгорі. Ага, там сидить оператор і пускає фільм крізь це віконечко. На екрані щось говорять на чужій мові, й нічого не можна второпати. Здається, що говорять виразно і чітко, немов у рупор біля радіомагазину. Щось говорять і так обнімаються, так цілються. Напевно скоро кінець.

За хвилину в залі засяяло світло. Очі мружаться, мружаться, аж печуть від оцього кіно. Ну, а тепер треба трохи потягнутися, бо аж затерплю все. І хлоп-

ці потягуються й позіхають. А потім встають і оглядаються поза себе. Скільки тут людей!.. Всі сидять у рядах аж до протилежного кінця. Якась дівчина розносить шоколад і підносить людям, щоб купили. Та люди не хочуть. Принесли собі цукерки з дому. Або й цілком не мають.

— Ей ти, ходи сюди! — Антек кличе дівчинку і питает: — Скільки за це?

— Десять грошів.

— Що десять грошів? А за це?

— П'ять.

— Візьму цю за десять, — Антек елегантно вимає з кишени десять грошів. Але так, щоб усі бачили.

І справді: всі дивляться й дивуються Антекові за його безпутне марнотратство. А йому що?

— Кусай половину!

Юзек відкушує. Чекають, коли почнеться новий сеанс. Бо вже й спати хочеться. І Юзек щораз частіше позіхає на весь рот.

— Може, підемо вже спати? — каже він з нудьгою.

— Е, маєш час. Подивимось початок.

— Так довго тягнеться ця перерва.

— Стривай, зараз буде початок, — і Антек починає тупати босими ногами об підлогу.

Спочатку він тупає один, а за хвилину щораз більше взутих ніг тупають об підлогу. А потім ту-потіння стає таким голосним, що створюється враження, ніби весь зал зараз завалиться. Ну, ось уже гасять світло. Нічого не скажеш, забава була чудова. Тепер показують якісь смішні фігури. Дивись, ось пароплав. Він покидає порт, і люди махають хусточками і капелюхами. Напевно, пливе до Америки. На воді залишається біла смуга. А потім показують літак. Він летить, летить понад містом, і зверху будинки здаються розкиданими коробочками. І ніхто не стрибає вниз. А це було б для хлопців найцікавішим. Той Сташек, мабуть, набрехав. Все це нецікаве, і взагалі школа було йти на такий фільм. Роти в хлопців деруться від позіхань, очі злипаються щораз більше. І все стає якимось неясним. А потім летить літак, з якого треба стрибати. І рраз! Все тіло цілє-ніє від раптового переляку.

І так хлопці сплять собі міцним сном під час сеансу. Голови попідпирали руками, опертими на поруччя крісел. Притулившись один до одного, вони сплять.

Кінокартина йде, вершник знову мчить на екрані. Сопе локомотив, крутяться колеса, рейки втікають назад, а хлопці сплять. Навіть не розбудив їх гомін людей, що покидали зал. Прокинулися лише тоді, коли контролер почав їх штовхати і термосити за плечі.

— Вставай, Іване, один з другим, закриваємо лавочку. Кінець!

— Що, як, куди?

Заспані хлопці не можуть збагнути, що діється. Потім розглядаються сонно по залу. Кіно, Ясю. Яке кіно? Ага! Треба виходити. На вулиці вже пусто, на кінотеатрі погасло світло реклами, і стало якось сумно. Еге. Коли настане ніч і годинники виб'ють сонний час, тоді стає в місті дуже сумно. Це знають діти, які ніколи не бачили матері, бездомні собаки і волощуги.

Хлопці пішли до своєї нової квартири.

* * *

Коли Юрек повернувся додому, мати була вже в ліжку і, на диво, навіть не лаялась. Тільки важко дихала, очі чомусь вивернула вгору білками, а руками так шарпала рештки ковдри, що Юрек аж перелякався. Він підійшов близче й придивився до матері. Тепер його скопив за горло такий раптовий страх, що він не міг вимовити й словечка. І серце затіпалось. Хлопець придивився уважніше і як не заверещить... Схопив матір за руку і потягнув з усієї сили.

— Що мамі, що мамі? Я не хочу! Не хо-очу!

Мати мовчить, тільки дихає важко.

— Я не хо-очу!

Юрек так заголосив, так заголосив, що аж затупотіли по коридору ноги сусідів і загрюкали раптом різні двері. До кімнати влетіли люди.

— Ой, ой, що сталося з нею? Боже, вона конає! Швидше лікаря! Ксьондза!

В кімнаті завиравало панічне безладдя.

— Пані Юзефова, пані Юзефова, що з вами?

— Води, швидше води!

Над усім цим гамором панує різкий, пронизливий до самих кісток зойкіт Юрека:

— Я не хо-о-очу! — термосить він хвору з усієї сили.

Якось одірвали його, борючись з нелюдською силою дитини.

— Ну тихо, тихо! Ну, годі вже!

Кілька жінок тримають його за руки і ноги, а він виривається так, що годі подолати його.

— Ой, кусає! Але ж і б'ється. Ну, ну, перестань, дурненський!

Інші стоять біля хворої, витягають шию, а в дійсності не роблять нічого. В хаті повне безладдя. Нарешті, якось заспокоїли Юрека, тепер він тільки плаче і в слізах не бачить, що діється навколо. В хаті аж темно від людей. Засвітили каганець, приіхав лікар швидкої допомоги і, забравши матір, швидко й крапливо повіз її до лікарні. Всі люди вийшли нишком з кімнати, тихо зітхаючи. Тільки Манюся залишилася. Вона гладить його по обличчі і з ласкою в голосі пхає йому в рот вафлі, що здаються хлопцеві дуже горкими й зовсім не лізуть у горлянку. Прийшли ще Генка і Юзя, Марися і Джесью, і навіть Ясьо-Ціп, що завжди посміхається. Діти стараються з усіх сил розважити Юрека, але він нічого не бачить і нічого не хоче.

— Може, хочеш скрипку? Принесу тобі. Пан Антоній дастъ, а чому ж не дастъ? Тобі завжди дастъ. А комусь іншому він не дастъ.

— Глянь, якого я знайшов жука.

— Диви, диви, як кривляється отой Ясьо.

— Хочеш, дам тобі свою ляльку, дуже гарну, хоч і з ганчірки. Або давай гратися в тих штукарів, що ходять по дворах.

— Гаразд, граймося!

— Я буду акробатом, ти гратимеш на гармонії, а Генка збиратиме гроші.

— Ні, я не хочу грати на гармонії, я хочу бути акробатом.

— Ти? Хіба ж ти вмієш так вивертатися? Ви

гляньте, Ясьо хоче бути акробатом з таким великим черевом, повним картоплі. Ясьо картопляний! Ясьо картопляний!

— Хай Ясьо буде акробатом, хай буде, хай буде!

I Ясьо починає перевертатись, Гжесьо грає на гармонії, а Генка збирає гроші. Ясьо переверттається так кумедно, що можна луснути від сміху. Юрек ще хлипає хвилину, та коли тільки гляне на Ясю, сміється крізь сльози. Тут Ясьо почав робити ще кумедніші рухи, а Гжесьо — гляньте на Гжеся! — як він грає! Розтягую цю ніби гармонію й губами робить різні гримаси. До того ж випнувся й крутить задком. А Генка викручується на всі боки, а потім хапає якусь миску, в якій ще була картоплина з учорашнього супу, й тиче нею кожному під ніс. Сміх, що й витримати годі.

Юрек уже повеселішав.

Він дивиться, як скаче Ясьо, і сам робить те саме, навіть пробує ходити на руках. Ану, дівчата, хіба ви зможете зробити отак? Гжесьо заохочує, але тільки одна Генка вміє перевертатися. I перевертається.

— А ти?

— Манюся не хоче, не хоче — й кінець.

— А ти?

Юзя засміялася й тут же підійшла до Манюсі й Марисі і повела їх у куток, де вони почали шептатися і хихкати.

— Ну що, скачете чи ні?

Гжесьо підходить до дівчат, а його косе око аж виблискусє. Дівчата шаражуються та втікають поміж меблів. Сміх, тупіт ніг, раптові вигуки, стукітпадаючих меблів, пилиюка, сміхи. Гжесьо спіймав Манюсю. Вона фукнула, як дика кішка, й так його штовхнула, що аж заточився. Тоді він спіймав Юзю.

— Пусти! Свиня!

I пішла сердито в куток. Стало тихо. Хлопці розглядаються навколо, а дівчата збилися в куток і перешпітуються.

— Ов-ва, гніваєшся, то гнівайся, обійдемось без тебе.

А потім стало ще тихше. Вуха червоніють щораз більше, а очі блищають.

— Я знаю, чому ви не хочете перевертатись.

— Еге, знаєш!

— А знаю.

— Знаєш, то знай.

Манюся стойть у кутку насуплена й не відповідає.

— Я вам можу сказати, — підморгую Генка.

— Вже знаю, знаю... Бо в них немає... — обриває навмисне.

— Чого немає?

— Бо в них немає — хи... хи... — це починається на «ш» і кінчається на «а».

— Що таке? Шапка, швабра, шишка.

— Ага! Ха-ха-ха! Штанята.

Дівчата насутилися ще більше, тільки Генка сміється й підскакує.

— А в мене є, а в мене є.

— Ото свиня! — І Манюся повертається до стіни.

Гжесьо заходить її з усіх боків та хоче заглянути у вічі, але вона весь час відвертається. І тільки він націлюється торкнутись її, як вона дико пирскує. Всім у кімнаті стає якось неприємно і прикро.

— Е, гніваєшся, то гнівайся, — Гжесьо повернувся до Ясі і Юрека.

— Будемо гратися окремо, тільки Генка може до нас пристати. Хочеш, Генко?

— Гаразд, а в що?

— У сліпу бабу.

— Добре, давай.

— Хто буде сліпою бабою?

— Кому випаде. Раз, два, три, з кола вийди ти!

Гжесьо навмисне рахує так, щоб випало на Ясі. Щоб Ясьо був сліпою бабою.

— Давайте якусь хустину!

Такої немає, отож вистачить і берета. Треба лише натягти його на очі як слід. Та-ак, так, а тепер ще міцно зав'язати шнурками, щоб нічого не було видно. Дівчата в кутку починають хихикати вголос. Чого там? Мовчать, тільки сміються. А Юзя показала Гжесьові довгий язик.

— Чекай, дістанеш за те, але не зараз.

І розпочалася гра.

Ясьо розчепірив руки, розкарячлив ноги і так стойть. Прислухається. Потім раптом повертається й

замахується навколо. Тоді миттю кидається вбік. Піймав лавку і так її обмацує, так обмацує. А тоді стає на руки і ноги і гарцює по кімнаті, вимахуючи ногами. Ой-ой-ой, можна луснути від сміху. А най-більше регочуть сердиті дівчата. Гжесьо підкрався ззаду й потягнув Ясю за штанята. Той кинувся назад, але Гжесьо встиг його штовхнути в бік. І підставив лавку. Ясьо мало що не впав. Він прислухається, кидається вперед і ловить Юзку. Вона запищала.

— Але ж я з вами не граюся.

— Це мене не обходить, — і Ясьо зриває з очей берет.

— Я не граюся й годі.

Гжесьо підійшов до неї і так їй щось шепче до вуха, так шепче.

— Ми зараз повернемось, а ви тим часом грайтесь.

І обое, Гжесьо та Юзка, вийшли. Інші дівчата тільки засміялися й почали гратись з умовою, що Ясьо ще раз буде сліпою бабою. Ну, гаразд. І гра розгорілась. Діти бігають по кімнаті, галасують, знімають куряву аж під стелю, а Гжеся і Юзки все ще немає. Ясьо піймав Юрека, й тепер він сліпа баба, та це вже не те, що Ясьо. Тому дівчата змовились між собою, щоб знову зробити Ясю сліпою бабою. Гра вирує, а Гжесьо та Юзка все ще не повертаються.

— Слухайте, куди ж вони поділися?

— Хіба я знаю?

Ясьо піймав тепер Генку, але вона вже не хоче бути сліпою бабою. Краще піде шукати Гжеся з Юзкою, бо, власне, немає з ким гратися.

— Ага, то я міг бути стільки разів сліпою бабою, а ти не хочеш ні разу.

Не в тому справа. Спочатку вона хоче знайти Гжеся та Юзку. Говорячи про це, вона так якось мнеться, ніби ще щось хоче сказати. Але не сказала нічого і вийшла. За нею тишком вийшли Манюся й Марися, залишився тільки Ясьо. Він посміхається доброзичливо, а Юрек згадав знов про матір і починає плакати. Ясьо чухає свою велику голову й не знає, з чого почати. Бо стало якось так сумно в цій кімнатці, освітленій кіптявим каганцем. Ліжко, на якому недавно лежала мати, пусте й розкидане, лав-

ка перекинута, і скрізь повне безладдя. Втім заходить мати Юзки, пані Антоньова, з кухлем кави та шматком хліба для Юрека.

— Де Юзка?

Хлопці глянули один на одного запитливим поглядом. Юрек ще заплаканий, проте настільки очувнав, щоб відповісти:

— Щойно пішла додому.

— Дивно, що я не зустріла її в сінях.

— Певно пішла через маглярку.

— Ось тут маєш каву, напийся, та хліб. Не мала я чим намазати. А ти, Ясю, йди щось з'їсти та приходь сплати до нього. Все ж веселіше буде йому, сироті. А ти не плач, мама одужає, і все буде гаразд.

Пані Антоньова гладить Юрека по голові шорсткою долонею. Такою шорсткою, як щітка до миття підлоги. Задирки на пальцях так зачіпають чуприну, що голова Юрека рухається в напрямі руки, яка гладить її. Прийшла ще пані Базильова та принесла хліба з смальцем і горщик смаженої картоплі. Юрек з'їв ще й цю картоплю та цей хліб з смальцем. Обидві сусідки з підвалу чекали тим часом на чорожній посуд і, розмовляючи, горювали над долею бідного сироти.

— Моя панюсою золота, і що то біднятко робитиме?

— Ох, ох! Так, так, таке бідне й худеньке, аж серце болить і в грудях холоне.

Поскладали шорсткі спрацьовані руки на вип'яченіх животах, і ці руки так і підскакують у такт слів. Що буде з сиріткою... Ось підскакують руки у пані Антоньової. А тепер затремтять, мабуть, руки в пані Базильової. Ось вона вимовляє: «Так, так...», а руки: гоп, гоп! Ха-ха! Як смішно! Ясю задивився на руки, це йому подобалося. Але ж треба сказати про це Юзкові, і Ясю шепче йому на вухо, шепче. Тепер уже обидва дивляться на ці руки й хихочуть. Жінки розмовляють, зітхают, і саме тоді найсмішніше, коли вони зітхают.

— Дивися, дивися тепер! Ну і комедія!

— Що ж, моя пані, піде тинятись на вулиці, а потім загине десь, мов собака, під тином.

— Якби то вдалося віддати його кудись у притулок, хоч і там не солодке життя... Ой лишенко!

— Як уже біля матері не живеться, а все ж таки з матір'ю. Навіть ця гірко зароблена картопляна юшка краще смакує, ніж оті вчені делікатеси, що важать їх на грами й вимірюють, як по рецепту.

— Та що говорити! А в нього немає жодної рідні.

— Кажуть, що є десь там у селі, там десь і другий, старший, хлопець служить пастухом у якогось баства.

— Напевно візьмуть його в село.

Жінки балакають та балакають, хлопці хихочуть, а тут пора вже повернатись до власної біди та власних турбот, не менших, ніж журба про долю сироти.

— Ну, хлопці, пора вже спати. Ти, Ясю, біжишось поїж та приходь до нього на ніч, але не барися, бо двірник зачинить браму. А ти роздягайся. Зараз постелю тобі ліжко.

Ясю почекав, поки жінки не познімали рук з животів, і після цього виходить.

— Ну, лягай та чекай на приятеля. Тільки не дурійте тут, бо крізь стіну чути. Прийду і наб'ю скільки влізе. Не платите вже за кімнату хтознаскільки, й господар тільки чекає нагоди. Го-го, та ще яка в нього нагода! А вранці я прийду й принесу тобі їсти. Каганець хай Ясю загасить, а коли він не приде, то загаси сам.

Двері за жінками зачинилися, і в кімнаті стало так тихо, ніби щось світ заткало. Тільки за чорним віконцем глухо дудонить місто. Юрекові стає мотошно, й він миттю пригадує матір. Серце його скочила туга, а горло такий розпачливий плач, що годі витримати. Так щось душить і душить за горло, так йому страшно. Що ж то буде, що ж то буде? Куди він тепер дінеться? А матері як нема, так нема. Ну ї ця мати, ця мати! Він такий лютий на неї, що, здається, побив би її кулаками, щоб знала. Ця мати, щоб їй... Юрек кидається на ліжку й від люті кусає подерту ковдру. І б'є наосліп ногами. Але тихо, хтось іде. За дверима чалапають чиєсь ноги в пантонтофлях, нарешті: стук, стук! Юрек витягнув зацікавлено голову з-під ковдри. Спочатку показується піднос, а за ним служанка Марися з першого повер-

ху. За нею всувається Ясьо. На підносі в Марисі якісі горщики та ще щось.

— Панянка посилає тобі вечерю!

Що це? Юрек витягає шию. А поряд зазирає на піднос Ясьо. Еге-ге, чого тут тільки немає! Шматочки хліба з маслом — це на одній з тарілок. А на другій кружечки ковбаси, чи що. А на такій малесенькій-малесенькій — грудочки цукру. А там знов одна чашка з чаєм, друга з молоком. То інша справа, що тут більше тарілок і чашок, ніж іжі.

— Бери та іж! А що таке з твоєю мамою?

Юрек не відповідає, бо вся його увага звернена на іжу. Зате Ясьо докладно пояснює, що мати захворіла і її забрали до лікарні та що там будуть її лізати. Еге. Бо в лікарні знають лише те, що різати бідних людей. Вчаться. Відомо. Адже пан Миколай завжди це твердить. А на що вона хворіла? Не знати, мабуть, на тиф.

— На тиф. Ой леле! Ну, то іж собі тут спокійно, а я зараз прийду, — і тут же втекла, тріснувши дверима.

— А що таке з нею, що так швидко втекла?

— Хіба я знаю? Мабуть, тому, що ти сказав їй про тиф. Це ж зараза. А коли пани дізнаються, то можуть вигнати її з роботи.

— Хай собі втікає. Покажи, чи це смакує.

Хлопці поділили все навпіл. Шматочки м'яса були якісі червоні й кислуваті. Але з хлібом смачні. Чай Юрек узяв собі, а Ясьові дав молоко. А потім оці тістечка. Мить — і нема їх.

Хоч і не такі вже смачні. Залишилися тільки грудочки цукру. Ясьо хрупає голосно й розповідає, що Міхалек утік з дому і немає його. Кудись зник. Мабуть, пішов до тієї Америки.

— І я, мабуть, піду.

— Ти?

— Еге, я, що ж мені тут робити? Зі школи вже викинули, мати, мабуть, помре або так поріжуть її в лікарні, що й не позбираєш. Що ж діяти? Піду в світ! — І тут Юрека знов щось стиснуло за горло, а по брудному лиці потекли слези. Ясьо почухав потилищо і почав щось розповідати, але, вгледівши, що Юрек плаче, він скопив піднос і почав носити

його так, як служниця Марися. І так він ходить, і так лиже та вилизує тарілки й чашки, аж Юрек знов засміявся.

— А знаєш, підемо спати. Я роздягнуся, погашу світло — ляжу і розповім тобі казку.

— Казку? Ой, як чудесно!

Ясьо швиденько роздягнувся, дмухнув на каганець, але він не погас. Він дмухнув ще раз і ще раз. Ну, що таке? А Юрек сміється з того, що не можна загасити каганця.

— Ну, не смійся, хи-хи. Перестань!

Ясьо виліз на лавку і дмухнув зблизька. Стало темно, і тільки крізь віконце падало жовтувате світло вуличного ліхтаря. Ясьо поліз під ковдру й почав лоскотати Юрека.

— Перестань! Кажи краще казку.

— Чекай. Ото ж було так: жив собі раз один селянин. І був він дуже бідний. І було в нього багато дітей. І прийшли раз до нього гендлярі. А господареві були тоді дуже потрібні гроші. І саме в цей час варив він у казанку картоплю. Перед тим, як увійшли гендлярі, господар погасив вогонь у печі, поставив казанок на підлогу й мішає. Гендлярі заїшли, дивляться: картопля вариться сама в казанку. «Що ти робиш?» — «Картоплю варю». — «А чому не топиш у печі?» — «Бо в мене є такий казанок, що сам варить». Ну, і гендлярам дуже кортіло купити цей казанок. І селянин продав їм казанок за сто ринських. Він купив корову, землю, коня та багато інших речей і... — Ясьо вже не може говорити далі, бо очі в нього злипаються, а язик стає таким дерев'яним, мов виструганим з ломаки. А Юрек давно вже заснув.

* * *

Рано-вранці, коли тільки Манюся позамітала тротуар і віднесла мітлу, вона мусила брати-ся до нової роботи — допомагати матері у великому пранні, яке вона взяла в когось. Вона і сьогодні не піде до школи, і завтра та, мабуть, і позавтра. Піде аж на другий тиждень, коли впораються. Треба розставити балії на стільці, розвести вогонь у печі, понад

ливати воду в баняки, що стоять на кухні. Мати тим часом сортую білизну. Кольорову — сюди, скатерти, простиці і наволочки — туди. Біла білизна буде тут. Серветки, хусточки та інші дрібні речі пратиме Манюся в маленькій балії.

— А тепер біжи до крамнички й візьми кілограм мила, фунт соди та порошок!

Манюся виходить саме тоді, коли діти йдуть до школи. Їх багато. Так багато, що аж мерехтить в очах. Йдуть по двоє, по одному й групами. Великі й малі, у формах, в беретах. Бідні і багаті, але бідних значно більше. Інколи пройде якась панянка, вся в бантажах, з служницею або з військовим денщиком, що несе за нею книжки в гарнім 'шкірянім' портфелі. Не те, що з якоїсь там церати або полотна. За такою оглядаються захоплено всі діти. Хлопці зупиняються й кидають їй непристойні словечка, а коли служниця ще в «чоботах на завісах» з халявами або боса, то можна показати і язика. Але Манюся така заклопотана, що майже нічого не бачить навколо. Тільки ця підліза Фокувна штовхає її:

— Аа-а, добре, що я знаю. До школи не йдеш і знов скажеш, що була хвора. Гарна хвороба, нічого не скажеш! Так і знай, що я скажу пані учительці.

— То говори собі. Хіба я тримаю тебе за пельку?

— Що, за пельку? Як ти говориш? Аа-а, чудесно. Повторю це все, повторю, ти, прачко!

І пішла, надута, мов пава, прибрана й вищипана, як оті панянки з «кращих» домів. Тільки служниця за нею не йде. Фокувна — дочка якогось там залізничника чи що. Проте вона вдає велику пані. А втім, і не дивно: батько ж одержує щомісяця зарплату, грошей, як льоду. Еге. І дівчинка зайшла до крамнички. Сюди треба йти сходами вниз, як до підвальну. Потішним було те, що двері дзвонили від найменшого поштовху. А в крамничці скільки чудесних малюнків на стінах між полицями з перцем, корицею та мішками борошна і цукру! А які цікаві жінки, що приходять купувати!

— Моя пані Аронова, дайте мені ще чверть кіло цукру, і сірники, і сто грамів масла, і дві цибулини, і що ще я хотіла?.. Ага, сто грамів тієї кави за п'ять грошів, півфунта солі і...

Гей-гей, скільки всього набрала ота з п'ятого поверху, син якої в тюрмі. Манюся чекає в черзі й дивиться. Великими чорними очима вона водить по покупцях та по закуплених товарах у подолках. Ось купує Стипальова, в якої чоловік безробітний. Вона просить несміливо буханець хліба й цибулю. Та Аронова велить спочатку заплатити гроші.

— Не маю, кохана пані Аронова, але мій вже з понеділка йде на роботу, то віддам.

— А з боргом як?

— Теж поверну, тепер вже напевно. Мій дістає вже постійну роботу. Далебі, дістає роботу. Клянуся здоров'ям дітей, що кажу правду.

— А мені яке діло, чи дістає ваш роботу? Має він роботу чи зовсім не має — мені потрібні гроші. Я тут не для роботи, а для грошей. Мені не дають даром. Мені теж необхідно платити, — й Аронова звертається до Манюсі.

— Мила та соди.

Аронова важить соду, а Стипальова чекає.

— Пані Аронова, але я кажу правду, як на співі. Буде робота.

— Ну, що це мене обходить?..

Манюся платить і виходить, залишаючи обох жінок у суперечці. На порозі вона ще раз оглядається на них. Стипальова щось пояснює крамарці, переконує її, так переконує, але та обслуговує вже служницю з-під двадцятого номера, що працює в службовців і бере на книжечку. Двері дзелені нули, й Манюся побігла, бо ж мати вже напевно з нетерпінням чекає. Як же, мабуть, добре жити тому, в кого така крамниця. Так багато всякого добра й такі чудесні картинки на стінах. А люди ходять і просять, мов собаки. А скільки грошей у неї в шухляді, бачтечки!

— Де ж ти баришся? А я чекаю й чекаю! Вода вже википіла, а її нема й нема. Пішла, мов багачеві по смерть.

— Було багато людей.

— Викручуйся, викручуйся. Бери ось там каву. Випий і намочи мені коліркові речі. А де порошок? Маєш! Де ж твоя голова? Біжи ще раз, бо я чекаю. Кара божа з таким забудькуватим дівчиськом.

ти
ї-

спе-

ві.

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

..

</

Манюся біжить ще раз, їй дуже цікаво, чи Стипальовій дали вже цей хліб, чи ні. В крамниці стоять уже обоє Стипалі й клянуться, на чому світ стоїть, що він дістає вже роботу й розплатиться за все. Одне за одним вони витягують понад прилавок худі руки й раз у раз запевняють. Але Аронова не хоче дати — й кінець. Манюся аж горить від цікавості, чим це закінчиться, але ж треба брати порошок і йти. Вона задкує до дверей і дивиться, широко розкривши очі. Тільки тоді, коли хтось, заходячи, мало не збив її з ніг, вона скаменула і мчить щодуху додому.

— Ну-у, нарешті прийшла моя купчиха. Що там таке, що так довго?

— Та бо ця Стипальова так просить крамарку, так просить, а вона не хоче дати.

— Що ти кажеш? А що ж вона хоче взяти?

— Хліба й цибулі.

Мати подобришала й зітхнула.
то пот — Таке, таке. Біда на світі, хоч і крамарка по-
зому має рацію. Бо й звідки ж їй набрати? Зруд-
нувалася б ураз. Хіба мало крамниць банкрутує. А
Стипалі заплатять?

— Казали, що він одержав роботу!

— Що я чую? Одержання роботу? Ну, то слава Богу. А купчиха не вірить. І не знаєш, дала чи ні?

— Не знаю, бо треба було вже йти.

— Ну-ну, цікаво, цікаво! — і мати починає прати.

Манюся тим часом підготовляє кольорові речі й починає прати свої хусточки та серветки. Закачус, як мати, рукави, намилює кожен кусок та тре на машинці. Тре, тре, аж піна йде. Відкладає випрану річ набік і бере наступну. Руки червоніють, суглоби болять десь аж на плечах і піт градом котиться з обличчя, заливає очі, але нема чим витертись, бо руки мокрі. А близни чимало. Не видно й кінця цьому пранню. Мати тим часом набрала ціле корито білої близни й кидає її до виварки.

— Кинь прати й мішай.

Манюся ставить собі столик біля плити, бо їй зависоко, й мішас дерев'яною кописткою в баняку. Це вже легша робота, ніж прати, але й тут болить

спина, бо мішати все-таки важко. Треба вважати їй не викинути з баняка якоєї речі. Найбільше метушні, коли виймається білизна з окропу. Треба ж наносити їй холодної води для полоскання, а стару воду повиливати і тут же іншу поставити на вогонь, і кольорову білизну прати, щоб була вже готова до виварювання, як закипить вода, їй намочити у синьці та покрохмалити. Після того приготувати наступну партію білизни до прання. А тут ще треба подати обід до ліжка панові Антонію й побігти до крамнички за цигарками для нього.

Під час отієї крутанини Манюсині руки потріскались до крові. Це від соди чи що. А на вулицях знову діти йдуть зі школи, а деякі вже граються. Манюсі аж серце стискається від жалю, але, зціпивши зуби, вона біжить за цигарками, зігріта вся їй мокра. А згодом треба допомагати матері викручувати деякі великі куски. Ой, це вже найгірше. Тримати треба міцно-міцно їй ані ворухнутися, коли мати крутить. Руки печуть і якось деревіють, а очі аж лізуть на лоб від натуги. Невистачає повітря, а тут тримай та тримай і не смій ворухнутися. Вода стікає до останньої краплі, їй лише тоді можна відпочити їй тут же братися за другий кусок. І так цілий день. Вони швидко з'їли щось з матір'ю, не було часу — закипіла вода на кольорові речі. Довелося кинути їжу її ж зірватись, щоб покласти речі в баняк. Навколо стільки пари, що їй світу божого не видно. В горлі щось стискає і душить. А тут треба нахилити корито їй вилити воду до відра, яке мати вже сама винесла. Потім необхідно вичерпати кухликом рештки води до іншого відра, за яким прибіжить мати, кваллячись кинути в синьку білизну. А далі нова партія білизни і знов машинка, і знову терти, терти, аж до нестяями. Так наспів і вечір, а роботи ще гук. Тому треба дуже швидко звиватися їй допомагати, допомагати з усіх сил матері, що працює, як віл. Вичерпати кухликом воду, поналивати холодної в балії з випраною білизною, підготувати її на завтра до синення. І так кухлик за кухликом та їй кінця не видно. Все мало і мало до повного. А коли вже робота на сьогодні закінчена, Манюся так виснажиться, що не хочеться вже їй вечеряті, хочеться лише

спати. Спати, спати, впасті на ліжко так, у мокрій сукенці, й тут же заснути, розкинувши пекучі руки й пірнувши у важкий, виснажливий сон.

* * *

Малий Янек уже спав, коли мати пізно ввечері розбудила його. Довго шарпала його за тендітне плече, поки хлопець не прокинувся з твердого сну.

— Янек, чуєш Янек, прокинься! Дам тобі щось, чуєш? Глянь, що я тобі принесла!

Янек сідає, чухає спину та голову і спить далі.

— Ну, глянь, — підсугає хлопцеві нові штани.

— Що, що?

— Ну, глянь ось, побачиш.

— Що, що? Ага, це ніби штани.

— От бачиш!

— Мамо, де ви взяли?

— Купила тобі. І сорочку купила тобі, і підтяжки.

— Навіщо мені підтяжки?

— Носитимеш.

— Також не мали куди викинути гроші. Мамо, скажіть краще, де діліся оті п'ять грошів, потім десять грошів, га? Скільки ви за це все заплатили?

— Ану вгадай!

— Ну, без підтяжок, мабуть, три злоті.

— Еге, який дешевий купець! Чуєте, пане Ямроз? Три злоті, ну?

Пан Ямроз бере штани і щупає. Старий Валенти також, впхав свою розчухрану бороду. І так розглядають. Один штани, другий сорочку. Пробують, перевертують, роздивляються до світла. Обидва здвигають плечима. Дешевеньке воно, це ясно, але у всякому випадку коштувало більше трьох злотих.

— Бачиш, це коштує два, а те — два й пів, а підтяжки півлотого — разом п'ять.

Янек дивується, дивується і пан Ямроз, а старий Валенти лише бородою похитує. Тільки мати така горда, така горда, що дивиться на всіх, посміхаючись.

— П'ять злотих? — Янек уже цілком очуняв і зсунувся з лежанки на скрині. Він стоїть на підлозі в подертій та дуже короткій сорочці й дивиться

на матір. А вона посміхається. Оце раз диво. Таж він ще ніколи, мабуть, не бачив усміхненої матері. Мати дає йому нову сорочку.

— На, вбери, бо та вже нікуди не годиться та ще й брудна

Янек надягає сорочку. Вона якась лубкувата і з дивним запахом. Але пахне приємно. І значно довша за стару. А які гудзики та кишенька на грудях... І сорочка зелена...

— Ану поміряй штани.

Янек влазить у штани. Вони начебто трохи за велики, але це дурниця. Головне, що кишені в них цілі. Та ще скільки кишень.

— Ану, ану! Одна тут, друга тут... а ось ще й третя!

А ця третя найглибша. Вміститься в ній ціла булка за чотири гроші. Або інші речі.

А тепер підтяжки. Вони теж дуже гарні. Можна їх і подовжувати і вкорочувати. Ну, як тепер?

Янек виходить у такій обнові на середину кімнати. Дійсно, виглядає він тепер досить пристойно. Штани трохи завеликі, та це на виріст. Коли б ще якась поношена блуза, шапка, черевики й панчохи, тоді можна б цілком виглядати по-людськи.

— Мамо, а де ви взяли стільки грошей?

— Дісталася додаткову роботу. Стривай, коли зароблю на другий місяць, то куплю тобі ще й решту одяжі.

Мати аж сяє від задоволення. І пан Ямроз розглядає Янека з задоволенням, і старий Валентиходить навколо хлопця, покрякуючи:

— Ну, ну, коли ви франтите його так на паничика, тоді вже напевно в голові йому перевернеться.

— Ні, ні, Янек не такий! Побачите, що з нього виросте. Недармо я працюю, як віл, та лижу всякі жирні лапища, щоб його приткнути кудись. Стрийте-но, хай повернеться з курортів оця банкирша, вона обіцяла мені влаштувати десь хлопця.

— А де влаштувати?

— У готелі посильним, що ходить у такому червоному мундирі з золотими гудзиками. Кажу вам, у такому готелі рай, а не служба. Скільки грошей з боків, а яка платня! А який харч та спання! А по-

тім може навчитись на кельнера і вже не загине на світі. Так, так, — і мати зітхає глибоко.

— Це так, але мені не кортить бути кельнером.

— А ким?

— Краще вже бути лікарем.

— Ого-го! — Всі дорослі аж ахнули від здивування.

— Ну й що ж, я ще можу навчитись.

— Де вже там, сину!

Старий Валенти трусить бородою і каже, що це неможливо. Янек розсердився на діда.

— Що? Хіба я не зумію?

— Зуміеш, зуміеш, але немає грошей, сину. Щоб навчитись на доктора, треба багато грошей. О-о-о, багато грошей! А в твоїй матері немає грошей. Еге, нема.

— Ов-ва, я цілком не потребую грошей. Зрештою, коли піду служити в готель, то наскладаю собі грошей і тоді запишусь до школи. А потім може взяти мене на виховання великий багач. Адже ж я бачив таке в кіно. З отакого хлопця, як я, виріс знаменитий лікар і лікував багато людей даром. Бідних людей. І вилікував таку одну каліку та оженився з нею. Що, хіба я не бачив такого?

Всі дорослі тільки похитують головами. А особливо той дід помахує своєю кудлатою бородою туди і сюди. Та що такий старий дідуган може знати? Тільки трусить отію бородою.

Ет, годі вже молоти дурниці. Лягаю спати і все!

Всі починають метушитися над своїми лежанками. Валенти розкладає своє лахміття на підлозі, муникаючий собі під ніс, а пан Ямроз, як вельми охайна людина, дбайливо стелить постіль на лаві та двох стільцях, з яких влаштовує собі чудове ліжко. Янек скинув з деяким жалем нові штані і тут же розвавлився на лежанці. Тепер він не може заснути й лежить, широко розплющивши очі. Дивиться на пострікану стелю та міркує собі, чому це так, що одні хлопці, одні діти мають усього вдосталь та ходять до школи і вчаться, на кого прагнуть, і не мусять так мучитися, як він. Тим часом мати повиймала ще інші речі з торбини та нишком показала їх Янкові. Оті два й так уже сплять. Це видно по наїженій бо-

роді та по хропінню пана Ямроза. А тут є цілком новий горщик, і фарфорова тарілка, і чарка для горілки. Го-го! А тут знов булка і білий пакуночок з ковбасою. Звідки це все? Невже мати виграла на лотереї? А може, пенсія?

— Ні, не лотерея й не пенсія. Їж ось, а я тим часом щось тобі розповім.

Мати присунулась ближче до Янека, що уминав булку з ковбасою, вмостилась вигідно, склала, як завжди, руки на грудях, коли збиралася довше говорити.

— Ти б хотів мати батька?

— Батька?

— Еге ж, батька!

Янек перестав їсти від здивування. Тільки роззвив мовчки рота з булкою і ковбасою.

— Ну, я питаю виразно: хотів би ти мати батька?

— А що? — кортить Янекові наперед знати, куди гне мати.

— Бо, бачиш, коли хочеш, то матимеш батька.

— Ну, коли справжнього батька, то чого б ні?

— Саме такого справжнього батька.

— Говоріть, мамо, ясніше, бо я нічого не второпаю. А втім, уже я знаю: ви, мабуть, хочете женитися.

— Ось бачиш, синку. Еге, я хочу вийти заміж.

Тут Янек вийняв з рота всю їжу, присунувся ближче і глянув на матір.

— Значить, коли ви оженитеся... Стривайте, стривайте, а з ким же ви ото хочете оженитися?..

— З одним чоловіком.

— Ну, добре! Що ж я хотів сказати? Ага! Коли ви оженитеся з тим чоловіком, тоді він буде моїм батьком?

— Так.

— Але не справжнім.

— Ну, очевидно, не справжнім, але це так, як би й справжнім.

— Ага, а скажіть мені, мамо, це він дав вам гроши на штани і на все оте?

— Еге ж!

— Ну, знаєте, мамо, він дійсно, мабуть, добрий чоловік.

— Так, він дуже добрий чоловік і статечний, і працьовитий, і хоче стати твоїм батьком.

— Він хоче? — дивується Янек. — Але чого ж він так хоче, чому?

— Бо я йому подобаюся.

— Шо? — тут Янек придивляється пильно до материного обличчя. — Ну, знаєте, мамо! Я сам не помітив, які ви гарні.

Мати заламує спрацьовані руки, аж тріщать суглоби.

— І ще таке вигадуєш, — спалахнула мати рум'янцем. — Ой, куди вже мені до краси! Бачив би ти мене перед своїм народженням. Отоді я була гарна. Чоловіки не давали мені, проходу на вулиці, а один великий пан та хотів навіть конче женитись зі мною, але я не хотіла. Навіщо він мені? Він же пан, а я сільська дівчина. Куди вже мені там до салонів? А втім, він був уже старий. Тому я не хотіла — й кінець. А потім познайомилася з твоїм батьком і міцно покохала його. Та що ж, коли твій батько не був доброю людиною. А зокрема тоді, коли настало безробіття, він став ще гіршим. Бив мене і не приходив додому цілими тижнями. А потім поїхав до Франції на заробітки, і там убив його в бійці якийсь італієць...

Цю історію Янек уже знає, бо мати не раз розповідала йому про це. Але про цього пана він чує вперше.

— Скажу я вам, мамо, одне, — дурницю зи стрельнули. Еге ж, дурницю. Тепер ми не мусили б так бідувати. Я був би паничем та ходив би до школи, а ви були б гарною дамою.

— Шо ж, синку, я не хотіла йти за старого, та й не вийшло б з того добра. Вовк з лисицею не парується, а кожен шукає свого. А втім, така вже доля.

— Ну, а тепер ви любите цього чоловіка?

— Бачиш, не скажу, що так дуже люблю, але він сподобався мені своюю статечністю і знаю, що не битиме мене, як твій батько.

— Ну, нехай спробує. Я намовлю Гжеся й Антека, а вони так сперіщать його камінням, що запам'ятате до нових віників. О, ви ще не знаєте їх. Вони такі, що нікого не бояться.

— Е ні, Янеку. Він добрий і нікого не скривдить.
— Це добре, але коли ж ви оженитесь?
— Ну, це ще невідомо. Здається, на другий місяць.

— А який він? Ви привели б його коли-небудь.
— Що ж, коли тебе ніколи вдома немає.
— А ви скажіть, коли він прийде, тоді я вже постараюся бути дома. — І Янек знов пхав в рот нedoїдені шматки.

Мати повеселішала. Розповідає синові про всяку-всячину та снує плани на майбутнє. У нього є постійна робота, заробляє він непогано, отож можливо, що вони переїдуть у місто. Можна буде взяти якісь меблі на виплату. Обставити кімнату, як гніздечко. Квартирантів не братимуть. Вони і так не платять. Мати вже не ходитиме на заробітки й, може, очунає трохи. А Янека можна буде послати до школи...

— За мене вже не турбуйтеся. Головне, що ви не будете ходити на заробітки. Забагато, коли ще й мене посилати до школи. Не можна так сідати одному на шию. Не захоче!

— Але ж, сину, він говорив мені, що хоче.
— Е, що вже там, мамо. І'овориться легко, а коли вже що та до чого, то невідомо, як буде. Всякий спочатку обіцяє, а потім ховає хвіст під себе. Це я вам кажу! Хай він раніше ожениться, а потім побачимо. А дадуть мені працю в готелі, я піду, й буде спокій. — Малий Янек став серйозним і на мить справляє враження дорослої людини... Та це лише на мить. Потім знов є малий Янек. Одинадцятьирічний Янек.

— Наскладаю собі багато грошей та вивчусь на лікаря. Куплю собі отакенну автомашину й возити вас на прогулянку. Як у кіно. Я сам бачив. А тому новому батькові, коли шануватиме вас, я куплю нове вбрання за те, що він купив мені ось тепер. Он як.

Тепер уже Янек снує плани на майбутнє. Він лікуватиме людей. Вилікує він і Петруся з отих сухот. І горбатого Абрума. Винайде такі ліки, що виправлятимуть всякі горби. І масть на струпи.

— Щоб не було вже таких струпастих, як Павелек, що сидить цілими днями в хаті, бо все тіло у нього

вкрите струпами. Або той Куба, що з пелюшок лежить у постелі й ніколи ще не бігав по світу, хоч йому вже шістнадцять років. Обидві ноги гниють у нього живцем. Або той кривий Шльомко, що скаче на одній нозі, а друга цілком коротка і висить, мов ганчірка. Або ця сліпа Магда. Вона ж ще ніколи й сонця не бачила. «Як же це так, скажіть мені, мамо?» Але мати лише слухає захоплено. Треба сказати, що з матір'ю приємно розмовляти. Слухає і захоплюється. Не так, як той Ясьо, що зразу ж сміється. Або як Только, який ні про що не думає, крім своєї скрипки і гри. Або інші такі дурні діти. Тільки єдина Манюся розумна, але в неї завжди немає часу на розмови. Вона завжди щось робить, щось несе, щось пере. Або цей старий дід, в якого стирчить борода. Вмить мудрує, що це не вдається, що треба багато грошей... Малий Янек розповідає та розповідає, а мати слухає і слухає, але очі в малого вже починають клейтися, отож треба кінчати вже булку. Мати тим часом стелить собі постіль.

— Ага, ти знаєш, що Юрекова мати захворіла й відвезли її до лікарні?

— Та що ви кажете, мамо?

— Еге. По дорозі додому я зустріла Яся, й він розповів мені про це. Сказав, що різатимуть її в лікарні.

Янек схопився з постелі і сів.

— Різатимуть?

— Говорив таке Ясьо.

— Ото шкода, що я ще не лікар, ви знаєте? Вмить би я вилікував її. А що ж тепер з Юреком буде?

— Нічого. Піде, мабуть, у село. Там у нього своїки і старший брат наймитує у багача.

— Як, Юрек, у село? А що він там робитиме?

— Пастиме корів.

— Ну, це непогана робота, але чи добре платять?

— Ех, сину. Платять? Платять так, що іноді пухнеш з голоду та відморожуеш руки й ноги. Я зазнала це на власній шкірі, сама пастушила в багачів отакою малою, як ти. Вранці ще темно, а ти вже зривайся до корів та, видоївши їх, жени на пасовище. Чи сльота, чи холод — нікого це не обходить. Жені — й кінець! А на тобі лише одна сорочина, така

шорстка, аж тіло натирає до крові. А коли дощ? Коли дощ, то старий мішок на голову — і все. На пасовищі немає куди сковатися. А коли дощ ллє цілий день, то промокнеш, аж до кишок. А на сніданок дають шматок черствого хліба з остюками, чорного, як свята земля. Але й той хліб, у порівнянні з картоплею, ще дуже смачний. Наймитам переважно не дають нічого, крім картоплі. Вранці пісну картоплю, опівдні пісну картоплю, на вечір також пісну картоплю. І так щодня... Ех! — мати зітхає, згадуючи своє дитинство, важке, як ота доля селянська, ту працю понад сили, те ношення води у відрах, більших від дитини, викидання гною з-під корів важкими вилами, чищення картоплі ножем не для дитячих рук, оті хвороби дивні й важкі, ті набряклі ноги та опухлі руки. Ех! — мати зітхає і розповідає далі, а Янек засипає. Що ж, уже від раннього дитинства заколисують його до сну такі оповідання і такі одноманітні мінорні пісні з понурим змістом незадарно складених у вірші слів.

* * *

Зате вранці було весело. Як тільки Янек розплюшив очі, він пригадав собі вмить нові штани, і йому стало якось так приємно й радісно. На столі лежала булка, а в папері ковбаса. І сонце весело заглядало в кімнату. Янек миттю встав і тут же натягнув штани та прип'яв підтяжки. До такого вбрання необхідно помитися. Тому вмився за дверима водою з кухля, набираючи її в рот та розприскуючи на розкриті долоні. Помив лице і руки, витерся старою вchorанивою сорочкою, причесався огризком гребінця і тут же почав снідати. Сніданок смакував йому, як ніколи. А потім пригадався йому Юрек, і він негайно пішов на кінець міста до будинку, де жив Юрек. Зазирнув у віконце в підвалі, але нічого не побачив. Спустився в підвал. Але двері були зачинені. Тому пішов до сусідніх дверей, заглянув до Манюсі. Там було повно пари. Манюся не мала часу розмовляти з ним. Вона гукнула йому з-за корита, що Юрек пішов кудись.

— Куди пішов?

— Здається, до Гжеся.

І Янек помчав до другого будинку і знову заглянув у Толькове віконце в підвалі. Толька теж не було. Ну, ясно. Пішов напевно до Гжеся.

І Янек почавалав до Гжеся.

До Гжеся далеко, аж на передмістя в другому кінці міста. А який там крик і гамір, ніби в якомусь величезному вулику. Діти там граються брудні, напівлі, обдерті. Кидають камінням, м'ячами, бігають і плентаютися поміж дорослими, порпаються в канавах і в болоті, що ніколи тут не висихає. До Гжеся треба йти через широку напіврозвалену браму у великий двір з залізничними рейками і багатьма хатками та халабудами. Хатки і халабуди теж напіврозвалені, попідпирани дошками і понакривані шматками бляхи. Обіч стоять великий будинок, у якому крізь запилені шибки видно засновані павутинням машини. Колись то все була фабрика, а тепер живуть люди. Так само і біля воріт у колишній прохідній будці живуть люди. Навіть важко збагнути, скільки їх там живе та як вони сплять там усі. І всюди, всюди, де тільки є хоч клаптик даху над чотирма стінами, живуть люди, а з ними діти. Навіть у великому заржавілому котлі живуть люди. Лише там, у найбільшому будинку, де стоять машини, люди не живуть. Янек іде поміж отих халабуд та хатинок. Йти треба обережно, минаючи отих найменшеньких, що повзуть по землі. Або обходити іх, або переступати. Але Янек переступає лише тоді, коли вже неможливо обійти. Бо переступати не можна. Дорослі кажуть, що не виросте, коли переступити його. По дорозі Янек заглядає до цих людських жителів. Тут живе руда Хана, яка торгує на базарі смаженими картопляниками. У неї стільки дітей, що аж мерехтить в очах. І всі руді. З одного боку тягнеться довгий дерев'яний сарай, у якому пороблено перегородки, що нагадують голуб'ятню в Міхалека. В кожній перегородці повно мотлоху, і над кожною кліткою димить бляшаний димар, виведений на дах. Жінки щось там варять, і всі двері навстіж відчинені. З тих кліток тягне таким смородом, що затикає скоріше носа або тікай. Діти граються власним калом і ліплять з нього бабки. А які в них личка за-

мурзані! Ой-ой, луснути можна від сміху! Он те мале з'їло, мабуть, своє г..., бо обличчя в нього вимазане в жовтий колір. А он хлопці граються гудзиками, і краще їх обійти. Не кортить йому потрапити в бійку. Отож найкраще обійти цих запеклих гравців, що й так нічого не помічають навколо себе, заглибившись у гру. Тільки Каролек-Крутіголова вертить он свою головою на всі боки, але ж це тільки так, за звичкою. А в тій буді з великим цегляним димарем лаються якісь дві жінки. Які жахливі слова сипляться з їх запінених уст! Хоч одна з них явно переважає у сварці і не дає собі наплювати в кашу. Потім ще шматок подвір'я, а далі знов якась комірчина, пообвішувана ніби випраним лахміттям, яке ніяк не можна назвати чистим. Нарешті, виринає якась подобра хатинки з одним віконцем, розміщеним дуже високо — тут і живе Гжесьо. Двері до неї треба вміти відчиняти, бо замість клямки тут якийсь гачок. Цей гачок треба потягти вниз і штовхнути в двері коліном. Опинишся в малесенъких сінях напроти дверей у кімнату. Ой лишенько! В кімнаті стільки диму від цигарок, що й нічим дихнути. А дим з отого найгіршого тютюну для люльок або з махорки. І повно дітей. Крім Гжеся та його шести сестер і братів, є ще тут і Только, і Юрек, і Ясьо-Ціп, і Юзек-Плакса. На столі лежить розпочата пачка тютюну та папірці, а під столом — шість голів, попідпираних ліктями. Не рахуючи тих шести голів під столом, ще шість голів розмовляє вголос. Гамір, як у хейдері. Ніхто навіть не звертає уваги на Янека. Хлопці сперечаються, і кожен хоче перекричати іншого. А ці малі під столом передражнюють їх, та всі разом в один голос тягнуть: е-е-е! Господи, ну і галас! Проте тут весело. А найбільша втіха для Ясія. Він сміється аж гей! У чому справа? Янек штовхав першого з краю Юзека, але цей навіть не ворухнеться. Штовхав його ще сильніше. Юзек у відповідь відпихає його рукою, але навіть не знає кого, бо прилип він до хлопців, підтакує їм або крутиє головою в знак незгоди. Тоді Янек штовхав Толька, але й той відпихає його: «Іди геть!» — і далі кричить своє. Що тут діється? Тільки тоді, як Гжесьо гrimнув кулаком об стіл, затихло на хвилину.

— Кажу вам, що треба зараз же, негайно піти і сказати матері.

Але Антек також гридає кулаком об стіл і кричить, щоб не розповідати.

— Що ж це за мати, питано вас? Вона тримає в хаті щораз іншого чоловіка, а про сина не дбає, тільки виганяє з дому.

— А мені все одно, кого вона тримає, треба піти до неї і сказати: «Пані ласкава, він лежить там, на голій землі, і конає! Підіть і заберіть його звідти». Так, по-доброму сказати їй і все.

— Ет, що там панькатається з бабою. Сказати їй все і кінець!

Тепер уже кожний гридає кулаком об стіл і, випускаючи клуби диму, висловлює свою думку. Цей говорить одне, той інше, і кожен, хто вже викурив свою цигарку, тягне з пачки тютюн та крутиє другу, глибоко затягується смердячим димом. Так глибоко, як ні один з найзапекліших дорослих курців. І кожен базікає. Це вже не на жарт розлютило Гжеся, і він як крикне так, що аж шибка у віконечку забряжчала:

— Ану, заткніть уже раз пельки, до дідька...

Стало тихо, тільки ота малеч під столом і далі передражнює: е-е-е! Гжесьо шурнув ногою під стіл — і вмить зашаруділо там і затихло.

— Смердите ось махоркою й дерете пельки! Геть звідси, на зламану голову! Ходім до нього.

— Ну, гаразд, ходім, ходім, ходім!

І всі вийшли.

Залишилася тільки ця малеча під столом, яку Гжесьо покинув на самоплив. Тепер хлопці не пішли через двір, кудою прийшов Янек, а перелізли крізь дірку в мурованій огорожі фабрики на великий пустыр. Там було повно буряків і кущів, а трохи далі паслися дві кози й цап.

— Стривайте, погляньте, як отой цап б'ється! — Гжесьо підійшов обережно до тварини. — На-на-на! — і протягнув руку.

Цап глянув на нього і почав наближатися.

— Вважай, бо бодне тебе.

Раптом цап звісив голову і розбігся прямісінько

на Гжеся. Гжесьо відскочив убік, а цап помчав на хлопців. Хлопці розбіглися на всі боки. Цап зупинився і розглянувся навколо. Побачив Ясю і миттю кинувся на нього. Ясю, Ясю, тікай! Ясьо тікає, а цап за ним. Ясьо сюди, а цап за ним. Ясьо туди, а цап знов за ним. Луснути можна від сміху, бо Ясьо тікає незgrabно, а крім того, так регочеться від страху і так йому плутаються ноги... Врешті о... о... о! Ясьо вже впав, а цап за ним з рогами при землі. Батечки! Що ж то буде? Але вмить підбіг Гжесьо, скопив цапа за задні ноги та потягнув з усієї сили. Тягне й гукає на все горло:

— Тррр, цапусю, не сюди дорога! Вставай, Ясю, і тікай!

Ясьо зірвався й штовхнув від зlostі цапа ногою, а Гжесьо випустив його, і всі хлопці повтікали хутчиш. Вже здалеку було видно, як цап стояв на горбочку і дивився за хлопцями. Недалеко видніє ліс, а он стара Стефаниха тягне з нього в'язку хмизу. Тягне і сама розмовляє з собою. Цікаво, що вона там балакає. Хлопці заходять ззаду і підслуховують.

— Я йому казала, що буде того зо два корці, а він ні і ні... Ні то ні, а все ж таки...

— Ет, що там слухати стару відьму. Ходім!

Незабаром почалися перші кущі на узлісся. Там щось зашаруділо. Хто б це такий? Тихо, зараз побачимо. Та миттю хлопці подалися назад і обійшли це місце.

— Знаєш, хто це був? Дрозд та ще кілька.

Дрозд — це злодій. Тепер він ховається в лісі, бо поліція вже місяць шукає його. Хлопці перешіпнуються і хильцем посuvаються вперед.

— Добре, що нас не побачив.

— Не любить Дрозд, щоб хтось знов, де він ховається. Але все ж таки він тяпа. Сидить ось на узлісся у всіх на очах. Таж хто-небудь побачить його та й донесе, аж любо.

— А ти думаєш, що він так і сидить на одному місці? Він постійно міняє скованки. А втім, він не боїться нікого. Знаєш, який у нього лівольвер? Отакений! А куль до цього лівольвера — тьма, і заб'є він людину, як ніщо.

— Еге, людину! Та він може вбити десять і більше. Лівольвер у нього на двадцять п'ять куль.

— Ой лишенко! Чого ж тоді він ховається у лісі? Можна ж цілком не ховатися.

— Це так, але поліціїв є значно більше — і як?.. Він уб'є двадцять, а сто інших заatakують його, тоді що?

— Але ж поліція боїться його.

— Чого там боїться? Сам Заєць не боїться його. А комісар? Комісар не боїться нікого, навіть сотні таких злодюг.

Тут хлопці замовкли, бо саме наближалися до мети. Вони зупинилися і розглядаються навколо, куди їм податися. Ага, сюди. Ліс тут густий, і так приємно пахне м'ятою та іншим зіллям! Це, мабуть, цвітуть сунниці... А ось:

— Диви, диви, яка пташка! — У пташини довгий чорний хвіст, під горлом червоне пір'ячко.

— Що це? Ворона і не ворона.

— Це коноплянка.

— Яка там, дурню, коноплянка! Коноплянка не така.

— А яка?

— Та що я пояснюватиму тобі...

Раптом усі голови повернулися туди, де Гжесь відхилив гілля кущів. Там! Там він! Очі у хлопців розширилися. Голови пірнули в кущі.

Ой горенько!

В долинці на застеленому подертим рядном сухому листі лежав хлопчина і важко дихав. Одежина на ньому — лахміття, крізь дірки якого світилося голе тіло, таке брудне аж чорне. Лице в хлопчини худе, губи потріскані, а скуйовдане волосся довге, як у дівчини. Навіть важко сказати, хто це — дівчина чи хлопець. Біля нього лежить шматок хліба, по якому лазять мурашки. Вони лазять і по хлопцеві, як по трупі. Ой бідонько! Що це? Гжесько нахиляється над лежачим і приглядається до нього. Бере його за руку, щоб дізнатися, чи він живий.

— Та де там, нічого йому не сталося! Хворий і тільки. Здається, що йому навіть краще. А худий, як сірник. Ти, слухай, що тобі?

Але хворий не відповідає, тільки дихає важко.

Гарячий він, як вогонь. І непримітний. Хліба не ткнув ні крихітки. А чим же він живе? Та ще й мураски, мабуть, заїдять його.

— Диви, диви, він напаскудив під себе. О-ой! Увесь він вимазаний. А в паскудстві черваки якісь чи що?

— Де, де? А-а, тут...

— Що ви тут робите?

Всі голови піднялися враз.

Ох!

Це Дрозд.

Стойте над хлопцями й дивиться, а потім придивляйтесь до хворого.

— Хто це?

Мовчанка.

— Що він тут робить? Та обізвися котрийсь! —
Але ніхто не відзвавався.

— Ну, кажи ти! — І Дрозд указує на Ясю.

Але Ясю так злякався, що тільки витріщив очі й мовчить. Нарешті озвався Гжесю:

— Він хворий.

— А чий він?

— Толякової з цегельні.

— А чому він не вдома?

— Бо мати вигнала його.

— Як-то вигнала?

— Не хоче його — і все.

— Є в кого цигарки?

Антек квапливо виймає з кишени пом'яту пачку махорки і подає.

— Ні, спочатку ви скрутіть собі.

Пачка переходить з рук у руки, вкінці потрапляє до Дрозда, він скручує собі цигарку й ховає тютюн у кишенню.

Всі закурили.

— Знаєте що? Я вам пораджу, що робити з ним.
Треба його віддати в лікарню.

— До шпиталю його не приймуть, бо немає кому платити.

— Пусте, не приймуть! Мусяť прийняти, треба вміти тільки взятися за цю справу. Ви ось ніби досвідчені вітрогони, а не знаєте, що робити. Треба робити так, щоб його забрала з вулиці швидка допомо-

га. Розумієте? — Дрозд дивиться на хлопців. Погляд у нього такий проникливий, що прошиває наскрізь.

— Гаразд, але як це зробити?

— Це вже ваша справа. Зрештою, можуть забрати його і звідси, але треба повідомити про це першого-ліпшого поліцая. Однак я думаю, що ліс — то не вулиця. З вулиці заберуть тут же, а звідси — як їм захочеться. Не може він тут лежати до судного дня. Ось гляньте, він конає! Дивіться, дивіться на нього!

Сказав він оце з таким поспіхом, що хлопці миттю повернули туди голови. Що? Нічого. Хворий як дихав, так і дихає, а коли вони глянули туди, де стояв Дрозд, то його вже не було. Зник, як камфора. Куди ж він дівся? А то хитра бестія, хоч, правда, порадив він непогано.

— І тютюн забрав.

— Е-е, велике щастя тютюн! Добре, що знаємо, як зробити з оцим.

— Що знаємо? Нічогісінько. Як занесеш його в місто, коли він весь обмазаний? І вкінці, хто здужає донести його такий світ?

Задумались.

Цигарки вже погасли, і стало якось так прикро, хоч і пташки щебечуть і пахне квітучими суницями та омелюю.

— Якби якийсь візок чи що.

— А може, сказати поліцаяві?

— Гаразд, але хто піде?

— Я ні.

— І я ні.

— І я ні.

— А хто сьогодні черговий?

— Здається, Чорний.

— Ну, то нема чого боятися. Чорний добрий дядько, не те, що Засіць. З ним можна домовитися. Перехитрити його. А головне, заговорити його і не забрехатися.

— Знаєте що? До цього найкраще підійде Юрек. Чорний ще не знає його.

— Ну що, підеш?

— Піти — піду, але чи він послухає мене і захоче йти зі мною в ліс?

— Чого б мав не послухати? Скажи тільки йому все докладно, що і як. Ну, йди!

— Та де він послухає його!

— Треба, щоб пішов хтось з лепським язиком. Коли той стане розпитувати його — що, як, коли, де, щоб він не забув язика в роті та не потрапив сам у біду. Замість того, щоб іти в ліс, він може повести тебе на поліцію, стягне протокол, а потім посадить до арешту!

— Та ні, Чорний не з таких. Він добрий дядько. І доступний.

— Добрий — не добрий, але треба йти комусь іншому.

Хлопці знов загомоніли наввипередки, як у Гжесьовій каті. Гомонять та викрикують. Такий підняли гармидер, аж вуха пухнуть.

— Ге, а дивіться ж! Бачите білку?

— Де, де?

— А он, он!

— Стривай, бачу, ну й звинна бестія.

Розмова обірвалася, й хлопці задивились на білку, що дряпалась по дереву вгору.

— Гляньте! Ось. Мигнуло щось червоне.

— Де?

— О-о-о! Це той злодій Олек у червоному берегі. Що він тут робить?..

— Зараз побачимо. Хлопці, давайте спіймаємо його. Ану! Ти сюди, ти туди, а ви звідти...

І хлопці пірнули в кущі. Поки добігли до галевини, Гжесьо вже тримав його за комір.

— А що там у нього в торбині?

— Ану, показуй!

— Мені не хочеться.

— Я дам тобі зараз. «не хочеться»! Показуй, а то...

Хлопці кинули Олека на землю, видерли з його заціплених рук торбину, з якої... капала кров.

— А це що? Ану глянь!

Антек витруси в торбинки... вбиту білку.

— Паскуда, голову скрутів! Кажи, навіщо вона тобі? Істимеш?

— А тобі яке діло, віддай! Не твоя справа!

- Ну, ну, паничу, не гавкай!
- Хіба я зачіпаю тебе? Віддай, кажу!
- А коли не віддам, що тоді?
- Побачиш!
- Віддам, тільки не погрожуй.
- Чого там панькatisя з ним? Дати йому раз добре поза вуха, хай з'їсть свою білку разом з кишками!
- На, на, бери оце своє добро і шуруй дідькові в зуби!

Гжесю штовхнув Олека ногою і кинув за ним білку, Антек же, перебігши йому шлях, так вилупив його цією торбиною по морді, аж гей. Після цього він закинув йому цю торбину на червоний берет.

- Йди під три чорти разом з своєю білкою!

Олек пхнув білку в торбину, стягнув її та й пішов геть. Він ще гукав щось з-за кущів і лаявся поганими словами, але ніхто його не слухав.

Всі думки хлопців вертілися навколо проблеми, як влаштувати хворого в лікарню. Кожен з них боявся вже навіть глянути на нього. Що тут робити, з чого почати? Малі розкуйовджені голівки намагаються знайти якийсь вихід, а руки чухають їх із завзяттям.

- Уже знаю!

- Ну, що?

Всі голови повертаються до Янека.

- Треба роздобути візок!

- Де?

- У Сташка-Щура.

— Еге, справді у батька його є візок на двох колесах для перевозки багажу.

— Покладемо його на візок та повеземо в місто, а там залишимо на вулиці, еге?

- Знаменито!

- Але чи старий дасть візок?

— Старий візок не дасть, але ми намовимо Сташка й візьмемо нишком, а потім поставимо на місце — й кінець.

- Так і бути.

- Ідем до Сташка!

Сташек живе на території тієї самої фабрики, тільки на протилежному кінці двору. Хлопці влізли ін-

шою діркою в огорожі, й Антек тут же свиснув. З буди вийшла Ганя з волем на шиї. Антек махнув їй рукою.

— Сюди, сюди йди! — Вона прибігла як стій, трусячи отою гулею під бородою.

— Сташек дома?

— Так, а що?

— Не питай, а поклич його сюди зараз же!

Ганя побігла й за хвилину вийшла з Сташеком.

— Ти, Сташеку, йди сюди, а вона хай не тягнеться за ногами. Треба їй усе знати!

— Вона своя, не засипле.

— Так і повірить хтось бабі!

— Ні, справді, вона не така, як інші.

— Ну, гаразд! Слухай і вважай, щоб ніхто про це не знав, бо це таємниця.

— А, таємниця? — Діти збилися в тісне кільце головами всередину і шепочуть. Ага, ага! Це вдається, треба лише пильнувати, коли старий піде на залізницю. Але він іде туди аж під вечір.

— Ого, а цей до того часу сконає в лісі...

— А що ж ти порадиш? Все одно це можна зробити тільки ввечері. Не повезеш же такий багаж серед білого дня по місту.

— Це єй правда. Значить, під вечір. А тепер здається б щось попоїсти, я заплачу! — І Антек виймає з кишені решту з тієї вчорашньої фальшивої п'ятки ѹ дає Толькові півзлотого.

— На, біжи, купи буханець хліба, а на решту — смальцю.

Только побіг звичним чвалом і незабаром повернувся з хлібом і смальцем. Антек нарізав хліб великими скибками, намазав смальцем і пороздавав усім,крім Сташка й Гані, вони ж бо коло своєї хати. Але Сташек так завертівся, що зразу стало видно, як і йому кортить хліба. На жаль, не залишилось ні крихти. Тоді Сташек присунувся до Юзека, — цей бо завжди добріший за інших.

— Ти, Юзек, дай хоч шматочок!

— Відчепися, в мене самого мало!

А Ганя так заглядає хлопцям у зуби, так заглядає малому Янекові, що здається сама лізе в рот.

— На кусочек і відчепися! — Янек відламав

крихітний шматочок скоринки і дав Гані. Вона схопила його мерцій і тут же проковтнула. І не вдавалась.

Сташекові також удається виманити шматок у Юзека.

Всі вже з'їли цей хліб.

Трохи воно замало, і всі зиркають на Антека, чи не пошле ще принести. Та Антек удає дурня й мовчить. Ну, нічого не вдіеш! Тепер махай, Сташеку, до хати й принеси води. Замість Сташека за водою побігла Ганя. Принесла великий, трохи дірявий кухоль, повний теплуватої води.

— Що ти принесла? Якийсь лимонад з-під німого?

Ганя потряслася волем: нема іншої. А втім, і така вода добра.

— Щоб ти так здорова була!

Хлопці випили. І саме тоді піднявся між фабричними халабудами такий гомін, що всі так і побігли туди. Що таке? Напроти халабуди юрба. А в халабуді такий вереск, що аж мороз іде поза шкіру. І метушня. Що трапилося? Хлопці проштовхуються з усіх сил наперед. Головами, ліктями, колінами та навіть поміж спідниць та поміж штанів дорослих. Вкінці вони досягли мети. О-о-о! А там що? Б'ються? Ні, в'яжуть, мабуть, старого Томаша. На порозі відчинених дверей стоїть Томаш, вишкіривши зуби, як собака, і вис. Так вис, як скажений собака. З уст тече рожева піна, а з носа — кров. Чуприна теж у крові. Ззаду тримають його захекані головіки з такими ж закривленими лицями та руками, як і в Томаша. В'яжуть його мотузами, дротами і якимись ганчірками. Біля дверей стоїть гомінний і переляканій натовп. «Тримай його! Тримай!» Вигуки раптового розпачу, раптової надії та раптової полегші. Аа-а! Він виривається. Аа-а! Порвав усе на собі.

— Що тут сталося?

— Як що? Бачищ, що збожеволів!

— Гії! То він уже вар'ят?

Юрба вириє, вимахує руками, хитає головами та димить люльками і цигарками. І всі рухаються в такт рухів божевільного, якого міцно тримають. Божевільний кидається вбік, а юрба за ним. Очі у всіх

вибалушені й оглядають це видовище з жадібною цікавістю. Але ж зв'язали його, мов барана на заріз! О, який розпанаханий у нього черевик, а як же він ухитрився так роздерти його? Але ж бо в божевільних сила! Раптом юрба розступилася, пропускаючи пана постерункового. Ось він! Стало якось легше. Всі пояснюють квалливо, у чому справа. Як старий Томаш збожеволів, як хотів усіх повбивати та як поламав на тріски хатні пожитки. Ось гляньте: залишилися самі цурпалки, а сім'я розбіглась так, що ніхто й не знає куди. Мабуть, до кумів... Пан постерунковий мовчить, стойте і чекає.

— Зараз прийде швидка допомога, — каже.

— Його заберуть, правда ж?

— Е, та що йому таке, щоб забирати! Штрикнуть дядькові укол і завтра буде здоров, як риба.

— Що це ви? Та ж він може повбивати нас усіх.

— Е, та це вам лише так здається. Нализвався ото для куражу, а тепер бешкетує. Завтра буде каятьсь за те, що накоїв.

Пан постерунковий так собі розважає, люди послужливо підтакують, аж тут роздався протяжний звук сирени. Іде карета. Всі заметушились, аж любо. Розступилися на два боки й дали місце кареті. Потім вийшов з карети лікар. Тут малий Янек так пхається наперед, що аж мусив хтось скопити його за плече — «Куди лізеш, шибенику?» Янекові не терпиться глянути, що робитиме лікар. Але нічого не видно. Божевільного втягнули вже всередину, а там повалили його чи що, бо піднявся такий розгардіяш, такий рев, ніби там хтось ріже його. І раптом затихло, ніби ножем відтяв. Уже? Вже! Юрба наче відітхнула з полегшею. Вийшов лікар, хутко сів у карету й тут же поїхав. Янек здивований. Так швидко? Та як не як, лікар, мабуть, дав йому якісь чудотворні ліки та й утихомирив як стій божевільного. Люди поволі розійшлися, двері карети з божевільним зачилилися, і Янек раптом згадав хворого хлопця у лісі. А де ж інші хлопці? Ніде їх не видно. Янек піймав Ганю й спитав про хлопців. Дівчина нічого не знає, вона цим усім не цікавиться.

— А як же з візком?

— Візок стойте, але батько сьогодні нікуди не

йде, отож не можна взяти, бо він пильнує, — сказала і пішла собі геть.

— З чого ж тут почати? І куди вони ділися?

— Не бачив ти де-небудь Гжеся?

Малий замурзаний хлопчина показує пальцем у напрямі міста. Пішов туди. І інші пішли за вечірніми газетами. Як же це? Піти й забути отак? А той же може сконати. Янек іде в напрямку міста і весь час міркує, що зробити з хворим. А може, повідомити поліцейського, та знов приїде карета і лікар, що дасть хворому якісь ліки, і той одужає? Ось навіть іде постерунковий. Цей самий, що був недавно на фабриці. Можна й сказати. Янек іде за ним по п'ятах, але не має відваги. Серце у хлопця так чогось б'ється, мов калатало. Вкінці набрався духу й підходить до поліцая.

— Прошу пана, а там у лісі лежить хворий хлопець і вмирає.

— Де?

— Там!

— А чий він?

— Не знаю.

— Правду кажеш?

— Авжеж!

— Ходім, покажеш!

Янек показує дорогу і сам дивується, що все обійшлося так швидко, і постерунковий не розпитує та не стягує протокола. Він іде так швидко, що Янекові важко за ним поспіти, як і за Толеком, коли той іде за оркестром.

— Сюди через це поле, а тепер, мабуть, десь тут!

Постерунковий приглядається до хворого, що лежить пластом, не подаючи жодних ознак життя.

— Ого, та він уже ледве дихає. Я побіжу до телефону, а ти, хлопче, стій і чекай мене тут, щоб не шукати потім у хащах. Уважай же!

І пішов, точніше кажучи, помчав щодуху. Янек сів біля хворого і почав міркувати, що цей Чорний непоганий дядько і що хлопці даремно так бояться його. Адже не зробив йому жодного лиха і кинувся мерщій за допомогою. Брала його досада за те, що хлопці так швидко забули за хворого й придумали

всю ту історію з візком. Пригадав собі Янек і злодія Дрозда, де це він тепер ховається та що легко може наткнутись на поліцая. Щікаво, що було б, коли б вони зустрілися.

Червоне сонце заходить уже за сусідні кущі й фарбуює весь ліс на червоно. Омела пахне ще дужче, стовбури дерев стають щораз темнішими й ніби синіми, а потім посвистують ластівки та бренять хрущі. Небо стає щораз темнішим, і з'являється перша зірка. Янека вже огортає тривога. Яка причина, що так довго нікого немає? Може, поліцай так, як і хлопці, забув про все, а тепер невідомо, що діяти? А тут ще охоплює хлопця страх перед Дроздом, що може з'явитися й застрелити його цим револьвером на двадцять п'ять куль. За віщо? Може, їй за те, що привів поліцая в ліс. А може також підозрівати його за донесення. Янек уже тремтить і так січе зубами, як і в позавчорашній воді. Але що це? Виразно чути протяжний і відомий йому звук сирени швидкої допомоги. Янек прислуховується. Еге, це швидка допомога з лікарем! І тут охоплює його така радість, ніби в животі в нього ласкавим вітерцем війнуло. Янек зірвався і аж підстрибнув собі раз і другий. О, вже наближається щораз більше, їй здалеку видно два яскравих світла й одне червоне. Світла зникли, і Янек аж злякався, що ану ж не сюди вони їдуть. Та світла появилися знов. О! Виразно їдуть сюди. Авто їде поволі краєм лісу і підстрибує на горбках. Вже не сигналить, чути лише гудіння мотора. І вмить хтось гукає.

— Гоп, гоп! Де ти там?

— Я тут, тут! — гукає на весь рот Янек.

— Гаразд, хлопче, їдемо туди!

Авто ще раз загуло і зупинилося. З нього виходять якісь темні постаті, і кожна з них блискає яскравим світлом кишеневого ліхтарика.

— Де ти, хлопче, обізвися?

— Тут, тут!

Тепер уже добре видно і пана постерункового, і пана доктора, і ще якихось людей з ношами.

— Оце тут, — каже постерунковий.

Пан доктор схиляється над хворим, освітлюючи його з усіх боків ліхтариком.

— Еге, еге, це, мабуть, червінка. Ну, беріть його на ноші.

Двое людей кладут хворого на ноші та несуть до автомашини. Янек трохи розчарований. Він сподівався побачити, як лікар даватиме чудесні ліки, а тут нічого, тільки беруть і все. Але і це добре, що вже беруть його звідси. Всі влазять до автомашини, а Янек стоїть, і йому то якось прикро, то радісно на серці. Мотор уже й заревів, коли пан поліцай кидася хлопцеві:

— А ти, хлопче, пішки? Далеко живеш?

— Еге ж, далеко.

— То ставай на піdnіжку, тільки тримайся міцно!

Підвеземо тебе принаймні до першої вулиці.

Янек ускочив жваво, й поїхали. Ну й підскакує ця автомашина на горбках! Та все ж таки їзда чудесна і не трусить так, як на возі. Так лише раз угору, раз униз. Фари автомобіля освітлюють шлях яскраво і скидаються на велетенські шпильки, що пробивають п'ятму наскрізь. Під'їхали до першої вулички передмістя, слабо освітленої рідкими ліхтарями. Авто зупинилося на хвилину. З неї вийшов пан поліцай.

— Ну, біжи додому! Маєш мешкання?

— Маю.

— То махай! А ти часом не дотикаєшся до того хлопця?

— Ні, не дотикаєшся.

— Гаразд, іди!

Автомашина швидко поїхала, Янек також побіг щодуху. Вже в місті зустрів він Толька та розповів йому все про хворого хлопчину.

— А чого ви всі пішли?

— А знаєш, це все через того Сташка, він пригадав собі, що там десь вийшла нова газета, яку мали давати хлопцям перший раз даром. Тому ми всі побігли, але нічого з того не вийшло, вийде, може, завтра, а може, аж за тиждень. Тоді ми вже забули за хворого і треба було брати інші газети для продажу. Та багато газет залишилось на «квас», сьогодні якось нічого не йде. Я ледве продав шість штук і все. Гукаю, гукаю, аж в мене горло болить, і ніхто не купує. Ти куди йдеш?

— Додому.

— Ну і я з тобою. Знаєш, Міхалека як нема, так нема. Мати ходить по всьому місту й шукає. Вже навіть повідомила поліцію. Пустили телеграми по цілому світу. А в Юрека, знаєш, мати захворіла. Ага, і Петрусь, той, знаєш, сухітник, умер сьогодні.

Були ще й інші новини і не новини. Антек говорив, що завтра буде дощ, бо сонце заходило дуже червоно.

Дощ — це дуже прикра і неприємна для дітей річ.

* * *

Коли надходять дні сльоти, місто стає якимсь сірим і замурзаним. А діти — блідими. Такими блідими, аж прозорими, а завжди білі, мов папір, губи їх — синіми. Синіми, як бузок, що вже відцвітає на газонах та поза кривими огорожами парків. Коли дощ шумить одноманітно, плюскає круглими баньками по вимощених каменем вулицях, дзвенить соняно по ринвах та шумить у канавах, а холодний вітер тне скісними краплями вологи та пронизливого холоду — тоді стає якось так прикро, так прикро, що жодна, навіть найвеселіша та найбільш захоплююча гра не займає. Добре тоді сидіти в теплій хаті біля маленького віконця й дивитися на краплі дощу, на бульбашки, що появляються на поверхні калюж, та рахувати удари крапель у бляшані ринви. Приємно тоді мріяти про чудесні іграшки, які можна бачити лише за вітринами магазинів, — про олов'яніх солдатиків, про поїзди та автомобілі, що заводяться ключиком, а потім йдуть, як справжні. Непогано та-кож гратися в поїзд або в трамвай з двох перекинутих крісел, скриньки та стільчика для скидання чобіт. Перекинуті крісла стоять на місці, а проте вони йдуть під впливом чудесної фантазії, яка повинна заступити все: постійний голод, нестачу всього, що таке необхідне для нормального розвитку, відсутність справжньої радості й справжнього дитинства. Чудесна фантазія все заступає. Ось мчить поїзд через гори, зелені долини та ріки блакитні. А ось і станція, за якою виріс ліс. Ліс справжній, не такий, де лежать

хворі покинуті діти і переслідувані злочинці. Ліс — найпалкіша мрія дітей. Ліс зелений, запашний, озвучений щебетом пташок. Ліс повний радісних несподіванок і нечуваних чудес. А там, за лісом — луки сочисті, розмальовані квітами різnobарвними: пахучою материнкою і жовтим рум'янком. Там можна розбігтись і мчати все вперед і вперед аж до шуму у вухах. А потім стрибати і гукати, гукати на все горло.

Коли падає дощ, непогано також сидіти в кінс, лускати насіння з гарбузів і дивитись розширеними очима на всі ці чудеса, що миготять — на пароплави, літаки, коней, що мчать галопом, на вершників, що стріляють піф-паф, на закохані пари, що обнімаються й ревно повторюють «Гуд бай!» А потім можна і задрімати в темному приміщенні. Але найгірше стояти в дощ на розі вулиці й продавати газети — як ото Юзек-Плакса.

Юзек тупцює босоніж по мокрій плиті та вигукує до хрипоти. Босі ноги сковзають, а з лихої одежини капає вода. Юзек весь мокрий, мабуть, аж до самих кишок. Тільки газети під пахвою ще трохи сухі. Вони тільки з берегів мокрі, а й то вже покупці кривляться, не купують. А найгірше, що нема де сковзатися. Під муром трохи краще, але там не можна стояти весь час, бо ж треба бігати за покупцями по всій вулиці та просити, щоб купили. Юзкові холодно, і люто тнутъ його блохи. Паразити під дощ завжди дуже злючі й кусають. Отож Юзек вертиться і чухається. А найгірше за спиною — там не почухаєшся. Хіба станеш спиною до стіни й потрешся об вистаючий підмурок. Але це не помагає, і тіло пече, як вогнем, покривається струпами від укусів, які болять і не дають заснути навіть йому, дитині, що завжди засинає та спить твердо, як поліно. А коли струп здереться, біжить струмочком кров. Тоді подерта й брудна, як ніч, сорочка прилипає до тіла, і важко її відірвати від тих кривавлячих ранок. Потім уже й не почухаєшся. І не потрешся спиною об стінку. А коли тіло геть уже просякне вогкістю, тоді починає боліти коліно правої ноги. Воно болить лише тоді, коли йде дощ. І як воно болить страшно, не дастъ ступити і кроку. Доводиться тоді шкутильга-

ти або стрибати лише на лівій нозі. Ліва нога втомлюється і також болить, але якось інакше. А ці болі бувають різні. Від укусів паразитів біль пекучий, від ноги глухий, від другої ноги начебто бігають мурашки, а в боці знов так шпигає, що годі й дихнути. Найгірше, однак, коли починає боліти зуб. О, тоді вже світу білого не видно. А до того ще й голод, постійний, такий, що висмоктус нутро і який же дошкульний! Ось коли б продати хоч на стільки, щоб вистачило принаймні на одну булочку за п'ятак. Та на кухоль гарячого чаю у баби Хаї. Тому треба гукати, гукати та просити прохожих, щоб купували. Дощ січе тепер з того боку, отож добре було б сковатися тут. Еге, тут дешо легше, однак вітер пронизує тут аж до кісток, і розболілась від цього нога. Так і не знає, де сковатися.

Юзекові погано, дуже погано, та ще гірше цій дівчинці, що стоїть біля нього і теж продає газети. Дівчинка менша за нього та загорнута в якусь хустку. Юзек знає все про цю дівчинку від початку до кінця. Наприклад, що вона мусить тут стояти до того часу, поки не продаст усі газети. Мусить. Юзек кінецькінцем не мусить, він може навіть не продати й піти собі спати на своє горище. А продає він лише тому, що так йому хочеться, ну й ще тому... що голодний. Насправді ж він продає тільки для того, що так йому хочеться й кінець. Дівчинка ж, навпаки, мусить продавати, бо інакше чекають її вдома такі різки, що аж гей... В хаті їх щось аж шестero. І всі мусять продавати газети. А ця дівчинка наймолодша. Батько в цих дітей такий ледар, що б'є їх жахливо та забирає в них усі гроші на горілку, а сам нічого не робить. Та коли б тільки батько. Така сама і мати. Ото лише п'ють, б'ють дітей, сиплять прокльони і лаються між собою. А діти виховуються самі. Одне одного годус, одне одному допомагає, обшиває, обпирає. Ці діти живуть вельми дружно й роблять усе відповідно до умови, яку склали між собою. Вони встановлюють чергового для варіння і прибирання, а інші йдуть на заробітки навіть для того, щоб давати батькам гарач на горілку. Поза тим старі їх цілком не інтересують. Ті живуть своїм життям, а діти — своїм. Старі п'ють, клянуть, лаються, а діти працюють запопадливо, як

мурашки. Б'ють їх лише тоді, коли немає грошей, а так батьки поступаються дітям у всьому. Коли найстарший хлопець замітає кімнату, він каже: «Ану, геть звідси, тату, бо я замітаю». Або: «Мамо, не плутайтесь тут, сядьте собі десь у куточку». І батьки слухають.

І коли дівчинка продає тут на розі газети, це означає, що послали її сюди брати й сестри та що вона мусить принести трохи дрібних монет, які доповнять сімейний заробіток інших та підуть на восьмушку горілки й спокій на один вечір. Вдома дівчинка ще не може нічого робити, тому її посилають її продавати газети. Так і вигукує вона тоненьким і хриплівим уже голосом на все горло назви «експресів» та «кур'єрів».

Біля них стоїть ще стара Гавікова і продає газети. Стара Гавікова добре одягнена, і дощ їй не шкодить. На ній груба хустка, кілька спідниць, а найголовніше — чоботи. Ці чоботи викликають у дітей захоплення й заздрість. Гей-гей, як же то, мабуть, добре в таких чоботях! Дощ може йти цілий день і що їй зробить? А яка в неї торба на газети! З церати, непромокальна. Газети в неї сухі, як золото. І взагалі стара завжди задоволена. Що ж, нічого їй не бракує, хіба пташиного молока. Вона їй одягнена як слід, і має, здається, власну хату десь там на передмісті, і сина, що замітає вулиці. Він на постійній роботі.

Діти, а особливо Юзек, так і зиркають на ці чоботи. Добри чоботи! Можна напхати в них онучів або соломи, і тепло в ноги, аж гей!

Ось так і стоять собі втрьох на цьому розі біля трамвайної зупинки. Проїжджають трамваї, проходять люди, але зрідка. Під парасолями або і в гумових плащах ідуть швидко, похилені вперед, а вітер з-за рогу рве в них оті плащі, ніби хоче зняти їх взагалі або тягнути людей назад. Люди не хочуть купувати газет, і Юзек сумний. А втім, і день такий сумний та сірий, і так уже якось важко на серці, так важко, ніби трапиться якесь лихो. Дівчинка, видно, вже промерзла, бо так і підстрибує дрібно босоніж. Звуть її чи не Баська, а втім — хто його знає.

— Ти, як тебе звати?

- На маєш! Він не знає, як мене звуть. А я знаю, що ти Юзек. І знаю, що ходиш з Антеком. Гі-гі-гі!
- Дівчинка підстрибує і підстрибує.
- Еге, а я знаю, як тебе звуть.
- Коли знаєш, чого ж тоді питавши?
- Во так мені хочеться.
- Ну, коли тобі хочеться, то скажи! Ну, скажи, як...
- Баська.
- Е, бо ти вгадав. А ти вже багато продав сьогодні?
- Я сім штук.
- О, а я більше, вже десять. Глянь, скільки ще в мене.
- Так розмовляють собі діти, і стає їм відрадніше. Юзек нахиляється до Баськи.
- Бачиш ці чоботи, га?
- Бачу, добре чоботи.
- Мало сказати добре, це ж, здається, солдатські, казенні. Ти й не уявляєш собі, які міцні отакі солдатські чоботи. Мов із заліза. А теплі... Вода до них не проникне ніколи. Можна ходити в них на вітві... о, по цій калюжі.
- Ой, — дивується дівчина. — Невже? Кажеш правду?
- Не віриш? Глянь на ці чоботи ще раз!
- Дівчина підійшла до старої Гавікової ззаду. Нахилилася й тільки тепер глянула як слід на чоботи. Аж присіла. А потім встала й побігла до Юзека.
- Що, бачила?
- Бачила, бачила. Але ж то, знаєш, жовта шкіра на тих чоботях!
- Підійшов трамвай, і діти миттю забули за чоботи, бо ж необхідно бігти до червоного вагона, з якого стікала вода. Може, хто купить газету? В Юзека купив якийсь старший пан, купив хтось і в Баськи, та й знов нічого. Дощ іде та йде. Дітям страшенно нудно, але, на щастя, звідкись прибіг Антек, спітав, як справи, дав Юзекові жменю гарбузових зернят і побіг далі. Юзек тепер лускає і смакує ці зернятка. Баська мовчки підстрибує, та, видно, і їй теж корить оцих зернят.
- Знаєш що?

Але Юзек не відповідає.

— Я матиму завтра горіхи.

— І май собі.

— Але ці великі, грецькі.

— Ов-ва, хтось горіхів не бачив.

— Еге, а мигдалів ти ще не ів?

— А ів.

— А ні, бо коли б ів, то сказав би, який у них смак.

— Знаю, який смак.

— Ану скажи!

— Знаю, але не скажу.

Розмова якось не клейться. Дівчинка відійшла вбік і вигукує назви своїх газет. І раз у раз зиркає на Юзека. Ні, він не дасть їй трохи цих зернят. Ну й скупий! Але й вона не проситиме його, ні. Басі стає ще прикріше під дощем, що йде щораз дужче, та вже й нічого не видно. В очах замазалося так, що не збагнеш, — це дощ чи слізози. Та Юзек нишком поглядає на дівчину і хоч сам голодний, махає їй руковою:

— Ходи сюди! На, візьми собі трохи зернят. У мене самого не багато. Бери, іж!

Бася бере зернята і з насолодою ласує. За хвилину стає веселіша, й начебто дощ ущухає та світ прояснюється.

— На, але пам'ятай, що як матимеш ті горіхи, то даси мені трохи.

— Напевно дам! Матиму їх багато-багато! От стільки, а може, й більше.

— Ну, ну, але чи це правда?.. Мені щось не віриться.

— Побачиш! Дам тобі стільки, що наїсися до схочу.

Юзек знає, що дівчинка бреше, та що ж... Зрештою, не в цьому справа. Діти поїли зернята, і це ще більше загострило їх апетити. А тут стає щораз темніше, ліхтарі щораз більше блимають на мокрих тротуарах. А людська на тротуарах такі вже довгі, мов велетні. Вони, здається, не йдуть, а бредуть по воді. Вся вулиця іскриться й мерехтить тисячами різnobарвних вогнів, що танцюють на тротуарах під тakt дощу. А дощ все йде та йде. Трамваї пливуть

серед цих вогнів і скидаються на червоні новорічні кулі, які носять колядники. Автомобілі гудуть, ковзають смугами світла по темряві та близкають болотом в обличчя. Дивовижні тепер і вози, і коні. Коні якісь довжелезні, а вози криві, в чорних зигзагах. Візники ж якісь кострубаті. А дощ, лле, і лле, і тече холодом за комір, і зуби так дзвонять, що годі втримати, і язык ціпеніє у роті, і болить нога, а все тіло пече, як вогнем, і тріскають губи, і руки вже так тримтять, так трусяться, що ні подати газети, ні видати решти за продане. Дівчинка так уже зніилася, ніби вся намагається потонути в ганчірі, що прилипло до змарнілого, такого марненького тіла холодним, аж до болю, компресом. Та ось приплив червоний трамвай — і знов треба бігти, стрибати на підніжку, гукати й просити! А потім вистрибувати, бо ж трамвай уже на повному ходу.

І саме тоді це трапилося...

Різкий дитячий писк.

Раптовий скрегіт загальмованого трамваю. Безладна метушня людей таких, як велетні. Перелякані обличчя, тісна юрба, хор викриків, видовжені коні, свистки тривоги — і цей зойк...

Пронизливий до мозку зойк дитини.

А потім тиша.

Така тиша, що навіть не чути, як іде дощ. А згодом цей знайомий, сумний звук сирени карети швидкої допомоги.

І все.

Юзек підняв з мокрого бруку зв'язку цілком мокрих газет, що випали назавжди з рук Баськи. Отої, що перед хвилиною саме тут продавала газети і так раділа, що небагато вже їх у неї. Як же це? А де ж обіцяні горіхи? А що робити з цими газетами? Змарнувались нанівець. Як же вона жахливо кричала. Перетяло її навпіл. Що ж, повезли вже, мабуть, труп. І зразу ж пригадалися Юзекові брати й сестри Баськи, і по-справжньому стало йому їх жаль. Тепер буде їм ще гірше. Доведеться працювати ще більше на восьмушку горілки. Стара Гавікова пішла вже додому. А що їй? Продасть — добре, а не продасть — все одно. А Юзек ще не продав своїх. І дощ все йде та йде. Вкінці Юзек уже не може. Не

може, хоч гинь. Хай йому біс, вистачить уже цього добра.

І поволікся до своєї халупи.

На вулицях він скидався на трамвай, що пливе по воді та стікає іскристою водою. Газети звисали у нього ззаду з-під свитини, мов непотрібне лахміття. Та він і не помічав цього. Пробивався крізь густу заслонку дощу, і так йому було важко, так важко, що не дійде вже додому чи як? Іноді здавалось йому, що він у тій же воді, в якій купався колись. І не відчував уже й холоду. Навіть тепло йому. Було б навіть добре, якби не те, що треба іти. Треба йти, рухатися, а це обдає тіло холодом. Ледве доплівся якось до знайомого паркану.

Дощка висіла вільно. Антек, значить, уже тут. І справді, Антек уже був. Засвітив свічку, щільно заслонив віконце фанерою і щось майстрував.

— Але ж з тебе ллеться. Скидай же геть усе і вишай ось тут на балки. До ранку висохне.

Поки Юзек роздягався, навколо нього розпліаскалася калюжа.

— Чекай, спочатку треба це викрутити, я допоможу тобі.

І хлопці викрутили все Юзекове лахміття й порозвішували на балці. Ну, а що далі? Юзек же гойлив і тремтить весь, мов драглі.

— Влазь сюди в сіно, а я прикрию тебе трохи тими паперами, а трохи сіном і буде добре! Ну!

Юзек поліз у сіно, а Антек обгорнув його чим тільки міг.

— Ну як? Добре? Тож лежи тихо і спи. Не перешкоджай мені.

— А що ти робиш? Розбираєш годинник?

— Ні, не розбираю, я ось складаю годинник.

— Та ну! Невже зумієш?

— Побачиш.

— А знаєш, оту малу Баську навпіл переїхав трамвай.

Антекові все випало з рук.

— Та що ти? Яку Баську?

— А цю малу, що в неї батько пияк.

— Ага! Ну й що?

— Нічого, забрала її буда, але вже неживу.

- Ой, батечки! Ти бачив?
— Бачив.
— А чого ж тільки тепер говориш мені про це?
— Бо я так змок, що й забув.
— А як же це сталося?

Але Юзек уже не відповідав, бо заснув. А дощ. йде собі і бубонить по даху цілу ніч.

* * *

А вранці, коли всі діти вбогих людей з підвальїв та передмість прокинулися, їхні очі впали на вікна та віконечка. Діти зітхнули. Небо сіре, йде дощ.

Довгий Только вчасно зволікся з свого барлогу. В нього ж тепер постійна робота за золотого в день. Хлопець прикинув, що за місяць він зможе купити собі скрипку. Та надія підвела, бо ж іде дощ, а в дощ немає роботи. Робота буває тільки в погоду. Суть її в тому, що треба очищати від трави й бур'янів спортивну площадку. Только попрацював один день, а тут ось тобі дощ — і вже перерва, шабаш! Сьогодні знову буде свято. Але все одно треба йти туди, бо дощ може вщухнути, і почнеться робота, а коли його не буде, тоді візьмуть іншого хлопця. Там і так не дуже задоволені ним і кривляться, що він малий і слабкуватий, а таких заборонено, мовляв, на роботу приймати. Ну що ж, треба на всякий випадок іти. Только насибу одягається, воно ж бо й немає в що вдягнутися на таку собачу погоду. Штанята з військового матеріалу ще сяк так, ну а вже цей вітром підбитий піджак нікуди не годиться. Добра тільки шапка — вона і з дашком, і міцна, й не промокає. Здалися б ще черевики, але... Ех, передусім скрипка, а далі все буде. Тільки поволі та без нетерплячки. Не зразу баба 'кашу зварила. Перед відходом Только нишпорить ще по горшках, чи нема чим поснідати. Але все вже з'їли вчора. Ще й повилизували. Менші брати і сестри Толька ще сплять, а батько вже пішов кудись. Вийшла і мама прати в когось білизну. Трудно, треба йти натще. Може, щось трапиться по дорозі. Надія, щоправда, марна, та краще така, ніж без неї. Надворі січе скісний дощ, а Манюся замітає вулицю.

— Чого ти замітаєш, дурна? Ховайся в браму, а потім скажеш, що вже замела... Тож і так нічого не видно.

— Е, що ти знаєш. Двірничка дивиться у вікно.

— Що ти вигадуєш! Вона лежить догори черевом і спить, як ангел.

— Не хочу. У неї є, мабуть, якийсь шпик, він тільки й зиркає, чи я замітаю. А втім, це моя справа та й годі! — і мете знову.

Только знизує плечима і вже хоче йти далі, коли Манюся кличе його підійти ближче й шепче йому на вухо, що Юрекова мати вже померла в лікарні. Та Юрек про це ще не знає і поки що борони боже говорити йому. Сусіди написали листа до його рідні в село, то, може, щось там зроблять з ним. Манюся прилипла до Толькового вуха мокрими губами, і так йому шепче, так шепче, ніби на вулиці повно людей і всі страшенно цікаві, яку ж то таємницю вона знає. Насправді ж вулиця пуста і йде дощ. Тільки там, на розі, чути скрегіт від піднімання штори. Це Арон відчиняє крамницю. Ого, пізно, Толькові треба йти.

— Ну, ну, добре, годі вже, — і відпихає Манюсю. Манюся так відскочила, ніби вкололи її шпилькою або вдарили.

— Що з тобою? Та я ж не зробив тобі жодного лиха. Я тільки так, легенько...

— Ет, нічого!

Только здивований, але згодом іде геть, похитуючи головою. Міркує собі, що так воно й невідомо, як вести себе з оцими дівчатами. Только не знає, що діткнувся рукою до Манюсиних грудей, які так тепер у неї болять, так болять, що не торкайся й пушинкою. Болять і пучнявіють. Только про це не знає, і звідки йому знати? Знає лише, що всі дівчата такі якісь капризні й гарячі. Вони ніколи не скажуть того, що думають. Такі вже лукаві.

А Манюся тим часом замела вже тротуар і мусить іти до школи. Та до школи їй немає в що одягнутися, тож не піде вже вона до цієї школи і годі. Вона й сказала це матері. А мати тільки знизала плечима: «Не можеш, то й не треба», — і пішла кудись. Манюся побігла до Юрека, що лежав ще в ліжку, але вже не спав.

— Знаєш, я вже не піду до школи.

Юрек витягнув шию і глянув на неї здивовано.

— Чому? Ти ж училася добре, й тебе не виключили так, як мене.

— Е, де вже там добре — самі «посередньо».

— Бачиш, а в мене було тільки одне «відмінно» з рисунків, два «посередньо», а решта все «погано» зверху донизу.

Справді, Юрек таки чудесно рисує. Візьме, бувало, шматок крейди або вугілля і нарисує на паркані такого чоловіка, як живого. З люлькою, в капелюсі і в черевиках. А дим з цієї люльки просто справжній, здається, чути його запах.

— Вставай, будемо гратися! Ну, вже!

Юрек встає і надягає штани, а Манюся тим часом оглядає підноси і чашки, які принесла колись служниця Марися з першого поверху та їй досі ще не забрала і не появляється. Дівчинка їй не оглянула як слід, коли кликнула її мати з сіней. Вона дала їй ключ від кімнати пана інженера з другого поверху.

— На ось ключ, іди та зроби там порядок. Візьми ганчірку, щітку й смітничку. Постелиши ліжко, позамітаєш та постираєш порох. Я йду на ринок, а потім дізнаюся в пана радника, чи буде прання. На кухні он кава та хліб у шухляді, а коли прокинеться пан Антоній, скажи йому, що обід сьогодні о другій.

Мати загорнулася в стару хустку, щось говорила ще та наказувала, а потім вийшла.

Манюся тут же кликнула Юрека, ѹ обое сіли снідати. Кави було досить — повна каструля, а хліба мало. Та якось поділилися, взяли речі й пішли наверх прибирати. Бігли по сходах одне за одним, і Юрек гнався за Манюсею. А та втікала з таким вищанням, що аж вибігла служниця і закричала, що вони невиховані байстрята. Після цього пішли вже обое тихенько до дверей пана інженера. Манюся так була ще розваблена грою, що не могла ключем потрапити в замок.

— Стривай, я відчиню, — мовив Юрек, але і йому не вдається, та і як може вдатися, коли це дівча так сміється, так сміється, що ѹ сила з рук зникає, і самі вони немов ціпеніють.

— Ну, годі, перестань сміятися. Я ж відчиняти не можу.

А Манюся:

— Хи-хи-хи-хи!

— Е, відчиняй собі сама, — віддав він ключ.

Манюся відчинила, й діти зайшли. Тут стільки всячини, що дітям уже не до сміху. Га-га-га! Які ж тут дивні пахощі! Парфума чи що? А ось розкидана постіль, ковдра звисає з ліжка до підлоги. Треба застелити ліжко, але глянь лише сюди! Ось висунута шухляда, а в ній усячина. У паперових торбинках кава, чай, цукор.

— Слухай, я скоштую цього цукру.

— Не рухай! Знаєш, як зробимо? Отак: треба раніше подивитися, як укладена ця торбinka з цукром, щоб так само покласти на місце. Ану ж він позначив та порахував грудки цукру. Тепер уже можна. Бери ось ти одну і я одну. А тепер так само загорнемо й покладемо на місце так, як лежало. Ось. Поможи мені скласти цю ковдру.

Та Юзекугледів у шухляді коробку, а в коробці тютюн. Такий жовтий і тонісінський, мов волосся або найтоніші нитки.

— Страйвай, я трошки візьму!

Але Манюся не дозволяє.

— А втім, бери трошечки, тільки вважай. Стрийвай, я сама, — І Манюся бере обережно пальцями так, щоб не впізнати. — На ось і не чіпай уже нічого!

— А ось товста книга з малюнками.

— Ану покажи!

— Це такий міст, а ось будинок і дерева.

— А глянь ось на це: іде автомашина, а далі вже якісь рисунки.

— Але ж тут книжок! Ціла шафа з книжками. Тільки зачинена на ключ. А які гарні обкладинки! А що в цій шухляді? Зачинена.

— Там гроші.

— Егє?

— Справді гроші. Злоті. Повна шухляда. Я якось бачила.

— А тут що?

— Ет, відчепися. Треба ж прибирати, а то прийде мама і буде лаятись.

— Я ще тільки отут подивлюся. А ну ж щось цікаве.

— Дивися, а я буду прибирати. Дивись не рухай нічого. А коли щось порушиш, то так, аби не відзнали.

Манюся порається, а Юрек бушує. Скільки тут речей цікавих і незрозумілих!

— О, а це що за плящина?

— Це парфуми, ще й пахнуть ото.

— Ану я понюхаю.

— Понюхай і зразу заткни!

Та Юрекові кортить, щоб і Манюся понюхала. Вона й нюхає заради спокою.

— Гарно пахне, еге?

— Е, це ще нічого. Ти понюхай оце! — виймає Манюся тюбик з шухляди й витискує з нього 'змійку'.

— О-о! Ішо це таке?

— Це для чистки зубів.

— Ану, дай і я теж випущу змійку.

— Не можна, бо відзнають. Поклади на місце.

— Ху, як ти всього боїшся й не дозволяєш. Ну, та коли ні, то й ні. Я іду геть.

Манюся нічого не відповідає на те, лише прибирає, стирає порох, а Юрек чипить ніби байдуже, пропре так і чекає, щоб вона попросила його залишитися. Але дівчина зайнята працею і їй не до жартів. Треба вже закінчити з цим. І так багато часу згайнували на дурній забаві та витівках.

— Не стій дарма, а помагай!

— Ішо помогати?

— Гляньте, він ще питає. Висип недокурки з пошлінниці до сміттярки! Бери ось ганчірку й витри звідси порох, а я тим часом принесу води в цей графин. Гляди тільки не рухай нічого!

Манюся вийшла, а Юрек витирає пилюку. І вмить пригадує собі всі чудесні речі в цій хаті. А може б, так узяти щось, га? Ніхто ж не бачить. Очі так і бігають навколо, а руки тремтять. Найкраще взяти тюбик! Юрек висуває поволі шухляду. Соває туди руку. А серце в нього так б'ється, аж вискачує з грудей. А все тіло пронизують і скобо-

чуть якісь дивні дрижаки. Хлопець навпомацки порпається в шухляді, а очима стриже назад і пасе двері. А ну ж відчиняється. Юрек шупає і прислухається. Прислухається, затамувавши віddих. Що це? Не можна нащупати. Е, е! Пальці притягують тюбик і затискають його в гарячій долоні. Тепер геть руку з шухляди, сховати тюбик у кишеньку, а шухляду зачинити й взятися мерцій до витирання пороху. Уже все. Він зачиняє шухляду, коли раптом вона затяглася. Ой, хутчій, хутчій! Іде Манюся! Юрек прислухається.

Еге, іде.

Він пхає прокляту шухляду з такою силою, що аж стало йому душно. А та, мов на злість, не засувається. Треба звільнити руку від тюбика. За дверима затупотіли босі ноги, і тюбик вилетів хлопцеві з рук на підлогу. Тепер він пхнув обіруч шухляду, підняв мерцій тюбик і сховав його у кишеньку та почав витирати. О, скільки тут пилиок!.. І саме тоді влетіла Манюся з графином свіжої води. Вона озирнулась по кімнаті та так якось і пронизала хлопця очима.

— Ти нічого не брав?

— Ні... цебто... Ну, ти ж бачиш, що я витираю. О, глянь, скільки я вже повитирав за цей час.

— Поклянись!

— Н-на, а навіщо ж мені клястися? Не віриш?

— Ні, не повірю, поки не поклянешся.

— Іди ти, дурна! А мені не хочеться й кінець.

Еге, коли б я хотів, то міг би й сто разів поклястися, але мені не хочеться.

— О, тоді я вже й справді не вірю тобі. Покажи, що ти взяв?

— Я нічого не взяв.

— Покажи мерцій!

Юрек так злиться, що розірвав би Манюсю. Так би й порвав її, порвав, порвав! Або вирвав би її усе волосся з голови. Або так побив би, побив би її кулаками, що знала б оця, оця...

— А йди ти, мавпо!

— Гаразд, нехай я буду собі мавпа, а ти віддай мерцій те, що взяв.

Манюся невблаганна й на диво здогадлива.

— Я покажу тобі, коли забагла. Всі зуби виб'ю.

— Що? Ти ще погрожуєш? О, стривай же, злодію.

— Я тебе так ось затисну в кутку...

— Давай, а то скажу мамі і всім людям на світі, який ти злодій.

Манюся вже сердита і завзята. Вона зціпила зуби, а щоки в неї запалали рум'янцем і вуха почервоніли. Обое важко дихають.

— А втім, постривай, я зараз знатиму, що ти взяв. Замкну лише двері, щоб ти не втік.

Обое вони кинулись хто швидше до дверей і обое вчепилися водночас за клямку. Відпихаються і борикаються. Манюся міцніша, але Юрек упертий і запеклий, мов півник. Манюся відпихає його щораз дужче м'якими, але рішучими рухами. А Юрек борсається запінений. Він шарпає дівчину за спідничку й сичить при цьому, мов кіт. Ось він пхнув її в груди, і Манюся миттю пустила його. Однак тут же зціпила від болю зуби й скопила його за полу піджака, бо Юрек уже — вже відчиняв двері. В той час з кишені його випав оцей тюбик. Обое стали.

— Аа-а, це так? Ось який ти злодюжка! Гаразд! Віднині я з тобою не граюся. Геть мені звідси!

І випхнула його за двері.

Юрек скаженів. Крізь зачинені на ключ двері він обкидав Манюсю різними прозвиськами. Так лаявся, аж вуха пухли. Ти і сяка, і така, чекай же, чекай, поламаю я тобі кості, ти, ти... Потім сходить поволі вниз. Він спіtnілій і весь аж тіпается від люті. Затискує кулаки, потім пускається чвалом і вибігає на вулицю. Іде дощ. Холодні краплі заспокоюють хлопця. На розі он цілий натовп людей, що ж там трапилось? Щоб стільки людей на дощі?

— Гей, малий, що там таке?

Малий витирає мокре обличчя і шепелявить, що підвал залила вода.

Ага, це в підвалі завжди під великий дощ заливає вода. Це, мабуть, у Генки. Юрек побіг туди й миттю пропхався вперед аж до вікна. Але ж зойки там, і плач, і метушня в цьому підвалі! А скільки там людей! Всі по коліна в воді, і всі виносять лахміття з залитої жовтою водою кімнати. Деякі черпають цю воду відрами та різним посудом і виносять. Посеред кімнати плаває колиска і ще якісь речі.

Якесь ганчір'я, лахміття, а он коробка з-під пасті, шматки дерева, якась палиця. Все це пливе крізь відчинені двері в коридор, де саме найбільший галас. Там бо стоїть Генчина мати з дитям на руках і голосить. Генки немає ще, вона в школі. А всі люди під вікном на вулиці лаються й проклинають такі порядки.

— Що ж це таке, панюсю моя золотенька? Це ж кара божа з такими будинками. Пузаті злодюги будують отаке, щоб лиши якнайбільше грошей здерти з бідного чоловіка. І мучать же так людей!

— Так, так, — притакують усі й хитають головами, і махають руками, і такий роблять рейвах, аж любо. Тут крик, там унизу крик, а той паршивий холера котище сидить собі он на печі і хоч би що. Тільки зиркає з висоти на цю воду, що пливе посеред людського крику. От, камінцем би так цього кота. Мусив би тоді стрибати з печі у воду. Ото було б весело. В хлонця аж рука засвербіла. Ну, хоч би кийок якийсь під руками, чи що. А ще краще зійти туди вниз. Що там у цих старців діється? Юрек просмікнувся до воріт і тут наткнувся на Генку, що летіла зі школи отак без книжок і берета.

— Ой, мої фарби, мої фарби! — плаче, трусячись, Генка. Бо в неї ото були фарби. Ціла коробка подарованих їй гузикових фарб, які були її єдиним скарбом. А тепер вони вже напевно знищені. Юрек побіг за нею. В підвальні довелося закачати штани вище колін. По цій воді Генка полетіла до тих фарб. А Юрек мусив повернутися, бо саме надійшов двірник цього будинку і вигнав його. Він почув лише крик Генки, фарби якої, мабуть, уже знівеченні. З такою страшною новиною Юрек побіг до Манюсі. Дівчина вже повернулася з того прибирання і поралась біля чогось.

— Ти знаєш, що в Генки вода залила?

Манюся підбігла до нього зацікавлена й переляканая.

— Що ти кажеш? Це правда?

— Їй же богу, — поклявся тепер Юрек, не вагаючись. І вмить пригадав, що він же повинен гніватись на Манюсю. Але вже якийсь запізнілий цей гнів. Манюся тільки зітхнула.

— Що цей дощ робить завжди! — І подивилася вгору на віконце, закрите сірою мрякою.

А дощ іде та йде.

Він хлюпає і шумить потоками води по водосто-ках. Одноманітно барабанить по ринвах і тне навско-си холодними краплями.

* * *

А коли тепле сонечко засвітить так ясно, що аж не можна дивитися на нього, до чого ж тоді добре і радісно! Можна сісти під стіну, підігнути під себе ноги й так грітися. На вулиці тоді блакитно, і весь світ блакитний. Заціпеніле лахміття м'яке і ще трохи парує. Однак усе вже добре. І це сонечко скрізь заглядає, навіть до темних підвальів крізь маленькі віконця. Калюжі на бруках висихають на очах, і коли дивитися на них як слід під світло, то видно, як піднімається над ними пара. Еге, ось чому здається, що все помальоване у блакитний колір. А он у тіні навіть виразно видно, що й вода теж блакитна.

Антек сидить собі під стіною й смакує булку. Булка трохи черства, проте сьогодні вона особливо смачна. Після такого дощу все смакує. Навіть повітря вже якесь інше. Бруківка нагрівається щораз більше і видає з себе дивний запах. Дивний, хоч скидається він на запах зм'яклого лахміття. А колеса возів так швидко крутяться, що й шпиць не видно. Вони немов зроблені з одного кругляка. І ноги перехожих якось дивно крокують. А черевики! Їх стільки і всяких, що не треба й голови піdnімати, щоб знати, хто пройшов. О, це черевики жовті, новісінky, просто з крамниці. А ці ось чорні, порепані з задертими носками й без закаблуків. А тут знов дамські, на таких високих закаблуках, що аж тріщать під тягарем жінки. А ось — увага! — ідуть чоботи поліцая. З халявами, блискучі, вони ступають розмірено і так гостро, аж стає холодно, мов на тому дощі. Очі вмить вибалушуються, вуха нагострюються, а все тіло наїжується під лахміттям, готове до втечі, якщо доведеться. Очі проводжають ці чоботи. Пройшли вже. Ой, як же добре на світі під сонцем! Колеса, черевики, дитячі коляски, босі ноги, висихаючі

калюжі, блакитне повітря, лушпайки з фруктів, запах літа. Рух і гамір. Туркотіння і шум. Кольорові м'ячіки й вуличні фотографи. Морозиво й газована вода. Прекрасно на світі! Чудесно сидіти отак на камені під розпеченою стіною й пити цікавими очима весь оцей світ, сидіти лінъки й грітися на сонечку. І нічогісінько не робити. Навіть нічого не думати. І гризти щось так, аби щось їсти під сонцем.

Та ось знов наближаються чоботи, великі, подерти — вони так страшно човгають по бруку. Тіло знов наїжується, навіть більше, ніж перед тим, коли йшли чоботи поліцая. А чоботи сунуть повільно, і коли вже вони недалеко — повертають просто на сидячого Антека. Ось-ось, щораз ближче. Нарешті зупиняються. Вони справді величезні й подерти. Один пальець виставив ніготь. А в другому чоботі підошва відривається і видно ряд кілків, немов зуби. Над чоботами зім'яті, латані, широкі штани, внизу витріпані. Ще вище видніє пола поруділої блузи, а ген, високо-високо, людська — не людська голова. Вона поросла сивиною й накрита широким капелюхом. Голова тримає в зубах огризок ніби люльки, з якої бухає дим, немов з димаря. Смердючий дим. Антек дуже знітився, побачивши цю постать, що стала перед ним грізно й вичікуюче. Мовчанка. Згодом голова промовила згори хрипким голосом. Цей голос страшний. Антек знітився ще дужче. І тут же почав гарячково шукати по закапелках свого лахміття.

— Що маєш там? Показуй! — витягнулася торепана рука. Вона страшенно брудна й озброєна довгими й гострими кігтями. Від тієї руки падає на Антека велика чорна тінь.

— Давай!

Антек висипає хутчій на цю долоню всі мідяки разом з окрушинами й сміттям. Всі, що він мав. Якусь хвилину витягнута рука ще висить. Тільки тривожну хвилину. Потім рука посунула у велику кишеньку, а за нею посунули звільна і чоботи та пішли геть. Антек зітхнув. Ну, нарешті пішов. І добре, що саме тоді прибіг з іншого боку Юзек.

— Знаєш, я йду на поле.

— Тільки не туди. Стривай, і я піду з тобою, тільки не туди, бо саме у цей бік пішов дід.

— Що? — злякався Юзек. — Ти його бачив?

— Еге, він тільки що був отут.

— Де був? Отут біля тебе?

— Так.

Юзек і здивований, і вражений.

— І що?

— А нічого. Я дав йому все, що було в мене в кишені, і він пішов собі.

— Тоді тікаймо сюди!

І хлопці чкурунули.

Пройшли мимо малого, що завжди тут стоїть і продає сірники. Він повісив собі на шию щось наче піднос на мотузці, порозкладав на ньому коробочки і закликає пискливо: «Сірнички, сірнички, кому треба? Кому треба? Сірнички за...» — і саме тоді штовхнув його якийсь гімназистик. Усі сірнички розсипалися. Студентик пішов собі далі, а малий збирає ці сірнички й плаче. Бо ж збоку була ще мокра калюжа, і кілька коробочок впalo у воду. Ой горенько! На те підійшли два інші хлопці, колеги торговця сірничками. Спитавши, в чому справа, вони тут же кинулися в погоню за гімназистиком. Він уже відійшов ген-ген і саме повертає за ріг, коли наздогнали його. І нічого вже не було видно, тільки страшний зойк та людське збіговище.

— Що там таке?

— Вуличники розбили учневі голову.

— Пані моя, це ж скандал з тими шибениками-вуличниками. На порядного хлопця нападають на вулиці.

— І поліція не знищить цього талалайства!

Антек штовхає Юзека.

— Швидше змиваймося туди, бо ще звернуть нас.

І хлопці пригинцем чкурунули мерцій якнайдалі від цього місця. Уже на третій вулиці вони пішли поволіше, бо й утомилися, і стало їм душно. Ідуть собі помаленьку, аж раптом хапають їх ззаду за комір якісь два паниська.

— А-а-а, це ви, лайдаки, побили хлопця на вулиці!

— Та що це ви! То ж не ми!

— Ну, ну, спокійно лише, спокійно! Нас не про-

ведете. Знаємось на фарбованих лисах. Марш на по-ліцю! Там будете виправдуватися!

І ведуть хлопців, тримаючи за комір.

І так собі йдуть.

— Але ж прошу вас, пане раднику, це ж не ми. Пустіть нас!

— Я тобі дам, вуличнику! Ти ще вибріхуешся? Ані сло... ані сло!.. Марш далі, поки я добрий! Я ба-чив вас виразно, бачив також, як ви тікали. Ми вже стежимо за вами ось чи не годину.

Годину? Хлопці дивуються. Як так? Невже го-дину? Адже це було, мабуть, перед хвилиною. А коли так, тоді треба інакше з паніськими. Потрібно передусім заплакати вголос за всіма правилами со-лідного реву. Хлопці так плачуть, так плачуть, що аж моторошно. Уу-уу! Уу-уу! А потім трохи вище: ii-i, ii-i! А згодом так тоненько, що мрець зірвався б і втік. Паніська трохи перелякані цим ревом, і видно, що їм неприємно. Це добре. Ану з іншої бочки:

— Мати хвора, і я повинен принести ліки з аптеки. Пустіть, будь ласка!

— Ну, ну, давай без комедій! Марш, кажу, поки я добрий! Гімназистів розбиваєте, лайдаки! Виправ-даєтесь на поліції! Ви, шибеники, не варті й пальця того невинного хлопця!

Обурення додає паніськам відваги і невмоли-мості. Та чекайте, чекайте! Будуть вам зараз «шибе-ники» і «лайдаки»! Антек лише зіплює зуби від люті.

— Вважай, Юзек, на зади!

А «зади» — це прохідні ворота, повз які, цілком певно, проходитимуть паніська.

Паніська дещо спантеличені цим незрозумілим гаслом.

— Ну, ну, не втечете, о ні!

— Та, прошу пана комісара, це я тільки так кажу, а справді я таки хомнув його зненацька, того гімназиста,

— Ага, ага, вже признаєтесь, злодії!

— Еге, але ж я не хотів так його вдарити.

Паніська дещо вже зм'якли. Це видно по тому, що вже не тримають так міцно хлопців за комір.

— Я піду пробачитися перед ним і поцілую його.
Так мені його жаль.

— І мені, і мені!

Хлопці знов заплакали, але вже інакше. Тихо, тихенько так і склипують. При цьому вони так шморгають носами і так виуть від отого каяття, що й справді жаль їх. Паниська ще тримають, та не так уже цупко. Отож необхідно порушити найчутливіші й найблагородніші струни.

— Це, власне, я його вдарив, а він не винен. Прошу вас, пустіть його за ліками для матері. (Оце «для матері» Антек вимовляє з підкресленням).

— Ні, ні, не він, а я його вдарив!

Хлопці починають виправдувати один одного, і кожен бере відповіальність на себе.

— Це я!

— Ні я, і карайте мене! Він не винен!

Паниська здивовані і розгублені. Вони так і не знають, що робити. Але симпатія в них виразно зростає, і руки звільняють хлопців щораз більше. Можна б тепер рвонутися і втекти. Але ж це небезпечно. Паниська можуть гукнути перехожих і влаштувати погоню. А тепер взагалі не потрібно звертати на себе увагу. Он уже прохідні ворота. Ось! Хлопці починають сперечатися.

— Замовч! У тебе ж хвора матір, отож я візьму на себе кару. А ти йди за ліками.

— Не можу! Це ж я його вдарив.

— Брешеш!

Ворота щораз ближче.

— Не вірте йому, пане референте! Це шибеник!

— А ти лайдак!

— Що, що-о?

Необхідно тепер так лаятися, щоб затриматись, бо ось ворота. І хлопці частують один одного найгіршими у світі прозвиськами. А паниська здурніли і випустили їх з рук. Хлопці кинулися один на одного з кулаками і... тільки їх і бачили. Два скоки до воріт, потім через двір до других воріт, і вже інша вулиця. Адьє, Фрузю! Сю-ууп! Та що не кажіть, а коштувало це п'ятам. Тепер поміж людей, поміж людей — туди, сюди і все. Потім повернути праворуч, ліворуч, і... бувайте здорові. Антек трохи сердитий. Він сер-

дився б і більше, коли б не те, що так хитро вдалося їм вирватися з рук отих панів. А все це через отого діда. Го-го, коли вже дід перейде тобі дорогу, кажи амінь. Не матимеш щастя. Бо цей дід — пострах для всіх дітей у місті. Угледівши його навіть здалеку, кожен хлопець чи то дівчина квапливо вівертають кишень та закапелки своїх убрань, щоб віддати дідові всі монети. Всі, хто що має. І не смій. борони боже, втікати. У діда така якась сила, що наждожене і за сто миль. І задушить тоді. Найкраще віддати йому монети, булку або щось інше, коли маєш. І не можна нічого приховати. Отакий цей дід. Він ходить собі вулицями оброслий, страшний, з смердючою люлькою. Дід сниться ночами з цією люлькою, з цими чоботами та з цією витягнутою, мов кігті, рукою за збиранням свого страшного гарачу.

Міркує собі так Антек про того діда, що через нього й потрапив він у халепу, коли хтось раптом хапає його за шиворот. Хапає так само, як той пансько. Хлопець шарпнувся панічно і злякано оглянувся. Аа-а! Це ніякий не пансько, це пан Сташко.

Пан Сташко підморгує хлопцям. Підморгує й питает, чи хотуть вони багато грошей заробити.

— Чого ж би ні? Правда, Юзек? — Юзек притає защіканено. — Але як?

— Тоді ходіть зі мною. Швидко.

Оточ ідуть, вірніше підбігають за оцим паном Сташком. Де ж то, де? Хлопців заїдає цікавість.

— В чому річ, пане Сташку?

Та пан Сташко пре, мов машина, й не відповідає. Тільки там, аж за рогом вулиці, він зупиняється. За оцим рогом стоять ще три такі, як пан Сташко. Натягнули на очі кашкети й дивляться з-під них пронизливо й страшно.

— Маю ось двох, — каже пан Стасьо. — Це шустрі хлопці.

Оці три оглядають хлопців з усіх боків та заглядають їм у вічі.

— Трохи крапціх не було?

— Чого ж ти хочеш? Це блатні хлопці.

— Еге, але з вигляду вони щось не тес.
— Як — не тес? — Пан Стасьо випнув пузо і розвів руками на запитання.

— Гардероб у них обідраний, і вони обидва брудні. О! — один з них діткнувся Юзекового лиця й повів долонею по чуприні. І тут же стріпнув руку об руку.

— А де ж я візьму тобі чепурненьких?

— Не чепурненьких, але трохи кращих.

— Ну, ну, досить! Замість того, щоб базікати, пора до роботи. Ану, ти перший, а ти за ним.

І він підштовхує всіх. Так і видно, що нетерпеливиться. Про хлопців наче й забули. Та пан Сашко повертається до них.

— А ви що? — пронизує їх очима. — Знаєте, що вам робити?

Антек переступає з ноги на ногу й здогадливо хитає головою.

— Це з тими картами, га?

— О, я бачу, що ти не такий дурний, як скидаєшся. Ге? — І плеще його по плечу. — Ну, досить возитися з вами. Ви вже не діти.

Це найбільше сподобалось хлопцям. Авжеж так! Вони стають серйозні, немов дорослі.

— Отож дістанете по два злотих начисто, а коли буде рух, то дам, може, і більше, згода?

— Згода.

— Тоді слухайте. Гратимете тоді, коли йтимуть скубенти зі школи. Масте на ставки? Ні? Беріть ось. — Пан Сашко вийняв з кишеньки жилета по два злотих й дав хлопцям. А коли давав їм ці гроші, дивився так, ніби прошивав їх наскрізь очима. — Беріть ось, — повторив, — тільки не думайте втікати. Бо я знайду вас. Чуєте? Знайду вас, — сказав з притиском.

— Е-е, не бійтесь, — відповів Антек. — Ми також честь маємо.

— Ну, а тепер до роботи. Коли не буде скубентів, робіть штовханину й тримайте шмір*. Капусте?**

— Авжеж! — кликнули за паном Сашком, що подався скоріш за цими трьома.

* Будьте на сторожі.

** Розумієте?

А там, у саду, стояв ще четвертий за столиком і гукав та запрошуває перехожих до гри:

— Одна програє, одна виграє, ану далі, прошу панства! За два злотих можна виграти сто! Одна виграє, друга програє.

На маленькому легкому столику цей четвертий розкладає і перекладає карти. Він робить це так швидко і зgrabно, що аж очі болять дивитися. Обіч його зібралася групка цікавих. А згодом підійшов один з цієї трійки і почав грati так собі, на ніби. Він ото цілком незнайомий. На приманку. Потім підійшов пан Сташко і решта цієї спілки. Грають і сперечаються. Всі оці спільники виграють — аж любо. А хлопці тим часом пасуть очима, чи не йде поліцай. Антек став на один бік стежки, а Юзек — на другий. І з того боку цілою юрбою надійшли гімназисти. Антек миттє підходить до Юзека і показує йому два злотих так, щоб учні бачили.

— Покажи, покажи, — мовить ніби дуже зацікавлений Юзек. — Де ж ти їх уяв?

— Виграв!

— Ой, та невже? Страйвай, я також спробую!

— Що ж, пробуй, тільки ти щастя не маеш.

— Що ти мелеш! Побачиш, чи не маю.

— Ану, ану!

І пішли грati. Гімназисти зацікавилися, що з того вийде, і пішли за ними.

— Прошу пана, він хоче грati.

— А гроші маеш?

— Маю.

— Ставай тоді і клади ось тут, щоб не було обманства, — говорить цей за столиком. — На яку ставиш?

— На оцю.

— Ну то дивися! — І цей за столиком зробив такий фокус-покус, що саме вийшла ця карта, яку показував Юзек. — Ти виграв, кавалере. Маеш ось два злотих. Ану, ану, прошу панства, хто ще, хто ще? Одна виграє, друга програє! За два злотих можна виграти сто!

Учні дивляться, приглядаються, і вуха в них починають горіти. Вони перешептуються між собою, сперечаються і ще дужче не вірять.

- Ясно, що вуличні обманці.
- Але ж цей малий виграв.
- Що ти знаєш! Виграв, бо він спільник.
- Який там спільник! Ти не бачив, як він домовлявся з тим другим? Я спробую.

- Пробуй, а я не такий дурний.
- Не дурний, бо не маєш грошей.
- Як — не маю? Якраз маю, тільки не вірю.

Антек тепер підходить до Юзека й намовляє його грati на спілку.

- Ти даси золотого і я, поділимосья.
- Ну, гаразд. Я ставлю на цю.

Фокус-покус, і Антек виграв.

— Хлопці, а може б, ви перестали вже грati, — каже той за столиком. — Обіграєте мене начисто. Щастить вам сьогодні.

Тепер підійшов один учень і поставив на хрестового короля. «Виграв, виграв!» — загомоніли його колеги. Заохочений, він ставить ще на пікову даму. «Виграв, виграв! Прекрасно!» Хлопці загорілися до гри. Підходить грati ще один учень. Та вже трохи змінилося. Один програє, і другий теж. Та це нічого — хлопці запалали ще більше. Грають уже без пам'яті. Антек і Юзек відійшли на свої пости. І коли учні вже програлися до нитки, пан Сташко дав хлопцям знак. Антек миттю підбіг до гравців і гукнув:

- Поліцай!
- Де, де?
- А он!

Той миттю склав столик, сковав під піджак і втік хутчій. Учні теж розбіглися перелякано. Насправді жодного поліцая не було, сполох зробили тільки для того, щоб учні не лаялись за програні гроші та не робили сцен. Відійшовши, вони знов розкладли столик, і гра почалася заново. Але на цьому місці не везло, й треба було перебиратись на інше. Тут ішло краще, однак було небезпечно. Тож хлопці мусили пильно стежити і вже здалека подавати сигнали. Так переносилися кілька разів. Тільки коли вже дорослим було досить, хлопці сказали: баста. Антек тоді кивнув на Юзека, щоб уважно стежив за спільниками, а то вони можуть не заплатити їм за це пильнування на нагінку грачів.

Пан Сашко забрав у них виграні гроші й ті, що дав їм на гру, і пішов мерщій за спільниками. А вони йшли так швидко, що важко було здоганяти їх. Вони прошивалися між перехожими туди і сюди, ніби намагалися втекти. Го-го, але ж вони мають справу з Антеком, і він їм на волосинку не спустить. Отож хлопці біжать за он тими, аж дух заливає. О-о, туди пішли, туди! А он повернули на тувулицю, а тепер он праворуч і... зникли. Ага, заїшли до отого шинку. Хлопці й собі до шинку. А ті встигли вже сісти за стіл. Складаний столик поставили в куток, шапки насунули на потилиці та на очі, гукають: «Кельнер, сюди! Пиво, шніт, оселедець, п'ять горілок, тільки знаеш яких!»

Вони гомонять, гомонять, їдять, п'ють — похвавлення, аж гей. А хлопців наче й не бачать.

— Пане Сашку, пане Сашку!

Але пан Сашко розмовляє і нічого не чує.

— Ти маєш у мене ще чотири.

— Які чотири, які чотири? Ти що, з тину звалився?

— Та як, та звідки?

Вони вже лаються і клянуться, а очі в них горять, а руки так тримятися, так трусяться, що годі й чарки тримати.

— Не потрібна мені така спілка. Я йду геть.

Ті затримують його, але він і знати нічого не хоче.

— А втім, стривай! Ти десять мав, правда?

— Правда, ну й що?

— Стривай же, десять у тебе було, а потім я дав тобі ці чотири.

— Які чотири? Щоб так ти здоров був! Іди ти до дідька.

Вони димлять цигарками, аж темно, й сперечуються завзято, до поту на лобах.

— Ну, тоді згода. Плати, Ясю, і квит.

— Нехай, нехай я втрачу, щоб ти знав, з ким маєш справу. Кельнер, рахунок, уже!

Він платить, і всі виходять.

— Пане Сашку, пане Сашку, а нам нічого?

Ці всі повернулись до хлопців.

— Чого хочеш?

— Ну як же? Ви ж обіцяли по два злотих!

— Коли, хто обіцяєв?

Вони переглянулися, й один за другим виходять.

— То як же з нами? Ви ж обіцяли нам по два злотих начисто. Навіть і більше, — каже Юзек.

— Ти щось ім обіцяєв?

— Я ні.

— І я ні! А втім, це мене не цікавить! — і йдуть далі.

Антек підбігає й скиглить, а Юзек і справді вже плаче. Ті ж ідуть швидко й не зважають на їх благання. Діти набираються сміливості й забігають спільникам дорогу. На вулиці вже сутеніє, і важко буде вирвати щось від очіх дурисвітів, які вже розходяться хто куди, й невідомо за котрим іти. Хлопці тримаються пана Сташка.

— Іди геть!

— Але ж, пане Сташку, де мої два злотих, ну, де, де?

Пан Сташко зупиняється посеред вулиці й замахується на хлопця рукою навідліг.

— Ти, копиле, чуеш, ти, копиле, коли не змиєшся вміть, то як пальну тебе!

Антек тільки вже здалеку скиглить та йде за спільниками, пасучи їх очима. Коли ж якийсь із них стає і замахується рукою, хлопці відскакують. Вкінці це вже ім усім набридло. Отой спільник пана Сташка раптом повертається круто й кидається за Антексом. Біжить за ним через усю вулицю на противилежний бік і тут хапає його. Ударив хлопця тільки раз. Але від цього разу Антек полетів аж під стіну. Аж закрутилось за ним чорною пилюкою. Антек так і лежить. Якусь хвилину лежить. Над ним нахиляється переляканій Юзек. Антек підвідиться і сідає. З носа тече кров. Що ж це таке? Де він? На вулиці вже темно, і рідко хто тут проходить. Десь там, на розі, мерехтить ліхтар. Мерехтить, мерехтить, а в очах літають якісь барвисті пелюстки. Червоні й чорні, червоні й чорні, найбільше чорних. А голова, мов гарбуз. Що це таке, не вже вона така спухла? Він обмацує голову. Тепер вона вже така маленька, маленька, мов горіх. І болить, ніби розвалена. А що тут таке мокре?

— Це кров іде тобі з носа.
— А, це ти, Юзек? Що сталося?
— Нічого, тільки вдарив тебе отої злодюга-обманщик.

— Поможи мені встати, так, так. Я вже піду. Поволеньки, але піду. Ох, і нога чогось болить. Тихо, тихо! Треба поволеньки.

— Ти знаєш що? Присядь собі ось, або ні, ходи ще трохи до онтої води й обітреш собі носа. Поволеньки, поволеньки, о так, а тепер сюди на той бік.

На тому боці є фонтан з фігурою богоматері. Навколо неї — басейн, а в басейні вода. Вода холдна, а коли її прикладти до носа, вона пече, як вогнем. І тільки тепер можна відчути, як пухне все обличчя. А нога? І нога теж болить.

— Може, якось дійдеш?

— Ні, я присяду ось тут.

Антек сидить і дихає. Фігура богоматері освітлена навколо лампочками, й тут ясно.

— Але ж я голодний, — говорить Юзек.

Ну що ж, Антек також голодний, а проте не кротить йому їсти і від болю й від того, що губа в нього пухне вже щораз більше. І око так пухне, що вже на це око нічого не видно. Тому він нічого не хоче, анічогісінськи. Тільки сидіти так з підібганими ногами й відпочивати. Відпочивати, як покалічене щеня. Юзек побіг кудись, кров перестала іти. До носа, однак, годі й діткнутися, під ним виростає струп. І пече. А навколо шумить вулиця, так шумить, так гуде, ніби все місто впхалося до опухлої голови. Світло в засльозених очах замазується якимись дивними смугами чи то колами. До того ж, так хочеться спати, спати. І в горлі давить, і в шлунку млотить, і стає слабо. Так слабо, що здихати, чи як? Ну й підлі обманці! Не дали ані шеляга. Ані шеляга! Йому вже збирається і на плач, і досада бере на цей світ, і так йому жаль, так сумно. А потім бере страх. Такий страх, що душить за горлянку й піdnімає вверх чуприну. А зуби так і літають, так і цокають дрібно. Холодно

Вода у фонтані шумить.

Місто гуде.

А зморені повіки злипаються і злипаються. Од-

нак спати не можна. Очі прагнуть, а тіло ні. Тіло так і дрижить, хоч ніч душна і темна. Отож треба вставати, засичавши від болю та від важкої, як світ, голови. Пошкутильгати, пошкутильгати на своє горище. Може, там буде краще. Може, там удасться заснути. Проспати все. Сон — це ж найкращі ліки на всі болі і клопоти. О, так. Найкращі.

Ось прибіг Юзек і приніс булку. Та Антекові не кортить оця булка, він шкутильгає до барака. З допомогою Юзека він якось дістався на горище й тут же ліг спати. Проте він довго не міг заснути і чув, як хропе й говорить уві сні Юзек. Згодом ніби й заснув, але ж це був не сон, а якась дрімota. Він проکидався раз у раз, мучили його кошмары. Найбільше отої дід та цей пан Сташко. Вони душили його чи що? Тільки вранці, коли вже заглянуло у віконце рожеве сонечко, Антек справді заснув.

Прокинувся серед ясного дня, коли сонце вже було високо. Юзека не було. Була тільки ота вчоращня булка й бляшаний кухоль з водою. Воду він випив, а булку пробував істи насилу. Боляче було рота розкривати. А ще болячіше закривати його. Доводилося ламати булку на шматочки й так обережно істи. І куди ж подівся цей Юзек сьогодні, в неділю? Ранкові газети він уже, очевидно, продав, а нема ще його. «Мабуть, пішов кудись на поле або в ліс, а мене залишив отут сиротою. Дам же я тобі, холero, стривай!» Антек такий уже лихий на Юзека, що розірвав би його. Ну й чорт, не прийде навіть води подати. А Юзека як нема, так нема. Антек намагається встати. Зволікся якось. Нога, щоправда, терпне, та це п'їбіди. Найгірше ось голова. І чим же він, сучий син, так ударив? Напевно, палицею, але ж ні, палиці в нього не було. Отака в цього чорта тверда рука. Ну й віддам же я йому! Щось я вже придумаю на цього злодяя. Та по хвилині Антек збагнув своє безсилля. Ну що ж, він дорослий, що ти йому зробиш? Не наб'еш же його. Хлопець став майструвати. Це в дійсності не годинник, не справжній годинник, тільки витягтий круглий шматок картону — це й буде циферблат. Посередині пробита цвяхом дірочка, і тут буде для стрілок. Потрібно лише вистругати з ломачок дві

стрілки. Отож він стругає їй міркує, що далі робити. Жодних інструментів у нього немає. Є лише но-жик з одним вістрям, кусок грубшого і звій тоншого дроту, олівець — от і все. Олівцем намалює він цифри, а в дірку протягне дріт і вставить стрілки. Ось і годинник. Хоч і не справжній, але ж подібний до справжнього. Ломачки вдаються прекрасно. Вони навіть гарні. Одна довга, друга коротша, немов справжні стрілки. Так собі Антек майструє, а час летить кудись. І вряди-годи хлопець згадує Юзека, що гасає десь там.

* * *

На світанку Юзек побіг за ранковими газетами з думкою продати їх чимськоріше її піти на горище глянути, що там з Антеком. Та поки продав їх, було вже геть-геть з полудня. Потім він зустрів малого Янека, який запросив його до себе. Янекова мати збиралась виходити заміж і готовувала в хаті почастунок з горілкою та закусками. Янек забрав Юзека тому, що йому було незручно самому приймати майбутнього вітчима. Він шукав ще свого Толека, але ж той не хотів іти, бо втомився від своєї праці й збирався цілу неділю проспати. По дорозі Янек захопив ще Манюсю і Генку, що аж горіла цікавістю й сама перлася в гості. Янек спочатку не хотів її брати, але Юзек втвікмачив йому:

— Ходи, навіщо тобі сперечатися з дівчиною? Хай іде, коли хоче.

І Генка пішла.

У Янековій хаті було вже повно гостей і повно диму з цигарок. На ліжку сидів якийсь незнайомий вусач.

— Це, мабуть, він, — зміркував Янек. Вусач саме крутив цигарку їй ліпив язиком папірець.

— Котрий це? — спитав він.

— А цей.

— Ходи-но сюди!

Янек помаленьку йде і дивиться на цього вусатого. Він йому не сподобався. Проте підходить і стає перед ним.

— А, це ти, — каже вусатий і запалює цигар-

ку запальничкою з гвинтівочного патрона. Випускає догори клубок диму й питає: — Ну і як воно?

— Та нічого.

Після цього він каже матері, що хлопець в неї файній.

— Так на око нічого, тільки чи беручкий він до якоїсь науки?

— Беручкий до науки, та що ж, — не було за що послати його до школи. А голова в нього варить, і вчителі хвалили.

Обіч вусатого сидить ще якийсь худорлявий та подібний до сови. Далі сидить панна Карольця, що працює служницею і часто зустрічається з матір'ю. Потім сидить на своїй скриньці пан Ямроз та розмовляє про щось з Антоньовою, тією, що продає кишкі на базарі. Дід Валенти сів собі в куточку на скриньку і щось бурмоче під ніс. Діти ж поховалися по закутках і тільки зиркають, що з того буде.

Манюся з Генкою сковалася й блимають очи-ма з-під ліжка. Ану, пора вже щось випити. Чарка є ота сама, що вчора купили. Її витерли фартушком, і пішло за чергою. Першим п'є вусач і звертається до матері.

— Ану, дай боже здоров'я, мамо!

— Дай боже, дай боже всього найкращого!

Тепер п'є мати до того, що скидається на сову. А діти так і пасуть чарку очима. Чарка догори, і всі дитячі голови догори, чарка вниз — і всі голови вниз. Цікаво п'є цей вусатий. Він зразу ковтне і розмашисто ставить чарку на стіл. Мати п'є поволенky і делікатно, ніби крадъкома, й решту виливає на підлогу. Цей, схожий на сову, п'є інакше. Ось він широко відчинив рота і ковтнув разом з чаркою чи як? Ні, це лише так здалося. Пані Антоньова п'є з розмахом і так потім кривиться, ніби з'їла цитрину, а після цього витирає губи рукою й п'є до пана Ямроза. Пан Ямроз бажає всього найкращого й п'є поволенky та не кривиться. Панна Карольця не хоче пити нізащо. А втім, коли вже так конче, то лише півчарки. Ні, ні, тільки півчарки, вона ж не «трункова». Налилася, однак, повна чарка, і панна Карольця конче вперлася відлити кудись. Та цього

робити не можна — отож п'є поволеньки, з припрошуванням та здригаючись. Вкінці захлиснується і кашляє.

— Але ж це міцна горілка!

— Де там міцна! Така собі бабська, солодка!

Вкінці п'є дід Валенти. Він наче боявся, що вже не дочекається своєї черги, й скопив чарку, мов з пожежі. Та п'є він поволеньки, поволеньки — борода задирається догори, а на горлянці в нього — кістка, що ворушиться сюди і туди та булькоче. Гуль, гуль, гуль! Оце раз! Дівчатка так вліпили очі в діда, що важко й відірватись від нього. А тепер черга на дітей.

— Ану йди сюди, Янек!

Вусатий киває пальцем, отож треба йти, хоч Янкові і не хочеться. Треба, однак, показати, що він слухняний хлопець. Тож Янек підходить до столу й бере чарку. Тут же хильцем і випиває.

— Навіть не скривився, — кажуть дівчата.

Вони п'ють урочисто, з насолодою і також не кривляться. Тільки Юзек захлиснувся, завертівся, закашлявся та зашмаркався так, що довелось вдарити його у потилицю.

— Нічого йому не станеться, — заспокоював дід Валенти, — дайте йому м'якушку хліба закусити.

Тепер пішла вже за чергою й закуска, так що дідові не треба було про це нагадувати. На бляшаній тарілці лежав буханець хліба, порізаний на тоненькі шматки. Кожний і щипав собі з одного шматочка, вважаючи, щоб щипати з того самого, а не з усіх. Після закуски подали повні тарілки гарячого гуляшу з картоплею. Тарілки були всікі — глибокі й плиткі, а пан Ямроз мав свій котелок ще з війни. Цей котелок був заповнений ущерть, заповнені були й тарілки в кожного. Дітям подали гуляш у спільній глиняній мисці. Ого-го! Тут стільки цього добра, мов для молотників. Одне дівча дістало ложечку, друге ложку, а Юзек поламану вилку. Янкові дісталась дерев'яна ложка, якою мішають запражжку. Всі ідять і хвалять оцю смачну страву та щедрість її на тарілках. І одна лише пані Антоньова знає, як фахівець, що

це з кінського м'яса, та дивується, як же засмажили його — і не впізнаєш. Проте вона і не говорить цього вголос, щоб не чув той вусатий. Дід Валенти звично поклав собі миску на коліна і съорбає голосно, з смаком. Ну, попоїли нарешті, витерши руками губи, бороди й вуса і взялися за пиво. Принесли його з шинку в дзбанку, а мати наливає в різні чашки й бляшані кухлі. Найбільший, півлітровий кухоль дістався вусатому. Мати в кутку містарілки і миски, готовуючи їх для наступної страви. Еге, буде ще одна страва — риж з цукром на десерт. З цукром і корицею, а це дітям дуже смакує. Старшим не так, хіба лише дідові. А вусатий навіть не спробував, казав, що не любить сочевиць. Зате пиво випили вміть, і треба ще принести.

— Ану, малий, може, збігаєш та принесеш ще один тур!

Вусатий виймає з кишені отакий, мов мішок, гаманець і бере з нього монету. В гаманці задзвонили гроші, і це сподобалося всім. Янек кликнув Юзека, й обидва побігли.

Вусатий вийняв капшук з тютюном та папірцями. Скрутивши цигарку, він подав капшук пану Ямрозу, який хоч і не палив тютюну, але, коли дають, то чому ж не взяти? Найбільше задоволений з почастунку дід Валенти. Він палить цигарку та аж мурликає від задоволення. А гості розбились на пари, і пані Антоньова балакає з паном Ямрозом, той, подібний до сови, — з панною Карольцею, а вусатий — з дідом. Гомонять про свої справи, та інтереси.

Пані Антоньова розповідає про кишки та про важкі часи, бо хіба ж то колись так було! А втім, скрізь воно щораз гірше і гірше. Ніхто вже тепер не купує кишок на базарі. А колись можна було продати цілий візок до полудня, як ніщо. Кишки з кашею, ліверні або з кров'ю. До війни найбільше брали ліверні.

— Кажу вам — годі було настачити їх. Брали і служниці і самі пані, і тут же їли їх на базарі. Вони ж бо й смачні, і поживні. Ніхто не соромився. А які були колись пані, скажіть самі.

Товстенькі, було що в руку взяти. А нині всі тонюсінські, мов коноплі, й кишок не купують нізацьо. Нібіто непристойно. Ось як, непристойно! Панна служниця ниньки дуже інтелігентна і краще одягається, ніж сама пані.

Пан Ямроз притакує і водночас оглядається, щоб не почула панна Карольця, а то ще може вийти сварка. Та панна Карольця не чус, бо до неї присунувся отой, схожий на сову, він щось говорить та говорить їй на вухо, а сам так присувається, що й невідомо, куди вони заїдуть.

А вусатий завів запеклу політичну дискусію з дідом. Ідеться про те, чи буде війна, чи ні. Бо коли буде, то така страшна, що людей на світі не стане й чоловік шукатиме чоловіка після війни на цілі милі. Так говорить пророчиця Михальда. Дід знає напам'ять усі версії цього пророцтва. Та вусатий не вірить — баба, мовляв, набрехала, а ти вір. Тепер, пане мій, гази, — пустять їх, і нікого на світі не зостанеться.

— Гази, гази, с і про гази, — тягне дід своє. — Пророцтво каже виразно, що повітря буде чорне — ніхто й світу божого не побачить. А люди падатимуть від цього повітря, як мухи.

Так вони балакають собі та й балакають. Гомін щораз більший. Хлопці принесли пиво, і всі тепер п'ють, навіть дітям дали по чащі. Пиво недобре і не смакує їм. Зате дорослі хвалять, що холодне, мовляв, і смачне. Диму та гамору ціла хата. Пані Антоньова вже скаржиться на дочку, яка соромить сім'ю. Вона ж бо, пані Антоньова, не з будь-якої сім'ї, а з діда-прадіда городянка, і наскільки її пам'ять сягає — завжди родичі її продавали кишки.

— Е, та що там говорити! І виробляли, і продавали. Го-го, які були маєтки. І сади, і городи, і всяке добро. Ех, а нині що? Біда і розпуста. Пане мій, та щоб дівчина з такої фамілії чмудила папіроси і вела собі коханця додому? А ти, мамо, мовчи. І найгірше, що вона не хоче бути перекупкою. Ви чуєте, пане мій? Не хоче бути перекупкою! І це найбільше мене болить...

Тим часом панна Карольця встигла так покуматися з отим, схожим на сову, що сидить уже в ньо-

го на колінах і грається брелоком біля його годинника. Прекрасна це річ. Хлопці вже докладно приглянулися до брелока. Це така срібна підкова на ремінчику, а в підкові кінська голова. Це дуже гарне. Панна Карольця регочеться.

— Ви що, грудей ви не бачили?

— Авжеж не бачив. Мене годували з плящини.

Панна Карольця регочеться і дригає ногами.

При цьому видні трусики панни Карольці.

— Але ж вона товстонога!

— Ти бачив?

У хлопців палають вуха і блищають очі. А їхнім тілом проходять якісь скоботливі дрижаки. І в голо-вах каламутиться — від пива, чи що? Та ось Карольця спохватилася, що ноги її видно. Вона швидко закрила коліна спідницею.

Дівчата вибалушили на все очі й слухають, що пані Антоньова розповідає про свою дочку, слухають також, як саме панна Карольця затягла пісеньку, схиливши голову на плече свого залицяльника. Спершу затягус вона чутливе танго: «Як будемо знов ми впарі, дам солодкі губки в дарі». А залицяльник підтягує фальшивим і скрипучим голосом: «І скучаю тебе солодощами, як навесні запахом троянд. Твоя буду серцем цілим, тілом цілим...» І це «тілом цілим» він реве на всю пельку.

В кімнаті гомінко і весело. Та веселість оця немов повна суму. Обличчя цілком не погідні, а якісь понурі, та й залицяльник співає з понурим обличчям. Годі збагнути, чи такий він від пісенної натуги. Пані Антоньова лише зітхає так, що аж руки піднімаються в неї на животі. А пан Ямроз махає головою, мов коняка. Вусатий з дідом перестали вже по-літикувати й слухають пісню, яка, залежно від настрою, міняється на щораз іншу, відомішу, сільську.

Мати, пораючись біля горшків, і собі ж підтягує пискливим, розтягнутим голосом. Це ж бо відома їй мелодія. За матір'ю підтягує церковним приспівом пані Антоньова, приєднуються чоловічі баси й то-ненькі голосочки дівчаток. Вся хата гомонить піснею пшеничних полів, скрипучих журавлів і сяйвом місячних ночей. А згодом панна Карольця затя-

гус по-українськи (вона ж бо з українського села). Ця пісня ще жалібніша і тужливіша, вона розповідає про отруєного від заздрощів коханого парубка: «...Прийшов вівторок, зілля зварила, а в середу рано Гриця отруїла». Після цього жвавий різноголосий рефрен: «Лучче було, лучче було не ходити, лучче було не любити, лучче було, лучче було та й не знати, як тепер чи в четвер покидати». Жінки затягують, чоловіки ревуть, а діти пищать. Найменше, звісно, співають хлопці. Янек не любить, а Юзек не вміє. Вже сутеніс, а всі співають. А втім, коли крізь віконечко лізуть голубі сутінки, тоді найкраще співається. В хаті тоді сіро, людські постаті розмазуються й ніби зливаються з напівтьмою. Люди тоді не подібні вже на людей, а на якісь зачаровані тіні, а їхні голоси з горлянок скидаються на пітьму, що всякає крізь маленьке віконце. Нішо вже тут не справжнє. Тільки ще гомінка пісня в кімнатці розплавляє все у сірі сутінки, в яких немає людей, немає важливих справ, немає думок. І хоч пісня лине, у хаті немов тиша. Тиша сутінків.

Ну, годі співати, час світити гасовий каганець. У слабкому свіtlі каганця обличчя знову стають іншими. Вусате обличчя серйозне і наче страшне. Цей, мов сова, не скидається вже на сову, тільки на кажана. А пані Антоньова скидається на відьму, що ось-ось полетить на мітлі на Лису гору. І тепер тільки виразно впадає у вічі отої прищ на її лиці. Він кидає на нижню частину обличчя подовгасту тінь. Тільки панна Карольця тепер ще краща, й на думку про її товсті ноги вище колін хлопцям стає якось незручно. Дід Валенти розповідає вже про всякі воєнні пригоди, а Янекова матичастує гостей часм у тих же чашках і кухликах, з яких раніше пили. До чаю вона подає хліб — може, хтось хоче. Але ніхто хліба не хоче. Всі ситі, тільки Юзек узяв шматок за згодою Янека. Це для Антека.

— Стривай, я дам тобі ще гуляшу, тільки як же ти візьмеш?

— Найкраще в цей горщик. Дайте, мамо, цього гуляшу для Антека.

— Зараз, зараз, не йде ж іще Юзек, дам йому потім. Стривай, ось буде мова про тебе.

Янек зацікавлено чекає цієї мови. Та не скоро відбулась вона. Раніше розійшлися гості. Перша зірвалася, мов ошпарена, панна Карольця. Ой, так уже пізно, а стара вже, мабуть, лається, та й пузачі на вечерю чекають. За нею пішов отой, подібний до кажана, а потім пані Антоньова, бо треба ж готовувати кишкі на завтрашній базар. Пані Антоньова завинула голову такою дорогою, ще пррабабиною шаллю, що й тепер вона скидається на нову. Юзек же дістав обіцяний гуляш у горщику, й звеліли йому лише пристести зранку горщик. Він вийшов разом з дівчата-ми, пішов кудись і пан Ямроз, та й дід Валенти зволікся з свого гнізда на скриньці. Залишилися тільки свої.

— Ну і як воно буде?

— Та що ж, треба повінчатися і все. Хлопця я не прожену. Хай виховується та вчиться, на кого хоче. Заробітку вистачить і на трьох. Ми виберемося звідси.

— Так-то воно, гаразд, але ж він хоче на доктора.

— Що-о? Хоче на доктора! Фі-фі, смак у нього непоганий, як бачу. Однак не потягну я такі школи.

— Ось бачите, мамо, я вам казав, що нічого з цього не вийде.

— Слухай, а може б, і я заробляла щось?

— О, що ні, то вже ні. Заробляти ти не заробиш, тільки втратиш здоров'я.

— А я не казав вам це, мамо? Зрештою, я піду отим хлопцем до готелю. Тільки постараїтесь, мамо, впхати мене на це місце.

— Га, яке місце?

— Та до готелю обіцяла мені одна дама.

— Ну, хай іде. Чогось там навчиться, і відходитьться йому панства. А втім, я йому не ворог. Дай йому боже найліпше, і нехай іде туди, де йому найбільше до вподоби.

Так собі розважливо розмовляють ці троє в кімнаті, а Юзек тим часом виліз на горище до Антека, що тиженсько лежав і ніби спав. Насправді ж він спати не міг — душив його жаль на того Юзека. Не було й свічки, отож він мусив припинити майстерку. Ще трохи, і він поламав би це все і викинув геть.

А що ж? Нікого нема та ще й світла нема. Він лежав собі так, дивлячись у пітьму, коли вліз Юзек.

— Де ж ти барився так довго?

— Був у Янека в гостях. Приніс тобі гуляш і хліб. Зараз принесу свічку — і чого ти ще хочеш? Може, пити?

Антекові кортіло полаялися, і весь час відсутності Юзека він збиралася вилаяти його. Та злість раптом зникла, і якось стало відрадніше.

— Принеси свічку за десять грошів і води. Багато води принеси, бо мені хочеться пити.

Юзек махнув і повернувся так хутко, що аж дивно. Ясно, що й захекався хлопець. Він засвітив свічку і подав Антекові гуляш. Подав також хліб, а сам пішов по воду.

* * *

А наступного дня приїхала до Юрека сільська хура. Тітка його — селянка була позавивана барвистими хустками. З нею приїхав і парубок. Він був кремезний, в чоботях. Цей парубок був Юрековим братом. Хлопець приглядався до нього зацікавлено з усіх боків. Цей брат якийсь такий, що й не збагнеш, чи він брат. У нього смішно задертий ніс і великі ручища. І навіщо йому такі ручища? І від нього ще якось пахне. Сіном пахне чи що?

— То ти мій брат?

— Еге. А кого ти хотів?

Він так широко засміявся, що показав у сміку всі зуби і ясна.

— Але ж у тебе здорові зуби!

— Еге.

— А чого ти приїхав?

— Як чого? Забрати це все баражло і тебе в село. Пастимеш там корови. Еге, і корови і гуси, — засміявся він знов.

Юрекові дуже сподобався оцей брат. Він і високий, і дужий.

— А ти дужий?

— Авжеж. Глянь, як виноситиму баражло на віз.

— А чого ти це забираєш?

— А що тобі тут робити? Наші мама вмерли.

Юрек так і підскочив до брата.

— Та що це ти?

— Те, що чуєш, — засміявся він знов.

Дивно. Мати вмерла, а цілі цей сміється. Досто-менно, як отой Ясьо-Ціп. В селі, мабуть, усі хлопці сміються. І ще дивніше, що Юрек зовсім не плаче. Тільки вколо щось, немов шпилька, біля серця. І все вже починає йому не подобатися. І ця селянка, і цей ніби брат, і взагалі цілий світ. Юрек витер рукавом носа і сів собі на порозі воріт. Виносять ба-рахло. Кладуть його на віз, а тим часом оточила його купка дітей. Вони кружляють навколо воза, оглядають колеса, упряж і пхаються до коней. Потім деякі питаютъ Юрека, чи можна сісти на воза та чи дозволить трохи проїхатись. Та Юрекові це все байдуже. Згодом він ще раз спитав брата, що якраз тепер прилаштовував лавку на возі:

— Слухай, а коли ж мама померли?

— Та в четвер.

— І що з ними зробили?

— Нічого, десь там поховали.

— Як? Був уже похорон?

— А був, тільки поховали їх так, на магістратський кошт

— Що це значить?

— А те, що грошей не було і закопали десь там — та й усе, — сказав він і пішов знов за баражлом.

Як же це? Ніколи він уже матері не побачить? Ніколи-ніколи? Що ж це таке? Юрек не може цього збагнути, і так йому гірко, так гірко. Він за-дивився у якусь точку, аж до запаморочення. А перед очима залітало щось таке, ніби мухи. чи що... І у вухах в нього тихо якось, хоч на вулиці гамір, рух та щораз більше дітей. Юрек не бачить нічого і нічого не чує. В голові тільки вертиться питання: ніколи? ніколи?

Згодом брат штовхнув його своєю ручицею:

— Ну, вставай, ідемо!

Він підняв та посадив хлопця на воза. Юрек нічого. Мов труп. Посадовили його і... віо! За возом біжить зграя дітей, вони верещать, махають руками, чіпляються з боків та ззаду. А потім відстають, і вже їх щораз менше і менше. Зостався один Ясьо-Ціп,

але й він звернув потім у бічну вулицю. А вони їдуть. Віз трясеться, підстрибуючи немилосердно, й чути лише голос парубка: віо, віо! Вісьта, гайта!

Минули місто, і вже видні поля. Запахло іншим повітрям, і віз затримавшися ще дужче. В якомусь місці так підкинуло, що Юрек немовби тільки що прокинувся. Що це таке? Куди ж це він іде? Його охопив страх, здивування. Де він? Вулиця ж йому незнайома. А взагалі це не вулиця. Якийсь ліс. Жах! Матері немає і вже ніколи не буде, а його ось везуть невідомо куди. І цей мотлох уже не в своїй хатині. І немає жодної речі. А хто ж тепер варитиме картопляний суп та битиметься з цілим світом за сина? І з учителями, і з усікими людьми, щоб не робили Юрекові кривди? А що ж тепер буде?

Він іде кудесь, скоплений якоюсь страшною силою, проти якої немає рятунку. І немає захисту. А Юрек не хоче їхати кудесь — і все. Він прагне матері. Хоче сидіти в хатині біля віконця, мозолитися над задачами і кінець-кінцем навіть ходити до тієї школи, якої не любив і якої йому жаль тепер. Щоб тільки не їхати невідомо куди. Тут же все цілком інше. Де тут подвір'я і сходи? Де вулиця, на якій діти граються в піжмурки? Немає Манюсі. Гжеся й того смішного Яся. Є лише розтарахканий віз, оцей ніби брат і ця селянка з запахом кислого поту. Що ж це таке? Юрекові не хочеться цього всього, йому кортить вертатися в місто. А чого? Там же немає нікого. Навіть кімната пуста, і немає чого повернатися до неї. А на возі незручно і терпнуть ноги. Їх ніби щось колешильками, а віз так гепнає, що наче вже й костомажи твої розсипалися. В голові каламутиться від такої їзди. Баражло підстрибує на возі, а ота лавка в'їлася хлопцеві в бік та й штовхає його раз у раз. Біда, що не можна й поправитися на сидінні, бо сіно осіло й він сидить тепер наче в ямі. А тут знов — геп! Віз заточився й перехилився на цей бік. І геп — знов на той бік. О-ой! А голову свердлять питання: ніколи, ніколи не буде вже матері. А що ж тепер буде? Як же так? Юрек геть уже здурів. І це так зморило його, що вже хочеться спати. Спати, спати... Так хочеться спати, що хлопець, напівдрімаючи, засипає поволі.

Та сон цей — мука, бо ж він раз у раз прокидається з думкою, де він та що з ним діється. Потім знов провалюється в дивну дрімоту, в якій летить кудись у бездонну прірву. Вкінці він міцно заснув.

Коли прокинувся, була вже ніч, а зорі моргали йому просто в здивовані очі. Віз раптом зупинився, а з воза гукнув його брат. Гукнув так голосно, ніби вистрелив з пістолета:

— Ну, вставай! Приїхали!

Миттю знялася біля воза метушня і біганина. Якісь постаті закружляли навколо й загомоніли. Загавкали якісь собаки, виринула якась дуже низька і з дивним запахом хатина, появилися якісь діти, що заглядали хлопцеві у вічі та обмачували його з усіх боків. І якийсь начорно закіпчений каганець та якась повна миска каші, що чудесно смакувала. Потім цей ніби брат узяв його за руку та повів кудись у пітьму, звелівши намацувати щаблі якоїсь драбини і дряпатися наверх. Щаблі були досить рідкі і шукати їх було важко, а ще важче вилазити. Потім хлопцеві ударив в ніс запах сіна, дошкуляли якісь паразити, запінькало щось над вухом, десь далеко гавкали собаки.

Прокинувшись, він, здивований, побачив солом'яний дах над собою. Кудкудакали кури, гелготали гуси, і взагалі кипіло все надворі, наче у вулику. Юрек перелякано зірвався, не знаючи, де він. І вмить пригадав собі матір і Манюсю. По хвилині, однак, спохватився в думках, що немає вже ані матері, ані Манюсі. Хлопець пішов до отвору й нахилився вниз. А там була якась сільська дівчина, що крутила корбу. Однією рукою крутила, а другою підпихала солому. Драбини не було, щоб зійти вниз.

— Гей, а як же тут зійти?

Дівчина витерла пальцями носа, подивилася вгору й, не відповідаючи, крутила далі.

— Ти, слухай, кинь же цю катеринку й скажи мені!

Відповіді немає, корба крутиться далі. А згодом дівчина зареготалась і втекла за двері. А хай же тобі!.. Та ось надійшов вусатий селянин з драбиною і приставив її до отвору.

— Ну, злазь!

Юрек спустився вмить і пішов за чоловіком до тієї самої хати, що вчора. В хаті була ця ніби тітка, їй вона представила вусатого чоловіка хлопцем:

— Оце твій, значить, дядько, — повторювала вона це «значить» за кожним словом. — А тепер, значить, їстимеш.

І дала йому повну з вершком миску картоплі. Картопля була цілком пісна без краплиночки сала. Юрек сів біля цієї миски. Ісль він та їсть, уже й живіт здувся в нього, а в мисці ні знаку. Вона весь час повна.

— Ну, я вже не можу.

— То ти так єси? Ой, синочку мій, значить, любий. Не матимеш, значить, ніякої сили, коли так їстимеш мало. В нас треба їсти багато, бо пісне і нікудишине.

Юрека охопила така злість на цю бабу, що так і пальнув би її в оті цицьки, мов фляки. Проте зін не озвався, тільки розглянувся по хатині. Вона така низька, що вилізти ось на скриню й можна, мабуть, діткнутися стелі. І повно тут ікон святих. Вони і старі, і нові, та найбільше старих, на яких нічого не видно. За рами ікон натикані пучки якогось сущного зілля. В хаті лише одне маленьке вікно. Але все-таки воно більше, ніж там, у підвалі. Юрек раптом пригадав собі свій підвал і матір. І вмить стало йому жаль, і з того жалю ніщо вже йому тут не подобалося.

Хлопець висунувся поволенъки з хати. А тут загавкав на нього кудлатий пес. Та він на ланцюгу. Он і дорога, але куди ж вйти на неї? В тину не видно жодної хвіртки. Але туди біжити стежка, і треба, мабуть, перелізти. Юрек переліз на той бік тину й пішов собі цією дорогою. Він раптом вирішив іти в місто. Повернувшись туди, звідки приїхав. Він оглянувся, чи, бува, не затримають його або чи не бігтимуть за ним. Але на дорозі нікого не було. А з хатини, звідки вийшов, видно тільки дим з стріхи та чути, як побріхує пес. Юрек побіг. Діти з-за плотів витріщились на нього та щось гукали, але він не озвався й біг, зціпивши зуби. Іде та йде собі оцим шляхом — не серединою, а краечком, бо там болотище. На шлях схиляються дерева, за якими

видніють такі ж тини й біленькі вугли хат. І скрізь гавкають собаки. Бойтесь, щоб не скопили його ці собаки та знов не повернули до тієї хати. Тому хлопець біжить, мов з пожежі. І коли тільки загавкає перший-ліпший собака, Юрекові здається, що за ним уже погоня. А селу кінця немає чи що? Село і село. Невже село навіть більше за місто? О, ген поміж верб видніє вже пасмо поля. І Юрек вибрався, нарешті, поза село. Тепер куди оком не сягнеш — поля, а за полями буде вже, мабуть, місто. Гарно тут на полях. Обабіч шляху ростуть жита чи що, а в житах червоніють та синіють квітки. Жито шумить, колишеться й пахне, а ген-ген земля зіткнулася з небом, і коли дочвалати туди, — там завидніє вже й місто. Юрек поспішає до отого крайнеба. Він так дивиться поперед себе, що аж у голові затьмарилось. Іде він та йде, а край неба все далеко і далеко. Потім шлях гнеться дугою. Ага, сюди, мабуть, ближче до отого крайнеба, там навіть і синіє вже щось удалечині. Юрек іде й міркує собі, що все ще буде гаразд. Мати, може, й не вмерла і чекає його. А може, і вмерла та воскресла, ну і немає кому розповісти їй, що сталося з пожитками і мешканням. Тому треба йти ійти в цьому сонці, в оцій зелені запашних полів та з цією надією, що огорнула його відрадою. Який смисл умирати? I-i-i, та де ж це правда, що мати вмерла! Вигадали ото людська. Прийде ось Юрек додому, а мати напевно чекатиме його з гарячим супом і вилає, куди це його носило. Вони знов заберуть пожитки від отієї тітки. Пожитків буде вже більше — прибув же піднос з чашками і тарілками від очих панів з першого поверху, що перелікалися зарази і не взяли вже підноса. Юрек з Манюсою перепросяється, й він скаже їй, що ніколи вже не рухатиме речей, коли підуть прибирати до того інженера. А потім знов підуть до школи, і він так тепер буде вчитися, що побачите.

Задуманий отак, Юрек зайшов у ліс. Які ж тут пахощі! Ой-ой! А ось сидить пташка на гілочці. Ну й гарна, червона. Як жаль, що немає тут Манюсі або Гжеся. Ото раділи б. Дивно якось, що навкруги ані живої душі. Тільки сама тиша, шум лісу і сонце, що падає крізь верховіття. А ноги скобоче теплий пі-

сок, строкатий від золотих плям сонця. Юрек аж став і задивився на ці дива, яких ще ніколи не бачив. Та вмить пригадав собі, що треба йти.

І пішов далі.

Ліс тягнувся довго, і здавалося, що він безкoneчний. Юрек іде та йде, і все ліс. А коли вийшов він з лісу, сонце вже заходило. Хлопець зрадів, бо ж он завидніли якісь будинки та дим з димарів. Це, мабуть, уже місто. Він прискорив ходу, хоч і добре вже стомився. Майже рештками сил хлопець добився до першої хати і став як укопаний.

Та це ж село! І те ж саме село. Такі ж самі хати, заслонені похилими деревами, й таке ж протяжне гавкання собак. Що ж це? А може, це сон? Може, він нікуди й не йшов? Та ні, адже болять в нього ноги. Він, мабуть, заблукав, або шлях був зачарований і не дарма так петляв увесь час. І що тепер діяти? Як вийти з цього зачарованого кола? Серце так і затіпалося в грудях. О, з цієї хати чути голос цієї ніби тітки. Вийде ось і спіймає його. Треба тікати. Рішуче тікати з цього шляху кудись далеко-далеко, щоб вибратися звідси. О, там вийшов хтось з хати! Тітка! Юрек кинувся вбік, стрибнув у жито і почвалав навпросте. Колосся високе, й треба підніматися навшпиньки, щоб побачити щось. Але Юрек і так нічого не бачить і не хоче бачити, втікаючи від цього зачарованого села. Йому здається, що тітка ось-ось побіжить за ним у погоню. Отож він рветься вперед і вперед, відхиляючи колоски, що хлещуть його по лиці. Час від часу він падає, миттю зривається і знов падає. Бреде він наосліп, немов у воді, з заплющеними очима. І, немов у воді, потопає він у хлібах. Щохвилини спотикається об грудки землі або заплутується босими ногами в стеблах. Вже поволі stemnіlo, і Юрек цілком пропав у цьому морі хлібів. Він упав ще раз і так уже й лежав, тяжко дихаючи. А коли розплющив та протор очі — всюди було темно, хоч він ще раз і ще раз протирає очі. В цій шумливій і розплачливій тиші хлопця огорнув страх. І тоді Юрек почав кликати матір. Він кликав її до хрипоти, але ніхто не озвався. Нарешті замовк. І раптом почув рапкання жаб, яке нагнало на нього такий страх, що він аж

знітився, цокаючи зубами. Рах-рах-рах! І шум ланів.

Коли прокинувся, палило вже сонце, а в хлібах щось цвірінькало. Хлопець миттю зірвався й оглянувся. Та з високих хлібів він і навশиньки не побачив нічого. Куди ж йому йти? Навіть колосся, яке він притоптав учора, піднялося й закрило його слід. Юрек знов пішов навмання. Ішов, ішов уже майже з плачем, аж тут з'явилось інше поле. Цибуля. Юрек зірвав декілька цибулин і зі смаком з'їв. Звідси можна вже було роздивитися. Он, здається, дерева. А може, це знов ліс? Нехай і ліс, аби тільки не ці лани, в яких можна блукати без кінця. Страшні лани. Хлопець метнувся туди і знов потонув у хлібах. Ішов він та йшов, продирався та продирається, аж опинився на шляху. Тут росли дерева і стояли телеграфні стовпі. І навіть поїхав он якийсь віз. І невідомо куди йти. Отож він навмання подався туди, куди поїхав віз. І лише тепер помітив, що в нього покалічені від отих хлібів ноги. Пече і лице, і руки, та Юрек ні на що не зважав. Зціпив зуби і йшов. Ішов у своє місто, до своєї хатини в підвальні — до матері.

Ішов так цілий день і цілу ніч, сам не знаючи звідки в нього беруться сили, в напівпритомного, сонного, мов лунатик, і змореного. Ішов шляхом повз калюжі, в яких плавав срібний місяць.

На світанку Манюся відчинила великим ключем двері будинку і вгледіла скоцюблена бубликом Юрека. Він смачно спав з пучком молодої цибулі в жмені. Манюся кинула мітлу і, вражена, припала біля нього на колінах. Потім легенько збудила хлопця. Він розплющив очі.

— Що це з тобою? О-ой, але ж у тебе покалічені ноги! Де ти був? Чого прийшов?

Юрек не відповідав. Тільки згодом прошепотів:

— До мами.

Вона заламала руки.

— І що ж тепер буде?

— Я хочу додому.

— До якого дому?

— До цього, — показав хлопець на підвал, де було його житло.

— Ой-ой! Там же поселилися інші. Ще вчора. і все там уже не так, як було, знаєш?

— Нема вже там дому?

Манюся не вміє відповісти на це. А Юрек лише знітився якось, так, ніби намагався захиститися перед цим лихом. І тільки дивився, що аж неприємно глянути на нього.

— Чого тут сидиш? Ходи до хати, може, знайду тобі хліба.

Та Юрек мовчав і лише дивився. Манюся зала-мус руки, і так їй його жаль, що хочеться плакати. Проте не плаче. І Юрек не плаче.

— Ходи, дам тобі хліба.

Але Юрек подумав щось, встав і пішов.

— Куди ж ти, дурний! Чуєш, куди йдеш? Юрек, Юрек, Ю-у-рек! — кликала його Манюся.

Та Юрек пішов собі геть. Що ж таке з ним? Манюся не збагне, що діяти. Замітати чи бігти за тим дурником. Вона так розсердилась, що вбила б його.

— Чекай, почекай! — кинулась йому навзdogін. Юрек оглянувся, помітив, що Манюся біжить за ним, і почвалав ще швидше. А Манюся повернулася і тепер уже справді заплакала. Потім узяла мітлу й почала замітати. Замітала й замітала, а слози так і текли по носику, так і текли. Бо як же? Що з ним буде? Може б, узяти його до себе в хату? Але ж це неможливо. Пан Антоній не ходить уже гратеги і вибирається. Тепер у хаті буде ще гірше. Мати візьме на квартиру отого вдівця з трьома дітьми, і в хаті не буде ні клаптика вільного місця. Що ж робити?

Манюся замітає, а Юрек тим часом іде, шкутиль-гаючи, на передмістя, де живе Ясьо. Він буде в Ясі. Ясьо — добрий хлопець і приютить його біля себе.

Але й тут чекала Юрека прикра несподіванка. Ясі не було. Двері зачинені. Тоді він потюпав до Янека і став чекати, щоб вийшов, а то всі там, як видно, ще спали. Він почекав, поки вийшла Янекова мати, потім пан Ямроз, потім дід Валенти, а згодом ще якийсь вусатий. Тепер можна до Янека. Він застукав і вмить вийшов Янек.

— Ходи сюди!

— А ти в село не поїхав?

— Був, але втік.

— І добре, що втік, там же погано. Розповідали мені мама... А що робитимеш тепер?

Юрек присів на скриньці й не відповідав. Згодом запитав, де Ясьо.

— О. Яся вже нема дома.

— Що-о-о?

— Еге, Ясьо вже в пекарні на роботі. У того булочника. Вчиться пекарства. Він радий, бо дуже любить пекарство. А в булочника він служитиме, бо Ясьо невчений і не можна прийняти його в учні. Та це дурниця. Він таки навчиться на пекаря, і з нього буде добрий пекар. Він і живе вже там. Там спить і єсть. А втім, ходи я покажу тобі, де він тепер.

Але Юрек цілком уже втратив охоту до всього. Та й навіщо? Він знов задивився в одне місце. Приємно дивитися так в одне місце. В очах міняється все, міняється, й здається, що він летить кудись, у якусь безодню. Летить, летить, і якось добре йому й спокійно. Янек говорить щось, але він нічого не чує. Шумить йому тільки в ушах. Вкінці Янек штовхає його і повертає до свідомості.

— Ідемо!

По дорозі вони здибали Яся. Він саме звідти ійшов з повним кошем булок на голові. Коли він і не притримує. Ясьо весь білий, у борошні. Він запхав руки в кишенні й так собі йде. З підсвистом.

— Як же він так несе й не тримає? — питав Янек.

Угледівши Юрека, Ясьо мало не висипав усіх булок. Він став, роззявив рота й навіть забув посміхнутися, як звичайно. Потім обережно і звільна зняв коша з голови, поклав його на землю і лише тепер зітхнув та... широко засміявся.

— Ну і білий же він! Навіть біле лице. І глянь, скільки він несе булок.

Ясьо ж тільки посміхався. Потім нахилився, узяв два найкращі рогалики й подав Юрекові.

— Бери, іж.

Юрек узяв і тут же з'їв. Він так похапцем їв, ніби давно не мав нічого в роті. Обидва хлопці зміркували, що Юрек голодний. Ого, вони це знають. Тож коли той уже з'їв, чи, вірніше, проковтнув ці

рогалики, Ясьо дав йому ще. Тепер вибрав він булку з маком.

— А може, хочеш з сіллю?

— Еге, з сіллю.

— На ось з сіллю, він спечений добре. — Посміхаючись, Ясьо радіє з того, що булки його так смакують. — Я ж їх і пік.

— Та ну, ти вже і пекти вміеш?

— А що ж.

Ясьо щасливий, і з тієї радості він переступає з ноги на ногу й зацікавлено зиркає на Юрека. Так і видно, що кортить йому щось запитати, але вагається.

— Ну, треба вже йти. Знаєш, приходь завтра зранку до мене. Я дам тобі скільки захочеш булок. Гаразд?

Юрек киває головою. А Ясьо кладе вже цей кіш на голову, коли раптом наче пригадав собі щось.

— Найкраще, коли пристанеш до Антека, — сказав і пішов, пішов, якось нескладно підсвистуючи.

— А знаєш, це непогана думка, — сказав Янек. — Такий дурний Ясьо-Ціп, а видумав розумно. І справді, найкраще тобі пристати до Антека. Вони з Юзеком мають десь гарне житло та й живуть собі якось. А коли я дістану місце послугача в готелі, то матиму багато грошей. Ти приходитимеш до мене, і я завжди тобі щось дам, не журися. Побачиш, що дам. У готелі можна заробляти багато. А коли підростеш — і ти влаштуєшся десь на роботу. Візьми, наприклад, Толька. Ти знаєш, що Только ходить уже працювати, як дорослий? Ходімо, пошукаємо Антека.

Вони знайшли Антека, як звичайно, на тому розі біля трамвайної зупинки. Та з вигляду він і не був схожий на себе. Ніс у нього розпух, а під оком чорнів синяк. Від цього, мабуть, Антек був лихий і не хотілося йому розмовляти. Та згодом вислухав якось Юрекову справу.

— Що я пораджу тобі? Ти думаєш, що мені падає з неба? Радь собі сам! Такий нині світ, що кожний сам мусить собі радити й не розраховувати ні на кого. Глянь ось на всіх оцих людей. Бачиш, як вони ходять по вулиці? Кожний іде за своєю спра-

вою, і ніхто не знає справи іншого. Глянь ось на того старого! Бачиш, як збирає він недокурки? Це — його справа. О, він знов знайшов бичка*! — Антек повеселішав. — Ну гаразд! Приходь до нас на нічліг. На більше не розраховуй. Я сам нічого не маю і ще сьогодні не їв.

* * *

І Юрек пристав до Антека і Юзека. Проте не було так, як попереджав Антек, що він тільки, мовляв, спатиме в них. Вони і допомагали йому як могли. Хлопці ділилися іжею, одягом і взагалі всім, що можна було назвати спільним. А передусім Юрек навчався в них цього важкого і небезпечної життя вулиці. Він учився не довіряти ні кому, бо ж люди лихі, що й не знати, як поводитися з ними. Юрек навчився бігати з газетами по гомінках вулицях, повних постійних і неочікуваних несподіванок. Навчився жити з дня на день, як листок, киданий бурею. А до того ж його не покидала думка про матір.

Він завжди мріяв, що знайде її та що вона не вмерла. Мати десь зачайлася і чекає на нього. Часто він ходив крадькома до того будинку, де жив колись з матір'ю. Заглядав крізь віконце в підваль, але там були вже інші люди. Інші діти показували йому язики. Манюсі ж він уникав. А коли вже зустрівся з нею зненацька, вона розповіла йому чимало новин. Ті, що живуть тепер у його колишній кімнаті, сваряться і б'ються. Пан Антоній вже вибрався, й тепер у них живе три дівчинки з батьком. Дівчатка сердиті, хитрі й лукаві. І поводяться вони погано. О, можна би не одне розповісти про них, але не хочеться. У хаті через них вічна колотнеча між їх батьком і матір'ю, а взагалі дівчата пискаті й лаються, мов перекупки. Манюся розповіла, що мати її хворіє та що доведеться їй шукати якогось заробітку. Вона, може, піде продавати газети або піде до модистки на практику. Манюся бойтесь, щоб мати не вмерла, бо що ж їй тоді діяти? Хлопцеві ще, мовляв, півбіди,

* Недокурок.

а так... Від журби в неї аж посіріло обличчя. Ага, ще щось вона і забула б. Був кінець шкільного року, й Манюся дістала свідоцтво з п'ятого класу. Дали їй усе «посереднью», дали, щоб не псувати того, що не закінчила п'ятого класу. І йому дали свідоцтво з такими ж оцінками. Манюся взяла його та сковала в шухляді, і він може взяти. Але Юрек скинув лише плечима. Навіщо йому? Хай лежить.

— Może, колись і пригодиться, але думаю, що не потрібне мені це свідоцтво.

В цей час Юрек задивився у якусь точку. Він завжди тепер так дивиться. Коли є тільки спокійний куток або хвилина — він завжди дивиться в якусь точку. І скидається тоді на покійника. Лице в нього витягуються, а очі стають скляні й наче невідноші. А то дивляться якось углиб.

Манюся помітила довгий шрам у нього на лобі.

— А це звідки?

— Де?

— А на лобі.

Юрек немов прокинувся від сну й помацав рукою те місце.

— Е, дурниці. Це було тоді, коли Заець конче хотів мене піймати, а я стрибнув з паркану стрімголов. Пішло трошки крові і все. О, в мене цих шрамів багато. Скрізь у мене ці шрами: і на коліні, і на спині, і на лікті. О, глянь! — підняв він обірваний та зашмарканий рукав. На лікті темніє ще не загоєна рана. Це було дуже боляче, еге. А Манюся показує тепер свої мозолі на пальцях та опіки на долонях.

— Ох, як це болить, кажу тобі, що годі не раз заснути. А найгірше пече ось цей.

Палець розпух, з нього злазить шкіра, оголюючи рожеве м'ясо. А згодом знов тема розмови міняється, як міняється й поведінка дітей.

— А знаєш, Гжесь тепер має банду.

— Яку банду?

— А ти не знаєш?

— Ні.

— Тоді я скажу тобі, але ходи сюди ближче й не говори ні кому.

— Та що ти? Я не з таких, що люблять плітки.

— Слухай же... — Манюся знижує голос до швидкого шепоту. І вираз обличчя в неї таємничий, і оглядається за звичкою. Помалу-малу, і Юрекові обличчя витягається перелякано.

— О-ой, та що ти говориш?

— Еге!

— То він ходить красти? — заламув Юрек руки. — Як же він це робить?

— Як? Набрав самих таких злодіїв, як отої Франек-Лапай гудзик, Олько в червоному береті та інші... І склали спілку. А хто схотів би засипати іх, того Гжесьо проколе ножем. Ти ж знаєш, який у нього довгий ніж, — Манюся навіть показала руками довжину ножа. — І вони поклялися всі. Кажу тобі — страшну склали клятву.

— А якщо їх спіймають?

— Що спіймають? Таж Гжесьо нічого не боїться.

Вона мусила перервати оповідання, бо надбігла Генка і впхала носа підслухувати їх цікаву розмову.

— Іди ж ти, дурна! Чого пхаєшся?

— А що? Хіба мені не можна? — Генка легко-важко закопилила губи. — Я й так усе чула.

— То чого хочеш, коли чула?

— Нічого. Думаєте, що я не знаю, про що ви перешпітуетесь вже годину? Я все знаю.

— Коли знаєш, то скажи.

— Еге, а мені не хочеться.

— Бо ти не знаєш.

— Не знаю, не знаю. А захочеться, я знатиму все.

— Е, не завертай мені голови! Ходім звідси, Юрек!

— О, ви тільки гляньте на них! Які в них секрети! Ви бачите? Чекай, чекай, я скажу твоїй мамі, яке з тебе невинне зіллячко. Ось-ось тільки піднялася від землі і вже шепочеться, залищається.

— Та йди ти, мавпо! Думаєш, що я так, як ти, з хлопцями вже по підвалах!

— Годі, Манюсю! — потягнув її Юрек за рукав. — Навіщо лаятись? Ходи, підемо до тебе. Покажеш мені свідоцтво.

Правду кажучи, тут не так уже свідоцтво, як не терпіть він цієї Генки та її злорадної балаканини. Ех, і тріснув би її кудись. Та краще відчепитися від напасті. І вони пішли, тримаючись за руки. Генка ще лаялась і щось гукала за ними, але хай собі кричить.

У Манюсі ж тепер не так, як раніше було. Тут уже якесь ліжко, якого досі не було, та й облицьована зеленою бляхою скриня. Он у кутку граються діти. Троє дівчаток. Найстарша, мабуть, — ровесниця Манюсі. Дівчата спідлоба глянули на Юрека і повернулися спинами. Вони щось там робили на столику.

— Мати пішла кудись і нема, — каже Манюся, — та це нічого. Сідай ось, а я пошукаю свідоцтво. Страйвай же, страйвай, куди я його? Ага, мабуть, воно в шухляді у шафі.

Манюся відчинила шафу й висунула шухляду. Та замість того, щоб шукати свідоцтво, вона глянула на дівчат.

— Ви знов рилися тут?

Ці повернулися з невинними обличчями.

— Ото ще, — сказала найстарша. — Немає в нас роботи...

— А хто ж бушував тут і все перекинув?

— Не знаю, мабуть, миші.

— Не оповідайте мені казок про котика й мишку. Тут же все перекинуте догори ногами і годі знайти щось. — Манюся підбігла до дівчинки. — Чий це олівець?

— Який?

— Цей, що тримаєш в руці! Ага, сама себе видала. Цей олівець був у шухляді, а тепер у тебе в руці.

— Я ж і не знаю, звідки він. А втім, мені купив його батько.

— Еге, купив, коли пса облупив. Вона ще й голову завертає. Віддай! — І вирвала цей олівець з руки.

— Бери, Юрек, я для тебе хovalа.

Юрек радісно скопив олівець, оглянув його з усіх боків і сховав у кишеню. А Манюся ще раз пронизливо глянула на дівчаток, які знов повернулися спинами, і вийняла свідоцтво.

— Глянь, яке гарне свідоцтво. Маєш там одне «відмінно» з малювання.

Юрек читає дату, прізвище, ім'я, а потім оцінки. Найгірше у нього з поведінки. «Відповідна».

— Добре, але де я це свідоцтво сковаю? Клади назад у шухляду.

— Гаразд, я сковаю, аби лише не пропало. (Це «не пропало» Манюся вимовляє до дівчаток з притиском). Забереш собі, коли буде треба.

Юрек знизає плечима.

— Е, мабуть, не буде треба.

— А йди ж, дурний! Ти ж виростеш і чимось таки будеш.

— Я? Нічим.

— Ет, не базікай, бо ж і сам ти не знаєш, що тебе чекає. На все божа воля, — зітхнувши, склаща вона руки на животі. З оцім зітханням та з цими руками на животі Манюся стала схожа м'ов дві краплі води на свою матір. — Страйвай же, я ще щось маю для тебе. Радішимеш, аж гей! — Вона вийняла шкільні малюнки. — Це твої малюнки, я взяла. Бери ось і дивись, які гарні.

— О, справді, — Юрек став оглядати малюнки. Якісь коні, дерева, люди, а ось діти на саночках. Він навіть одержав тоді похвалу за цей малюнок.

— Візьмеш їх собі?

— О, так.

Юрек і справді зрадів цим малюнкам. Він могли малювати собі на зворотному боці. Хлопець загорнув папери в рулон, помащав, чи є олівець, і зібрався виходити. Манюся затримувала його й пропонувала щось з'сти, але він сказав, що не голодний.

— Ти ще прийдеш?

— Так, прийду.

І пішов.

На вулиці він здібав Толека, що ходив уже кудись на роботу й саме повертається додому. Цей розповів йому, що наскладав уже на скрипку три злоті й просив не говорити про це, боронь боже, ні кому. А то мати довідається, й грошам його амінь. Еге, у нього тепер непогана робота. Він носить покупки тим, що самі не хочуть нести додому. І за-

робляє непогано. Іноді навіть злотий, але гроші він дає матері, бо в хаті біда, аж пищить. Батько теж заробляє дещо мулярем, але мало, а від боргів у них світу не видно. Але він таки потайки наскладав собі ці три злотих, й коли пощастиТЬ далі — за рік матиме скрипку. Еге, він уже знає напам'ять усі найновіші романси, що передають гучномовці по радіо.

— Ага, а ти знаєш, що малий Янек працює вже хлопцем у готелі? Кажу тобі, одягли його, мов якогось клоуна. На червоно. Еге. Панич він та й годі. Спух, мов бочка, а обличчя червоне. Добре йому там, тільки не можна йому покидати готелю. Чипити там день і ніч. Додому не пускають, не можна. А це мені не подобається. Як же так? Щоб ніколи додому, навіть у неділю та в свято? Це, братику, мов тюрма. Не вийдеш звідти ні до води, ані на забаву. І я йому не заздрю. Я хоч і важко працюю, проте знаю, що коли мені не сподобається — можу взяти лахи під пахи, будьте здорові, пишіть. А там не те. Захочеш відходити — знімай раніше цей одяг червоний, віддавай черевики і оту шапочку. Ти знаєш, він носить на чубку голови таку круглу шапочку, мов сковородка догори дном. А на шапочці букви: «Готель «Метрополь». Ця шапочка тримається на голові лише завдяки ремінчикові попід бородою. Янек розпитував за тебе й сказав, щоб ти прийшов до нього.

— А як же до нього іти?

— Знаєш, де той готель?

— Ні.

— Це там, де стоїть з газетами Сташек-Шур. Треба там почекати, поки Янек вийде на вулицю. А виходить він часто, здебільшого бігає за таксі для пожильців.

— Гаразд, я піду коли-небудь.

— А Міхалека як нема, так нема, знаєш? Пропав десь у світі, мов камінь у воді. Мати плаче й бий-забий на школу. Вона каже, що до того довела його школа. Бо так нібіто дошкаляли йому там. Еге, школа! Ляпає баба і тільки. Ну, але я йду, бо костомахи мої, як потовчені, і треба лягти спати. Заходь коли-небудь до мене, найкраще в неділю.

І, згорблений, потюпав звільна, мов зморена працею тварина.

А Юрек побіг з своїми паперами на горище. Розклав їх біля віконця й почав малювати. Він так захопився цим малюванням, що й не помітив, як звесчоріло. Антек з Юзеком прийшли вельми веселі та розсміяні. Принесли буханець білого хліба й цілого оселедця.

— Що ти там мозолиш олівцем, недотепо? Бери хліб, але стривай же, стривай, ще щось є.

Антек вийняв з-під піджака плящину горілки. Він витягнув ножиком корок і порядно ковтнув. Потім дав плящину Юрекові.

— Бери, пий, але не все, бо треба ще і для Юзека.

— У-ух, міцна!

Юрек ковтнув і аж закашлявся.

— Дурник ти! Міцна? Це ж сорокаградусна. Побачив би ти, як п'ється спирт. Куплю колись. А тепер Юзек. Тільки не до дна, п'явко. Залиши ще трохи мені. Ну, ну, вже! — вирвав він пляшку в Юзека, що тягнув так, як воду.

Решту випив Антек, кидаючи пляшку в куток. Взялися тепер за хліб з оселедцем. Їли вони, їли, а в головах їм крутилося, крутилося. Все горище так і завертілося, мов на каруселі.

— Глянь ось на нього, хи-хи-хи-хи!

— А ти подивися на свого носа. Як огірок.

І взагалі все вже смішне. Навіть повітря на горищі й обличчя хлопців у завеликих шапках, що так і никнуть у сутінках. Все вже в очах замазується, тільки цей малій прямокутник віконця рожевіє ще, а згодом темніє, темніє цілком, перетворюючись на все меншу і меншу точку. Тіло якось дивно ціпеніє, а очі злипаються. І так хочеться спати. Антек щось мимрить під ніс, а Юзек уже став свинею. Він мочиться на стіну, виписуючи непристійне словечко. Хи-хи-хи! Згодом Антек пробує затягнути пісеньку. Та голос у нього захриплий, «Питалася Кася коханого Яся»... При цьому, однак, відригується йому оселедець чи що. Гик! «Питалася-аа Ка-ася-а-а! Гик! Гик! Після цього язик у нього терпне, і він має на пісню рукою.

— А знаєш, ко-оли піду я до ві-йська... Гик! Е, що ти розумі-їєш! Отакий бублик! А все-е-таки я ві-іддам цьому ша-ахрасі за ні-іс...

Згодом Юрек нічого вже не розуміє і нічого не чує — він засипає важким і міцним сном.

* * *

Наближається найважча пора в житті всіх злидарів. Кінець осені — початок зими. Пора, коли дні уже сірі з поривами холодного вітру, що січе час від часу шпильками дощу та сніжниці. Коли важкі, мов заслона, хмари закривають дахи будинків, а вулиці тонуть у напівсутінках, крізь які лише іноді прорветься пасмо сонячних променів, що нагадують колишнє тепло. Коли по тротуарах вихриться кружками сміття та пожовкле листя з скверів і парків. Пора опадання каштанів з дерев, пора срібного павутиння бабиного літа, продажі барвистих айстр і хризантем та щораз частішого хухання в руки і клапання зубами, з-поза яких починають видихатися клубки пари. Пора туманних вечорів, коли на вулиці блищить камінь і стає щораз дошкульнішим для заціпеніліх босих ніг. А ранками дахи іскряться чудесною близиною інею. Коли калюжі стинаються тоненькою плівкою скляного льоду.

Манюся в своїх гумових тапочках та в материній хустині також продає газети. Вона ходить по місту й вигукує свої кур'єри та експреси. Дівчина не вміє ще продавати і не знає також, як поводитися з різними покупцями й особливо з мужчинами. Коли ці купують газети, вони завжди щось гозопрять. «О, яке гарне дівчатко!» Або: «Дай мені, маленька, «Кур'єра»! Слова усіх мужчин ласкаві й наповнюють її якоюсь тривогою і навіть страхом. Цей товстий панисько так якось дивиться, ніби свердлить її своїми очима. Від цього погляду дівчину охоплює страх, а ноги чогось так і трусяться. А беручи газету, панисько хоче взяти її за підборіддя. Руки в нього тремтять, вони гарячі й липкі.

— Ну і що, мала?

Це кидає він наче й не до неї. А потім не відходить, буцімто переглядає газету та щось шукає в

ній, перегортає сторінки й ніби чекає чогось. Після цього він нишком оглядається на всі боки й знову кидає це запитання. А Манюся не розуміє, хоч і знає про все, що робити з чоловіком. Однак не розуміє. Вона взагалі не второпасе, про що йдеться. Тільки ровесниця її, Сташка, що також продаває газети, одного разу розповіла їй, в чому річ. Навіть показала їй кілька таких панів. О, хоча б отої високий з окулярами. Або цей з собачою мордою. І не тільки мужчини, але жінки також... Хоч би ота товста з прищем на щоці. Ого, це пташка! Відомо.

Манюся оговтується з вулицею. Продаючи вечорами газети, вона пильно оглядається на всі боки. Її не підвідеш, о ні. Коли такий панісько підіде, вона дає йому газету і все. Це прискорює її великий збут, бо паніська ніби сказилися. Вони часто кружляють навколо, мов сичі. Ха-ха-ха! Луснути можна від сміху. Та Манюся не смеється вголос. Сміється вона в душі. О, як той перебирає ногами. Мов кінь. А може, хочеться йому до туалету? Найгірше тоді, коли вже всі газети продасть і треба повернутися додому. Ого, тоді завжди хтось іде за нею по п'ятах та іноді бурмотить щось під ніс або й сичить, мов гадюка. Іноді також навмисне побренів'є грішми або багатозначно покашлює. Манюся тоді маневрує, вона раптом стає, і панісько мусить пройти вперед, щоб не звертати на себе уваги. Він згодом зупиниться біля якої-небудь вітрини, але поки розглянеться та повернеться, Манюся вже далеко. Та іноді цей маневр не допомагає, бо вони хитрі ловці й знають, що до чого. Тоді вже Манюся повертає хутчій у бічу вулицю, біжить і пропадає в пітьмі ночі. Як не як, а це також чудесна забава. Коли вона так не раз вскочить до хати, задихана і розпалена, то аж мати здивується.

— А ти що влетіла до хати, як куля?

Манюся іноді розповість матері про такого паніська, але матері часом не до того, і вона лише скине плечима.

— Ну, ну, годі вже. А то подумав би хтось, що воно дійсно так, як тобі здається. От, не мороч мені голови! А коли такий причепиться до тебе, то плюнь йому в очі і все.

З Юреком дівчина зустрічається часто, але ж він завжди чимось зайнятий і ганяє по місту за своїми справами. Він схуд, посірів, заріс так, що аж синій на лиці. До того хлопець обірвався, що голе тіло так і світиться крізь дірки лахманів. Віддих у нього якийсь свистячий, а голос захриплий. І босий. Манюся пробувала не раз поговорити з ним і намовити, щоб прийшов. Вона вже якось полатала б його, та може, і якась дранка знайшлася б на плечі. Але Юрек завжди тікає. Недобре щось з ним. Очі в нього, мов у навіженого. Тільки дивляться. Може, він хворий? Дівчині дуже жаль цього чесного хлопчини. I раз вона таки скопила його силоміць.

— Стій! Чому ти не хочеш говорити зі мною?

— Бо неохота мені.

— Але ж чому? Я ж тобі нічого не зробила.

Манюся тримає його за лікоть і конче намагається затримати цього дурника. Та Юрек шарпнувся і вирвавсь.

— Пусти, дурна, та бачиш, що мені ніколи.

— А що ж ти робиш?

— Нічого не роблю, я шукаю матір.

— Як? Ти що, збожеволів? Шукає матір! Ні, не вже щось.. — Манюся аж перелякалася. Що ж це таке? Він шукає матір. А Юрек тим часом чкурнув і зник за рогом. На нього бо тепер найшла така хвилля, що він і сам не зінав, що робить і що говорить. Тільки вже згодом хлопець затримався на бігу і пригадав собі, що квапитися йому не потрібно і нікуди. Він пригадав також жалісний вигляд Манюсі і повернувся назад. Дівчина стояла ще там і витирала очі. Невже вона плаче?

— Слухай, ти плачеш?

Манюся відвернулась вмить.

— Та де я плачу, це так здається тобі. То від вітру впало щось мені в око.

Манюся бреше, мов по нотах.

— А ти знаєш, що я роздумав і повернувся. Вже я все полагодив і повернувся. Підемо, може, до тебе?

— Добре, добре!

Манюся так і підстрибує на радощах, а личко її розпогодилося. Юрек зайшов до неї. Вона негайно звеліла йому роздягнутися й лахміття драної со-

рочки кинула в сміття. Тут же знайшлася стара сорочка ще з пана Антонія.

— Що, завелика?

— Нічого, тільки рукави ось треба підтяти.

Юрек натягнув цю сорочку, і сміх та й годі. Ви тільки гляньте! Ходить в одній сорочці та й сам кривляється з себе. Сорочка бо аж до п'ят і така широка, що не один, а три таких Юреки вмістилися б у ній.

— Ну, а тепер давай штані та помийся, а я ось полатаю тобі піджак.

У хаті нікого, на щастя, не було. Манюся взяла голку та нитки й латає, а Юрек заїдає тим часом хліб з смальцем, який мати залишила для картопель на вечерю. Та Юрек і не думає про те, що може вийти неприємність за цей смалець, коли мати повернеться. Манюся буде огризатися перед матір'ю, і нехай. Можна хоч раз дозволити собі на цей смалець та хатню бучу. Потім дівчина полатала грубішим штані і причесала Юрека.

— Глянь у цей кусок дзеркала! Кавалер — хо і куди! Постривай, я піdstriжу ще тобі чуприну.

— Не роби тільки сходів на голові.

— Не бійся. Думаєш, я не вмію? Я все вмію. Го-го!

Манюся й справді так піdstriгає чуприну, мов фахівець.

— Де б ще тут черевики дістати для тебе?

— Що-о? — витріщив Юрек очі. — Ти і це вмієш?

Манюся лише киває на те головою і піdmоргує загадково.

— Ось що. Бери оці, тільки взувай мерцій та йди, бо мені ніколи, добре? Стривай і попробуй, чи підходять вони. Ану ж будуть тісні. Оці. Ану візьми взуй!

Юрек взуває разом з панчохами. Він робить ще поволі та з подивом перед цією дівчиною, що все вміє, все має і на все знаходить раду. А Манюся аж терпне з завмерлим серцем від страху, щоб не зайшов хтось до хати. Це ж бо черевики найстаршої з отих дівчат-квартиранток. Ну й було б, появись вона зараз. А що буде?

— Ну, як? Добре мені в цих черевиках? — питав Юрек гордо, стоячи посеред хати.

— І добре, і тепло буде, тільки іди вже, — випихає вона хлопця за двері.

Ну що ж, дівчат ніколи не збагнеш. Та що не кажи — добре таки в черевиках і тепло. Він і чкурунув на радощах. А проте ѹйому з цих черевиків? Вище них все одно холодно. Поза шкірою бігають мурашки, а зуби цокають, як і цокали. І матері як нема, так нема. Ця думка про матір завжди приходить ѹйому несподівано. Посеред вулиці, посеред рухливих автомашин і трамваїв. Він стоїть собі так і дивиться в далечінъ, поки хтось не вперішть його палицею по плечах.

— Ти що ось стоїш на нещастя, сякий-такий вуличнику?

Удар повертає хлопцеві свідомість. Хіба тільки раз били його і зневажали? Юрек поволеньки йде, і нічого його не радує. Щі черевики? Почванитися б ними, але перед ким? Він іде саме біля готелю «Метрополь». Перед готелем стоять автомашини, а в широких скляних дверях — хлопчина в червоному тісному мундирі. На голові в нього отака, мов катструлька, шапочка з пояском під бородою. Хлопець стоїть струнко, мов свічка, й підморгує. Моргає відразу до Юрека. Гі-і! Та це ж Янек. Юрек підходить і оглядає його з ніг до голови. Які ж у нього золоті гудзики. А як багато цих гудзиків. Аж два ряди. А на довгих штанах отакий золотий лампас. Чудо! Янек посміхається і нишком манить його рукою. А потім шепоче, навіть не дивлячись на нього:

— Не стій же тут, як той... на весіллі. Піди он за ріг і обійди з того боку. Там такі малі двері, розумієш? Там і почекай, а я вмить... — і побіг за якимось паниськом, що саме виходив з готелю.

Юрек обійшов будинок навколо і з того боку справді знайшов двері. Він натиснув клямку, але двері були замкнені. Та по хвилині заскрготав з того боку ключ у дверях і висунув голову Янек.

— Сюди йди, та швидко! — потягнув його за рукав до сіней. І знов повернув ключ. — Сядь ось на сходи, отут, щоб ніхто не бачив тебе, хоч нема страху. Чекай! — Він знов метнувся кудись по сходах

на поверх. А Юрек присів на камінний східець і чекає. Там нагорі бігають якісь люди, доноситься стукіт не то молотка, не то товкача в ступці, чути якісь уривчасті оклики, вигуки й передусім — запах. Такий запах, що слинка так і тече з рота. Потім пройшла біля нього якась служниця в біленько-му фартусі й кликнула:

— Де ж він?

Юрек знітився під сходами, щоб вона не помітила його, але дівчина подалася туди. Вкінці прийшов Янек. Він приніс піднос — такий же, як і несла тоді служниця Марися з першого поверху. На підносі були дві тарілки. В одній якийсь суп, а в другій картопля з соусом та м'ясом. Поряд була ще тарілочка, мабуть, з тістечком. І шмат хліба.

— Бери й іш! Ось ложка.

Юрек скуштував цього супу. Смачний, але не такий картопляний, який вміла варити тільки мати. Але як не як — давно вже не їв він такого супу. Юрек єсть, а Янек розпитує, як він живе та як йому поводиться. Юрек відповідає сяк-так, рот ще в нього напханий цією смачною їжею. Він взагалі заскочений цією пригодою. Найсмачніше це тістечко. Воно так розплілося в роті, що невідомо коли й ковтнув. Залишився ще шматок хліба, і Юрек доїдає його. Він єсть, і йому щораз радісніше.

А Янек розповідає, як йому поводиться. Що ж — непогано. Їж скільки хочеш та чого душа забагне. І всі його люблять, зокрема гинуть за ним жінки. Покоївки, дами, що живуть у готелі. Та й на чоловіків не може він нарікати. Життя в нього пе-ремінилося.

В порівнянні з колишнім життям — це рай, про те кортить іноді погратися з хлопцями та взагалі до дітвори. Тут він наче в арешті. Ні сонця, ні повітря, ні руху. Він тут малий дорослий. Дорослий, еге.

— Розумієш ти (він нахилився до Юрекового вуха), в мене тут одна покоївка. Ну, знаєш, я не буду тобі багато говорити. Маю також одну знайому даму. Вона часом дає мені кілька грошів. Бо мати хоч і вийшла заміж, але сталося, що цей вусач, ніби її чоловік, — безробітний, і мати приходить брати в мене

зароблені гроші буцімто на книжечку в ощадкасус. Та я в це не вірю. А втім, нехай. Вона вже напрацювалася досить, а я можу їй допомогти, — додав Янек з гордістю.

О так, якби в Юрека була мати, він теж віддавав би їй заробітки.

— Ну, але мені пора вже йти до гостей, вони вже, мабуть, шукають мене по всій халабуді. Та що мені зроблять! Ого! Я тут нікого не боюся. Знаєш що? Заходь до мене завтра! Я знов дам тобі щось смачне. Виберу щось найкраще. І врешті — приходить до мене щодня о цій порі, бо в мене тепер найбільше часу. Я завжди винесу тобі щось. Візьми ось.

Янек порився в кишенях та закапелках свого червоного мундира і вийняв монету:

— Бери, сковай і тікай! Стривай ще. Візьми і цю ложку (він оглянув її з усіх боків), тільки знайди десь напильник і спиляй ось цей знак на ложці. Ховай мерцій і змивайся! І гляди, приходить завтра, — крикнув ще за ним уже крізь зачинені двері.

Юрек потюпав на горище.

Тільки він викарабкався нагору, як прибігли Антек і Юзек. Настрій в обох був піднесений. І взагалі останнім часом вони жили наче в гарячці. Завжди кудись квапилися, постійно шушукались потайки і робили якісь темні справи. Цього разу вони принесли якісь пачки під піджаками. Антек висипав усе з пачки і підозріло глянув на Юрека. Потім і на Юзека.

— Чого ти церемонишся? — сказав Юзек.

Тепер нарешті вияснилося, що саме принесли хлопці. На підлогу висипалася скирта цукерків і плиток шоколаду. Ого-го! Скільки цього добра! Не що інше, тільки обікрали крамницю.

— Ну, ну, тихо будь і не ляпай! Тримай з нами блат.

— Де ж ви це взяли?

— Не твоя справа. Дивися, щоб і сам облизав з цього. Ти — з нами і мусиш трохи допомагати. Що-

правда, ти не дуже підходиш, але допоможеш чим зможеш. Хоч триматимеш шмір.

На те Юзек:

— Приймемо його в банду?

Тільки тепер Юрек збагнув, про що шепотіла йому під секретом Манюся.

— То це ви з Гжесьом?

— О думав би хтось, що він невинне ягня та нічого не знає, а тут дивися! Он який! Тоді слухай, завтра ми йдемо на великий стрибок. Беремо і тебе.

У розмову встрав Юзек.

— Але ж Гжесьо не хоче його.

— Що там — не хоче. А я маю якесь слово чи ні? Капітан я чи ні?

— Ну так, — признав Юзек.

— Ось бачиш! Адже і йому треба щось заробити. Голий, босий. А-а-а, що я бачу! Он які в тебе, черевики! Го-го, ти, як я бачу, і сам собі радиш, аж гей. Фі-фі! Глянь, Юзек, які в цього бублика добреї черевики.

Хлопці нахилились над Юрековими черевиками.

— Просто як нові. І на ногу якраз. — Вони обмажують шкіру. Міцна, хромова, і підошви цілі. Є в чому гримати цілу зиму. Ну, але годі вже приглядатися. Хлопці почали сортувати солодощі та розподіляти їх між собою.

Наступного дня Юрек не пішов на домовлену зустріч до Янека.

Саме в цю пору він ішов на насокок. Двадцять кроків за Юзеком і двадцять попереду кулявого Манька. Цього разу затія була «на риск». Риск — це був уже бандитський напад. Юрек не знов, куди і за чим вони йдуть. Він взагалі йшов неохоче, але ж мусив іти, бо так велів Антек, і якось незручно було викручуватися. Він знов, що такий викрут пошкодив би йому і наразив би на багато неприємностей. А хлопці вміють бути злобними. Отож він ішов, мов на плаху, але йшов. З солідарності. Похід направився на базарну площа, де були крамнички з одягом, взуттям та білизною. Хлопців було з п'ятнадцять. Очолював зизоокий Гжесьо. З самого заду йшов Антек — Котячий Лоб. Хлопці знали напам'ять різні сигнали, які давав ватажок. На базарній пло-

щі дано їм перший сигнал: «Уповільнити крок». Потім: «Розпорошитися і чекати». А згодом: «Збір і увага на ларьок з черевиками». Чекали останнього сигналу-свисту. Чекали довго, бо ще не стемніло як слід. Юрек вертівся між натовпом покупців і продавців, коли зв'язковий дав йому наказ пильнувати вхід з протилежної вулички. Справа в тому, щоб можна було застерегти заздалегідь інших хлопців, коли там появиться поліцай або цивільний шпик. Тоді Юрек повинен дати знак сполоху своєму зв'язковому, а цей передасть його далі. Поліцай Юрек ще міг би помітити, а цивільних шпиків він не знав, хоч був уже вуличником три місяці. Він так і витріщував очі, чи не вгледить поліцая. Та нікого якось не бачив ніде. Тим часом уже засутеніло і в повітрі відчуvalось напруження. Серце в Юрека билось, як молот. Та й ноги так дрижали під ним, що годі було встояти. Хлопець так дивився на вулицю, що навіть трохи заспокоївся і забув, заради якої справи він опинився тут.

Раптом повітря роздер різкий свист.

Зграя хлопців упала на крам, як горобці. Знівся розгардіяш, крик і безладна метушня зляканіх перехожих. Навала напасників перекинула крам, і закипіло тут, мов у горшку. А Юрек стояв, мов камінь. Потім напав на нього такий страх, що він кинувся навтікача. Він уже нічого не знав, що там діється. Тікав і тікав за десяту вулицю, за десяту площу. А згодом, коли вже втомився захеканий і уповільнив біг, здалося йому, що женеться за ним хмара поліцай з Зайцем попереду. Тому він раз у раз боязко оглядався, щоб миттю кинутись до втечі. А коли вже виліз на горище, то ледве дихав від страху і думав, що не тільки завтра, але й ніколи вже він не вийде на вулицю. Сидітиме тут до страшного суду. Його ж упізнають і запрутимуть до арешту. І битимуть щодня зранку і ввечері. Хіба мати не говорила йому не раз, гримаючи сердито: «Ким ти виростеш, злодієм? В криміналі б'ють рано й увечері таких, як ти, шибеників». Сидячи отак згорбленим, він боявся навіть дихати, і кожний широкий знадвору лякав його кроками поліцай. Ідуть напевно сюди!

О! Щось там зашаруділо.

Товчеться серце.

Вуха прислухаються.

Однак ніхто не приходив, тільки огорнув його неспокій за Антека і Юзека. Не йдуть. А може, спіймали їх? Що ж він тоді робитиме? Сам же він буде на цьому горищі. А тут так темно і холодно. Темно і невимовно сумно. Нікого немає. Він самотній на світі. Що йому робити? Місто шумить далеким гулом. Поблизу загравою світл. І раптом здалося йому, що все місто наближається сюди з усіма вулицями й будинками. Наближається з усім гамором і тією загравою, мов тисячорука потвора, що повзе ось, повзе поволеньки, щоб... стрибнути і задушити. Хлопець закрив умить брудними руками очі і закричав.

Закричав так, як той, у кого віднімають життя.

Закричав, як усяка дитина на світі. З його рота вирвалося одне тільки слово:

— Мамо!..

Але мати не прибігла, як біжать звичайно матері на такий крик.

Місто шумить далеким гамором. Жорстоким гамором жорстокої байдужості. І до серця хлопчина заповз холодний гад відчаю. Він кинувся на підлогу і заридав. Ридав і дряпав нігтями дошки на підлозі. Плач трусив усім його худеньким тілом. Отакий сухий плач.

Коли Антек з Юзеком вилізли на горище, Юрек лежав на дошках у глибокому неспокійному сні.

— А все-таки вдалося нині, — мовив Антек, а Юзек підняв Юрека й переніс його на лежанку.

— Пся крев, навіть не ляже, де слід, а тільки де-небудь. Тікав, мабуть, аж курилося. Я не бачив його при роботі.

— Був, був, — заспокоїв Юзек, — тільки не встиг нічого хапнути.

— А глянь ось, це, здається, не пара. — Антек піdnis свое награбоване до полум'я свічки й вилаявся грубо. — Еге, це не пара. Один черевик такий, а другий такий. І завеликі вони.

— Мої теж трохи завеликі, але це дурниця.

Хлопці приміряють награбовані черевики й ла-
ються, на чому світ. Ви бачите? Один жовтий, а дру-
гий чорний. А Юзекові черевики знов гумові чи то
брезентові. Таке ще до зими порветься.

— Нічого, пся крев, не вдається в цьому підло-
му житті. Навіть черевики не підбереш собі.

— Ну, ясно. А ти, мабуть, хочеш, щоб гендляр і
столик підклав тобі для примірки. І попросив сісти.
Добре й те, коли нема іншого. А втім, наступного
тижня буде стрибок в інше місце, і, може, там пове-
зе. Там патрулює вже Олек. Не бійся, він винюхає,
що пищить у траві. А що завтра? Завтра треба нам
притайтися. Не можна так кожного дня, а то накри-
ють, аж гей.

Завтра знов був такий день, як і всі. Юрек пішов
за газетами і так захопився ними, що не вдалось
йому піти до Янека. Згодом, продавши газети, він
здибав Толека, що повертаєсь додому з прокльонами
на такі заробітки. Запропонували ото йому нести
клунок і не дали ні шеляга. А коли він нагадав про
це в крамниці, його ще й вилаяли, хай, мовляв, дя-
кує богові і за такий заробіток. Толек лаявся й під-
раховував, що заробив лише тридцять грошей, а так
наносився усячини.

— Е, повернуся, мабуть, до газет, бо це не дає
грошей.

— Але ж і це не дає.

— То що тоді — красти?

— І крадіжка не оплатиться.

— А що ж тоді? А хай йому! — вилаявся Толек,
як старий швець. — Треба мати щастя, як малий
Янек або ця Юзька.

— Що ж вона робить?

— А ти не знаєш?

— Ні.

— А, нічого, власне, не робить, тільки ходить до
такого паниська та до інших паниськів. Грошей у
неї, як льоду. А скільки різного гардеробу! Вона
малює собі щоки на червоно і приїжджає над ран-
ком на автомашині. Якось сто ішла, і вилетіло з неї
цілих паперових двадцять злотих. Еге. Менший мій
братик підняв і приніс гроші додому. Ех, знайшов би
це тоді я! Напевно була б уже в мене скрипка. А так

що? Мати взяла в нього мерщій і понесла до тієї бі-
сової крамниці, щоб вона провалилася.

Юрек дивується:

— Що ти говориш? Та вона така ще мала. Скіль-
ки ж їй років?

— Буде зо дванадцять, а скидається на ще
меншу.

— А що ж старі на те?

— Лупцювали її, аж гей. Били, били, а коли при-
несла гроші — привикли і тепер уже нічого не ка-
жуть. Тепер стали лакомі, як гендлярі, на гроші.
Підраховують касу і годі. Набідувалися досить. Ни-
чого ж дивуватися.

Толек оповідає деталі з поведінки цієї Юзки. Він
нахиляється над Юреком і шепоче йому про таємні
аркани цієї професії дівчини. Юрек аж задер голову,
слухаючи. Але через хвилину хлопців захопило
вже щось інше. Ото з бічної вулички зазвучала му-
зика, а потім хоровий спів. Толек так і напулив
вуха. Обірвавши оповідання, він метнувся до цієї
музики. Ціла капела музикантів іде собі звільна
пovz будинки і грає на гітарах, мандолінах та ще
якихось різних інструментах. Попереду йде і грає
скрипач. Ах, як водить він смичком! Струни плачуть
чудесною мелодією, а Толек так і тане, мов віск, і
здається, що вже немає його на світі. Очі його за-
волікаються слізами, немов якоюсь імлою со-
лодкою.

Ах, як тягне смичок!

Потім він рветься, і всі співають танго: «Я ціл-
ком невинна, винен тільки ти, я була наївна, вірила
тобі...» Музиканти посугується крок за кроком, а
Толек — за ними. І Юрек іде за ними і багато-бага-
то простих людей.

А потім скрипаль мотнув чорною чуприною і знову
приклав до лиця скрипку. Ох і заграв! Скрипка
зойкнула, гітари забренчали, і поплила по вулиці
гучна мелодія фокстрота. Скрипаль киває лише в:
такт головою, а пальці його так стрибають по стру-
нах, що годі бігати очима за ними. А смичок так і
мигає — ух, ух, а гітари за ним підгукують — буг,
буг, буг! Гроші збирає таке дівча з сумними очима.
Воно підставляє тарілку й сумно посміхається, коли

хтось кидає монету. Той з мандоліною видзвонює собі час від часу: «Дзінь, дзінь, дзінь!» Але ж грають. Толек забув уже за весь світ, посуговуючись за цією музикою. Він пішов би так хтозна-куди, коли б музиканти не обірвали гри та не пішли собі мерцій. Толек також кинувся за ними, але Юрек затримав його силоміць. В голові-бо майнула йому чудесна думка.

— Чекай і не лети біда знає куди. Ходім ось набік, поговоримо про одну справу.

Пішли в бічну вуличку й присіли на підмурку якоїсь огорожі.

— Сюди мало хто ходить, отож можеш наставляти свої клапавухі. Чекай, маєш ось це. Бери, їж. (Юрек вийняв плитку шоколаду з того розподілу...). А що, коли ми обидва підемо співати по вулицях на спілку?

Толек розірвав упаковку та пхав уже шматок шоколаду в рот. Не донісши його, він спершу видився на Юрека, потім глянув на небо, а потім ще кудись.

— Що ти говориш? А знаєш, непогана це думка.

— Ми й заробітком ділилися б навпіл.

— Це ясно, але чи вмієш ти співати?

Юрек запевнив, що вміє та ще й як уміє.

— Ану покажи, що ти вмієш.

— Тепер-таки, ось тут?

— Ну, а де ж?

— Треба нам знайти якесь місце на репетицію. Найкраще буде отам на площі, під пам'ятником. Там такий гамір, що вереци, як недорізаний, і нікого це не обходить.

— Чудово! Ідемо під пам'ятник!

Сіли на плиті пам'ятника. Юрек відкашлянув і заспівав. А Толек приклав своє вухо майже до рота Юрека, бо гамір навкруги чортівський. Потім він зізнав, що можна спробувати, треба лише трохи вище співати. Юрек затягнув вище, і все було гаразд. Вдарили по руках і взялися погоджувати репертуар.

— Що ти вмієш співати?

— Усе, що хочеш.

— Е, так не можна. Скажи чесно, що ти вмієш.

Юрек назвав декілька пісеньок, які вмів і Толек, тож і пішли обидва співати.

На вулицях саме засутеніло, і почав іти сніг. Густий, лапастий, він полосував сутінки, а навколо ліхтарів та рекламних ламп заграв веселками. Сніг покривав бруки і тут же танув, перетворюючись у болотисте місиво, в якому бредуть ноги перехожих. Хлопці стали собі за рогом і заспівали. Тонкі дитячі їхні голоси проривали пітму та сніг. Діти співали про кохання та поцілунки. Дивно слухати з їхніх вуст пісеньку: «Я цілком не винна, винен тільки ти, я була наївна й вірила тобі». А згодом: «Поцілую так, як Танголіта...» Юрек тягне високо, а Толек підтягує за ним ніби басом. Час від часу їхні голоси знижуються на октаву, коли не вдається високий тон. Наставивши шапчину, Юрек збирає мідяки й оцирається, чи не видно поліцая. Та он майнула зловісна шапка. Хлопці відбігли далі й знов затягли свою пісеньку. Та Юрек промерз, і йому не вдається вже співати так, як раніше. Він клацає зубами й зневірюється в своїх силах. А Толек, хоч так само легко одягнений та в дірявих черевиках, але не думав кінчати. Де там! Він так загорівся до цих пісеньок, що і про світ забув. Заводить і заводить, аж досада бере. Юрек ледве зупинив його, налякавши поліцаем.

— Годі вже на сьогодні — кінець! Ходім, підрахуємо касу.

Вони знов подалися під пам'ятник і підрахували заробіток цього першого вечора. Було всього один злотий і вісімдесят три гроши.

— Знаєш, діло непогане. Виходить по дев'ять гривеників з чимось.

— Прекрасно. Давай мою половину і будь здоров.

— А завтра прихόдь під пам'ятник. О тій же порі.

— Стривай, а що робити з цим грошем?

— Е, що там гріш. Винен будеш мені.

— Тікай, бо я вже змерз, мов собака.

Толек так і піdstрибує, хухаючи в руки. Потім бере свої мідяки й біжить додому.

— Приходь же сюди завтра! — кидає вже здалека.

Юрек навіть цього не чув, бо гамір у місті ще не стих, незважаючи на пізню годину. Згорблений і промоклий, віл поволікся на своє горище. Ех, коли б оце такий суп, як ото в Янека у готелі. Він пригадав собі, що так і не був у нього, і вирішив піти завтра. А по дорозі купив хліба й ковбаси.

* * *

Коли виліз на горище, хлопці сиділи вже на своєму лігві і чухалися. Були сумні. Сьогодні не заробили нічого й були голодні. Ковбасою і хлібом вони, звісно, трохи розвеселилися.

— Давай, чавай, недотепо! Біда, бачиш, іде вже до нас не на жарт. Їж оце тільки шоколад і цукерки.

Вони засвітили свічку й гріли над полум'ям по-репані руки. Вміть не стало вже ні хліба, ні ковбаси. А істи хотілося. Антек скрутів тоненьку цигарку і закурив.

— Ну, як там, іде ще сніг?

Це запитання він кинув невідомо до кого. Але воно було тривожне. Ніхто навіть не збирався відповісти на нього, наче й відповідь була небажана.

— А знаєте, що на цьому горищі не витримаємо? — падає друге ніби питання. Чути, як по блясі на даху шелестить сніг.

— Може, внизу? — падає третє запитання.

— Де там! Внизу ще гірше. Хіба ти не бачив, які там щілини? Руку можна впхати.

Мовчанка.

Іде сніг.

Легкі, підшиті вітром піджаки зовсім не гріють. А нітрохи. Доведеться шукати якоїсь цегельні. Здалася б також і якась одежина. А поки що є дорогоцінне полум'я свічки, від якого, здається, йде тепло. Три пари рук цілком заслонили світло, й на горищі майже темно, а дещо освітлені знизу обличчя хлопців скидаються на маски. Хоч би накритися чим-небудь.

— Ми ж принесли афіші.

Юрек оглядається і бачить купу зірваних афіш.

— Багато їх?

— І тобі дам, не бійся! Папір також гріє.

— А завтра немає іншої ради, як шукати другої квартири. Найгірше вночі. А вдень можна якось пе-ребитися. Зашитися в кіно, а там тепло. Або піти до світлиці*.

— До якої світлиці?

— А до тих милосердних дамочок.

— Е, туди я не піду.

— Я також не кваплюся, але що зробиш.

— Коли намерзнешся, то підеш туди, як у дим.

Як-не-як, дістанеш там чаю, посидиш біля теплої печі. І послухаєш проповідей. А може, дістанеш щось і на плечі. Дадуть кирею з вельможної гра-фині...

— Або з пана піджак, зроблений з жіночої на-кидки.

— Ну-ну, не вигадуй! Набридло мені це все... Не піду туди і вже.

— Чому?

— Бо не хочу.

Хлопці взагалі вже в поганому настрої.

— Чому ж ти не підеш?

— Бо спершу дадуть тобі чаю, а потім візьмуться до якогось ремесла намовляти. Захочуть шевця з тебе зробити. А мені не хочеться шевцем бути. Хіба що таким, на якого працюють. Інакше шевство вар-те здохлого пса. Батько мій був шевцем та й що з того? Що ось зі мною? Ну, а твій батько?

Антек не відповідає. Він взагалі не любить роз-повідати, ким був його батько.

На цьому розмова обірвалася, і хлопці взялися до афіш. Вони поділили їх на три частини. і кож-ний загорнувся в паперові плахти якнайщільніше.

— Але ж холодно.

— Нахухай, дурню!

Довго ще не могли хлопці заснути від холоднечі та журби.

А вранці стало ще гірше. Прокинувшись, вони глянули на віконце, і очі в них заповнилися стра-хом. На світі скрізь біло.

О, так! Побачивши снігову білину, не заплещеш

* Тут — клуб, хата-читальня. (Прим. перекл.).

у долоні від радості і захоплення. І не зрадієш та-
кож від надій на забави. Очі заповняться переляком.

На світі он біло.

Тому нічого вже не хочеться і ніщо не цікавить.
Лягти б на лежанці і вже не встати. Вперше на
дванадцятому році життя з'являється думка про само-
губство. Дитячі лиця аж покриваються зморшками
від тяжкого суму. І саме тепер виникає в дитячій
свідомості відчуття безсила і безпорадності через
жорстокі права цього варварського світу. Зрозуміти
це важко, і малий мозок не годен збагнути причин.
Він знає лише, що діється якась страшна кривда.
Велетенська кривда.

Та це лише на хвилину. На мить. Потім хлоп'я
намагається забутися, придумати щось та забавити-
ся якось і розвеселитися. Дитина є дитиною. А пра-
во розвитку непорушне в своїй біологічній силі. Тож
хлопці встають і задумуються, куди б то ім нині
піти. Найкраще вибігти та зогрітися власним рухом,
а потім заробити сьогодні так, щоб можна піти з
кіно.

— Ну, вставай, недотепо! Ідемо по ранкові газе-
ти. Наближаються свята, діло піде.

Еге, наближаються свята. Хлопці від таких слів
оживають. Оживають також і всі діти на перед-
містях, по підвалах і на піддашнях. Можна буде за-
робити щось! Рух перед святами великий. Діти
перешіпчується та обговорюють уgłos проекти різ-
них намічених справ. Спершу великий рух і метуш-
ня, а згодом кипить робота. У спрацьованих руче-
нятах вертяться різні папірчики, лампочки, дротики
і всяка всячина. Манюся з дівчатками квартирантів,
що пережили вже нерозгадане зникнення черевиків,
робить штучні квіти. Вони гарненькі, кольорові.
Гжесьо з меншими братиками майструє вертепи.
Буде їх чимало і різних. З башточками або подібних
до ратуші та сільських хат і стаєнок з солом'яними
стріхами. Ясьо гасає по місту з булками, а потім
допомагає робити тісто на плетені калачі. Толек роз-
носитиме товар та закупки і при цьому планувати-
ме, як би так заробити, щоб купити дві ялинки на
продаж. Антек, Юзек і Юрек цілими днями вешта-
ються по базару, де продають ялинки. Вони й розно-

сять іх різним панюсям. Дівчата роблять смішних клоунів з паперу, а хлопці змовляються колядувати. Вони пробують голоси та вивчають колядки. А Янек бігає по коридорах «Метрополю». Всі свята готель, мабуть, буде заповнений приїжджими.

Коли місто прокидається від важкого сну і темно-сині постаті згортають навіяній сніг з тротуарів, на вулицях стойть урочиста тиша. Часом тільки задеренчать санні дзвіночки. Згодом на сліпучій білизні снігу в парку човгають санчата. А на льоду музика грає «Сільву». Під такт циганських вальсів мигтять барви сті одяги, а дівчата на вулицях прощають, як у казці Андерсена, бенгальські вогні та сірники. Сірники і газети.

З ротів разом з клубками пари вилітають найновіші сенсації: «Потрясаюче самогубство пари коханців!», «Італійці скинули шість тисяч кілограмів бомб!»

Юрек чипить тепер біля тієї паносі, яка так і не може купити ялинки. Так і торгується стара скнара, хоч хурто на ній, пся крев, з якогось дорогоого крокодила. А про що йдеться? Про десять гропів. Вона не хоче докинути їх і годі. Продавець клянеться на чому світ, що дешевше не може, бо нічогісінько не заробить, а вона свое:

— Чоловіче, тепер скрізь тяжкі часи, а я даю досить.

— Еге, еге, але я не можу. — Панюся додала ще п'ятачок. — Ну нехай, — махнув той рукою.

І тоді підбіг Юрек.

— Я занесу вам, прошу пані. Я занесу!

— Гаразд, хлопче, бери!

Юрек несе за нею ялинку і ледве дихає. Велика вона, пся крев, і важка. Крізь гілки хлопця й не видно. Мигають тільки ноги, і здалека може скидатися, що ялинка іде сама. Юрек аж спітнів. А дух так заперло, хоч падай. І рука вже так затерпла, що й невідомо, чи є ще в нього рука. Здається, що цілком немає. Ну, нарешті прийшли до якихось воріт. Ой-ой! Треба йти ще по сходах аж на третій поверх. Ось вибігла служниця і забрала ялинку.

— Постав на ганок, — сказала пані, а до Юрека повернулась і вигребла з торбинки десять гропів.

— На, маєш, хлопче.

Юрек глянув на монету, потім на пані.

— А може би, ще щось, ласкава пані!

— Мало тобі? — здивувалася вона. — Скільки ж ти хочеш? Може, сто злотих?

— Докиньте ще, ласкава пані! Ялинка ж важка, я весь мокрий. Я ще сьогодні не їв.

— Ну, ну, знаю я таких фарбованих лисів. Всі так говорять, коли хочуть обдурити наївних, але ж я не наївна і думаю, що досить тобі. Навіть забагато. Гривеник, сину, сьогодні — гроші, еге. Навіть великі гроші під такий крутий час.

— Але ж лас...

Та пані вже не слухає і зачиняє за собою двері. Чути ще, як вона закладає там ланцюжок. Лас!.. Хлопець умить так озлився, що кинув у ці двері єдине лише слово. Тільки одне, але таке злюще й огидне, що вистачило за всі зусилля, за весь труд несення цієї ялинки. Після цього злетів зі сходів, бо за дверима закипіло, як у пеклі. «На, маєш за своє, — думає розлючений хлопець. — Щоб та ялинка стала тобі поперек горла, щоб ніколи вже більше не мала крім гривеника, ти, стара к... щоб!..» Юрек кляв на чім світ. Він витирає піт з лоба, від якого вже ставало йому холодно. Хлопець зогрівався біgom і знов опинився серед ялинок, покупців та марудного тортування з дамами в хутрах. З чоловіками куди легше. О, цей, мабуть, дастъ заробити. Юрек так і кружляє навколо цього пана. Купивши ялинку, він дав Юркові нести, а сам допитується раз у раз, чи не важка. Коли важка, тоді хай відпочине собі трохи. Він почекає, а то й сам візьме та понесе далі.

— Де там важка. Цілком не важка. О, легенька. як пір'я.

— Ну, ну, не бреші. Я і сам знаю, скільки в ній ваги. А ти скільки важиш? Відомо тобі, що людина може підняти лише стільки, скільки сама важить? Та й це тільки підняти, а не нести далеко. Нести можна тягар у десять раз менший, ніж сам важиш.

Пан, видно, розумний. Мабуть, якийсь професор. Він ще розповідає йому всякі розумні речі. Приємно нести такому ялинку. Можна понести та кож цілком задарма. Але тут було далеко не задар-

ма, бо коли він приніс її, то дістав цілого півзлотого. Пан навіть поскаржився на те, що нікого немає в хаті, а то він нагодував би його, мабуть, голодного. Та де Юрек голодний! Він цілком не голодний! Тільки що ів. А пан знов не повірив. Гляди, який розумний і здогадливий. А коли глянув на хлопця крізь окуляри, то так ніби читав у якісь книзі чи що... От поговорити б з таким. Він напевно допоміг би йому. Або пояснив би йому, чи справді мати вже вмерла і він ніколи не побачить її. По дорозі зустрів Юрек Сташека-Щура. Цей розповів йому про таке місце, де роздаватимуть бідним дітям різні речі. Сташек завжди про все знає.

- Підеш туди?
- А де ж це?
- Ходімо, я також туди йду і покажу тобі.

І хлопці пішли.

* * *

Сташек веде до якогось будинку, мов у дим. На другому поверсі він відчиняє двері і пхає наперед Юрека. В кімнаті стіл, а за столом якась пані.

- Я привів ще одного, — каже Сташек.
- Гаразд, хлопче, дякую.

Юрек живеться. За що вона дякує? Ей, тут щось не тес. Мабуть, те саме, про що розповідали йому Антек і Юзек. Ну, що, намовляють ото до ремесла? У пані на носі великі окуляри в чорній оправі, а голова в неї підстрижена, як у чоловіків. З-поза цих окулярів гостро дивляться її очі. Дивляться просто на Юрека.

— Ну, ходи, хлопчику, ближче, може, познайомимося?

Юрек тривожиться щораз більше. Він витирає ніс рукавом і переступає з ноги на ногу. Потім для хоробрості витирає носа другим рукавом.

— Ну, іди ж ближче, а ти, Стаху, можеш іти до тієї кімнати.

Сташек підморгнув Юрекові для відваги і зачинає за собою двері з того боку. Настала тиша, повна якогось напруження. Пані встає з стільця. Стілець відсувається з тріском, а Юрекові так і кортить чкур-

нути аж туди, де перець росте. Та це якось не випадає.

— І що ж ти скажеш? А знаєш, як мене звати? — питав пані.

Юрек дивиться на неї, мов кіт, недовірливо. Він, очевидно, нічого не відповідає, а тільки свердлить її зацікавленим поглядом.

— Звуть мене Станіслава, але всі мене кличуть панна Стася. Хочеш так звати мене?

О, це вже погано. Юркові це не подобається. Він відмірює нишком дистанцію до дверей. Йому вже все ясно. Тут, мабуть, злапають його до тієї роботи. До ремесла.

— Ну, чого ти так дивишся недовірливо? Я тобі не подобаюся? Хочеш, може, втекти? Але ж прошу, будь ласка. Двері не замкнені, і ніхто не бігтиме за тобою.

Це вже незрозуміле. Чого вона хоче? Юрек наїжився ще більше.

— Ну що, ти не хочеш познайомитися зі мною? Давай мені руку. Ти ж не з'їси мене, га? Звуть мене панна Стася. А тебе як? Сідай же ось тут. Поговоримо, як свої.

Юрек, щоправда, сів, але й сам не знає навіщо. Так і кортить йому тікати, а тут раптом — сиди. Він підозріло розглядається навколо. На стіні якісь картини, он якась шафа, і все йому пішло в голові обертом. А тривога не вщухає. Тривога дикого звірятка. І зокрема тепер, коли панна сіла собі напроти нього. Вона поклала білі вилещені руки на коліна й збирається не на жарти до розмови. І страшно дивує те, що вона нічогісінько не розпитує. Розповідає тільки про себе.

— У мене, бачиш, клопіт. Один хлопець, що прийшов сюди вчора, сьогодні не появився, хоч і обіцяв прийти. А я не зробила йому нічого поганого.

Оповідає вона багато і швидко, так, що Юрек і не второпає. про що йдеться. Він взагалі не розуміє нічого. А ця говорить. Юрек тим часом міркує собі, що Сташек обманув його. Тут же повинні давати якісь подарунки, а їх так і не видно. Ось який Сташек. Раптом відчинилися двері та перервали його думки, бо з'явилися тут... Олек, а за ним отої запек-

лий злодюжка Франек-Лапайгудзик. Панна обірвала розмову і звеліла їм іти до тієї кімнати, де вже був Стак. Олек за звичкою пішов навшпиньки, немов дух. А Франек хильцем за ним. Юрек провів їх очима і зацікавився, чого це вони тут появилися. Раз уже вони тут, то незабаром буде крадіж або якесь інше шахрайство. Це водночас і підбадьорювало Юрека. О, де вже ці два, там не бійся. Він всівся зручніше на своєму стільці.

— Ну, що? Як буде з нами?

— А ніяк.

— Скажеш мені, як тебе звати?

— Скажу.

— Ну, як?

— Юрек.

— Ага, — зраділа панна, — ім'я у тебе гарне.

А як тебе кликали в школі?

— Гуза. Єжи Гузá.

— Чудесно! А знаєш, що я скажу тобі: намовлю записатися до нашого товариства. Хочеш?

— А ці два, що прийшли, записалися вже?

— Еге. Це хлопці порядні. Приходять сюди кожен день

— Ну, ну, — засміявся Юрек.

— Чого ти смієшся?

Юрек не відповідає, а думки так і вертяться в голові, що тут щось затівається. Буде крадіжка, аж гей.

— Ну, запишешся до нас? Приходитимеш?

— Приходити я буду, а записуватися — то вже ні. — втяв він коротко, як ножем.

— Чому? — дивується панна, зондуючи водночас недосліджену душу дитини. Це вельми зацікавлює її. Та відповіді немає. — Ну, гаразд. Не хочеш, то не треба. Але приходь! В нас завжди є гарячий чай, зараз дістанеш його і ти. Влаштовуємо тут різні цікаві бесіди. Плануємо також зробити майстерню, і можна буде чогось навчитися.

Юрек насторожив вуха. Ось воно що. Майнула думка, що не на добро оце все. А панна встала.

— Можеш іти до тієї кімнати. Побачиш, як у нас гарно.

Юрек зайшов туди. «Справді тут гарно, поду-

мав, але на ремесло мене не спіймаєш». Посеред великої кімнати був стіл і багато стільців. Стінки кімнати оздоблені різними кольоровими папірцями та картинками.

— Сюди йди, сідай! — сказав Сташек.

Юрек сердитий на Сташека за те, що втягнув його у халепу.

— Ну, записався?

— Hi!

— Чому?

— Бо так мені хочеться.

— Ото дурень. Тут же дають жратву, як амінь. І можна також дістати якусь одежину. Кажуть, що постараються примістити кудись і вчитимуть.

— Чого вчитимуть?

— Шевства.

— Неохота мені бути шевцем.

— Хто каже тобі бути шевцем? От аби якось перепхати тут зиму, а там ад'ю, — махнув Сташек руковою.

Це трохи переконало Юрека, однак було цікаво, що робитимуть оті два. Та спитати годі, бо сидять вони близько й чують кожне слово. Згодом надійшла знову панна з чашками чаю та хлібом з маслом. За нею посунули ключем Каролек-Вертиголівка, горбатий Аврум з своїми шнурками та інші й інші. Кімната заповнилася хлопцями, смородом мокрого лахміття і гамором. З панною прийшов також якийсь панісъко з чорними пронизливими очима. Панна розносить чай та хліб, а панісъко говорить щось із Карольком.

— Хто це такий? — питав Юрек Сташка.

— Це пан професор. Він вчить нас тут.

Сташек хотів ще щось сказати, але так гамірно, що нічого не чути. Хлопці сидять рядком навколо стола і галасують та галасують, а двоє он нишком уже й б'ються. Цей штовхнув того ногою під столом, а той віддає йому кулаком у бік. Панісъко плеще в долоні, щоб утихомирилися. Трохи стихло, але не зовсім. Панісъко плеще голосніше, й ось майже стихло. Лише оті два ще дубасять один одного. Панісъко чекає. Він так пронизує обох своїми очима, що ті вгомонилися. Нарешті спокій. Лише оті два бурмо-

тять щось під ніс про побрехеньки та ще там про щось.

— Спершу поговоримо трохи про наші справи, а про що хочете після цього?

— Про літаки, про літаки, — загукали всі.

— Ну, про літаки вже було, й не можна так про одне й те ж. Може, про кораблі?

Думки тепер поділилися. Одні погоджуються на кораблі, а інші навмисне бажають лише про літаки. Що там не кажи — весело. Такий знявся галас, аж любо. А під цей галас любен'ко можна і чубитися, верещати і робити галас. Юрекові стало аж неприємно від цього ярмарку. Перестали б уже, до бісіа, галасувати. Панисько знов заплескав у долоні. І знов по хвилині настає сяка-така тиша. Хтось там ще бурмотить під ніс образливі словечка в адресу учителя. А цей починає розмову про те, що незабаром уже прибудуть верстати і знаряддя. Надійдуть також підручники, та є надія перебратися до іншого й вигіднішого приміщення. Крім різних справ, учитель говорив також про вибори правління та ще про щось. Юрек небагато розумів з цього, адже він тут уперше. Інші хлопці також щось говорять, і знов робиться гамір. Панисько закликає до спокою.

— Не кричіть, а то ми так і не дійдемо до ладу. Гляньте на Франека й Олека! Вони завжди сидять тихо й членно поводяться. Беріть з них приклад.

Хлопці покрили це таким реготом, що можна було тріснути. Ото сказав! Брати з отих двох приклад? Ну, ну, буде вам приклад! Хай лише надійде оте знаряддя й підручники. Вчитель і не здогадується, чого хлопцям так весело, а Юрек навіть задоволений з того, що не записався. А то були б після того протоколи, поліція, різні неприємності. А так моя хата скраю і все. Краще далі від отих двох. Вони сидять он скромно, із спущеними на підлогу очима. Мов невинні ягнята. Згодом почалася лекція про кораблі. Цікаві речі. Хлопці так і затихли, крім того бурмотуна, що незадоволено мимрить під ніс. Всі попідпирали руками бороди, мов оті херувимчики на картині Мурілля. Обличчя в хлопців невміті, чуприни розкуйовдані. Всі заслухалися.

А потім закінчилося. Хлопці один за одним по-

виходили, а Юрека панна затримала за лікоть і представила паніс'кові.

— Це наш новенький. Тільки не хоче записуватися.

— А-а, здоров, старий! Чому ти не хочеш записуватися?

— Бо не хочу.

— А може, скажеш мені на вухо? Ну, скажеш, га?

— Hi!

— Ну, тоді ясно. Ні то ні. А приходитимеш?

— Może, й прийду, я ще не знаю.

— Ну, гаразд. Будь здоров!

На Юрека чекав Сташек, він зразу спитав, як сподобалось йому в світлиці. А чого ж мало Юрекові не сподобатися? Тільки що з того буде?

— Як-то що з того буде? Та можна ж скористатись чимось.

— Іди, не базікай! З чого можна скористатись, ну з чого? Чай? Чай можна дістати бочками і в баби Хаї. Пий скільки завгодно. Але в Хаї ти за свої гроші пан, а тут жебрак — і тільки. Та ще на додаток ця парочка. Вони ж окрадуть цю світлицю аж любо. Тому я і не записався. Ого, забаг я протоколів і Зайця на ший! А втім, коли й не окрадуть, то що з того? Ну, що з того?

— Кажуть, що постараються примістити кудись та про дах над головою. Там же тепло, піч натоплена, немов у бані. Аж тріщить від жару.

З цими Сташековими словами обидва хлопці зацокали, мов на команду, зубами. А Юрек вмить розсердився і кинув з досади:

— Про матір мені не постараються! — і звернув у провулок.

На горищі були вже Антек і Юзек. Вони засвітили аж чотири свічки, проте холоднеча була страшна. Хлопці так дзвонили зубами, аж боліли щоки. Поза шкірою повзли мурашки та ще скажено кусали паразити. Хлопці тільки й чухалися. Юрек розповів їм про все в тій світлиці. Це зацікавило хлопців.

— Ну і що, і що?

— Нічого, тільки роздаватимуть щось на свята. Якийсь одяг.

- Прекрасно. Поведеш нас туди завтра ввечері.
- Але їм хочеться навчати шевства.
- А ти не бійся. Треба вдавати дурня для вигоди. Аби зиму перепхати.
- Це говорив і Сташек.
- Бо Сташек і битий, і кований, не журиється.

І дійсно, після тієї страшної ночі, проведеної на впочіпки з невгамовним клацанням зубів, хлопці пішли б від холоднечі не тільки до шевства, але й до біса. Вони завжди мусять мінятися думки, бо життя щожвилини нав'язує їм інший погляд. Тож, побігши наступного дня з ялинками та з іншими справами, хлопці пішли ввечері до тієї світлиці. Панна зраділа їм і тут же записала всіх трьох. А-а, як же тут тепло! Так тепло, що миттю хочеться спати. Напившись чаю, вони зразу ж заснули камінним сном. Панна розбудила їх аж тоді, коли вже нікого не було в приміщенні.

— Ну, хлопці, вставайте! Зачиняємо!

Що, як? Сон ще не покинув очей, і хлопці знов засинають. Панна делікатно будить їх, термосить, та це все дарма. Тільки Антек, який дуже чуйно спав, замимрив, щоб не тривожила їх та пішла геть. Куди ж вони підуть? Панна злякалась і, повагавшись, залишила їх у світлиці. А вони спали, мов суслики, до білого дня. Давненько вже їм так не спалося, та їх сни були гарні. Вранці відчинила їм якась служниця, принесла скирточку шматків хліба та чай у термосі. Притягнула цього цілу торбину, мов для молотників. Хлопці попоїли й пішли.

— Приходьте ж увечері, — гукнула за ними дівчина.

На знак згоди Антек пустив бісика.

У-га, яка завірюха на вулиці! Розганяйся ото і кидайся мерцій у метелицю. Уга! Холод пронизує до кісток. Очі запливають слізами. І тече з носа.

— Газети сьогодні якісь товсті. Що нині?

— А ти не знаєш? Свят-вечір.

— О, тоді можна заробити.

Цілий день хлопці бігали та підскакували, зогріваючись, а ввечері прибігли до світлиці. Але тут було ще зачинено, довелося їм чекати. Врешті прибігла заклопотана панна в окулярах.

— Давно вже тут чекаєте? Ото ще клопіт мені з вами.

Говорячи, вона так квапилась, що не могла й дверей відімкнути. Нарешті відчинила. Еге, навіть он ялинка в кутку. Вона оздоблена свічками й папірцями. А більше нічого на ній. Ніяких солодощів. За панною миттю надійшла служниця й затопила в печах. Після цього посунули й хlopці. Ніколи ще не приходило їх так багато. Вони заповнили вщерь обидві кімнати. Засвітилися лампи, і всі чекали уроочистого вечора. Згодом заїхав віз і два вусачі позносili пакети. Наскладали їх цілу купу. Що в тих пакетах? Хlopці б'ються в здогадах і припускають різні речі. А поки що тихо, спокій! Сходяться вже панове і пані. Зараз будуть промови. Та всі чекають ще однієї пані, цієї найважливішої. А вона, пся крев, запізнюються. О, с, іде вже нарешті, іде ця пані презесова*. Батечки! Угледівши, Юрек так і затерп. Та це ж ота дама в хутрі, що дала йому гри-веник за ялинку. Юрек отетерів. Він же так паскудив її тоді... Але сьогодні вона цілком не така, як ота стара скупердяга. Вона запобігливо всміхається до всіх, кланяється на всі боки. А панове цмокают її в руки. Оце раз! Потім усі посідали, і червоний панисько з блискучою лисиною почав щось говорити. Він мимрив щось там, захекувався раз у раз. Після цього говорив пан учитель. Цей говорити вміє. Промовляє він чітко, голосно, і можна дещо второпати. Небагато, щоправда. Потім промовляв ще один пан, а після цього ця дама. Відкашлянувшись, вона витерла пахучою хусточкою мальовані губи:

— Люби діти! (Ви чуєте?) Люби діти, сьогодні, у таїй день... — і так далі. Говорила вона про любов до близнього та про обов'язки поляка-громадянина та ще там якісь цікаві речі. Коли закінчила, всі заплескали їй браво, і почалося роздавання подарунків. Панна в окулярах викликала кожного ча прізвище і вручала пакунок. Обдарований тікав хутчій у куток і розгортає подарунок. Кожний дістав шарфік на шию, шкарпетки і... носову хусточку.

* Голова товариства. (Прим. перекл.).

Крім того, в окремому пакетику було ще по два пряники, по чотири мяtnі цукерки та по плиточці шоколаду за два гривеники.

— Ов-ва і це все?

— А ти що хотів? Золотого годинника?

— Не золотого годинника, а якоїсь одежі.

— Страйвай же, стривай, — а скільки це все коштуватиме?

— Хвилиночку! Шарфік і шкарпетки нехай п'ятдесят, бо це ж нікудишне, паперове. Хусточка й оці фінтифлюшки нехай ще п'ятдесят, а разом злотий. Пхі, за злотий можна кращий подарунок зробити.

— Іди ти до біса з такими подарунками! Але тихо, ось засвітили свічки й колядуватимуть! Ну, натягай, брате, горлянку, відробити все треба.

Вишикувалися ті, що вивчали колядки. А, попереду ця парочка... Обидва звели очі до стелі і тягнуть на чотирнадцять. А дивися ж, дивись, як вони колядують. Тріснути можна від сміху. Франек-Лапайгудзик розявив пельку й дереться, мов старі кальсони. Та й Олек у червоному береті склав побожно руки і тягне, аж любо. Це порядні хлопці. Гордість світлиці. Після колядок ще раз промовила ота скупердяга, але говорила коротко, бо, очевидччики, квапилася. Побажала всім «любим дітям» усього найкращого і негайно вийшла. Її провели поклони та цмокання у руку. За нею вийшли й інші пани та пані. Залишилася тільки панна в окулярах та ця служниця, що почала розносити вечерю. Ну, жратва була сьогодні на славу. Повна тарілка каші з маслом та чай і тістечка. І було весело. Перервала, однак, трапезу поява іншої служниці. Прийшла та сама, що взяла тоді ялинку в Юрека.

— Хлопці, не знайшов котрий з вас такого маленького гаманця з двома злотими? У моєї пані пропало кудись це портмоне. Вилетів, мабуть, з торбинки за хусточкою. Ніхто не бачив?

— Не! Де там!

Очі всіх направлялись нишком на отих двох. Нічого, сидять собі, мов невинні. Ну і цікаво, як це вдалося їм. Просто фокусники, кажіть ви, що хочете.

— Ой, що ж мені діяти, там же пекло за ці два

злотих! -- бідкається дівчина, мов живіт в неї болить. — А може, бачив хтось з вас?

— Можна шукати! Еге, робіть обшук! — підтакують оці два.

Ясно, що сковали вже добре. Служниці вже не було потреби вертітися тут, і вона пішла. І добре, що пішла. Недарма ж вони під час колядування стали біля дами.

Хлопці з'їли вже подарунки й по одному та по два виходили з світлиці. Залишилися тільки ці три бездомні. Панна зажурилася і не знала, що діяти з ними. Може, згодом і вдасться де-небудь примістити їх, та поки що невідомо. Вона вже говорила про це і з радником, і з панею презесовою. І він, і вона обіцяли зайнятися цією справою, та в них, як звісно, тягнеться все місяцями.

— А ви не турбуйтеся. Якось-то буде. А так, як тепер, хіба погано?

— Е, так не можна. Тут же нікому почувати не можна, як же так? Тут ні ковдри, ні подушки та й матраса немає.

— Матраса, пхі! Може, ще такого на пружинах? Що тут говорити! Добре так, як є — і годі!

Хлопці зручно розмістилися в світлиці, і, мабуть, жодна сила не змогла б викурити їх звідси. Але ж бездомні підлітки ніде не зогріють собі місця. Якась фатальна сила кидає ними, мов осіннім листям. Святі просиділи вони в теплій світлиці. Чудесно опертися об натоплену піч та дивитися, як кипить навколоєне життя. Радісно серед цієї зграї хлопців. Цікаві також бесіди пана учителя про різні дива на світі. Та вистачить одного подуву віддалекої снігової хмари на обрії — і все зникає. Прибіг ото Сташек і сповістив, що спіймали Гжеся. Шукають і спільників, прийдуть напевно й сюди. Отож краще іти геть звідси. Хлопці зірвалися з-під отих печей і втекли — шукай вітра в полі.

* * *

Вони повернулися на своє горище, а тут було гірше, ніж у пеклі. Холоднеча змагалася тут з парасвітами. Хлопці так і бігали цілими днями в пошу-

ках якогось іншого нічлігу. Печі цегелень були заповнені вщерть дорослими бездомними. Землянки роїлися злідарями. Бездомні тулилися в менш дірявих лотках на базарі, в холлах великих будинків, у пасажах та на горищах. Усюди було їх повно. Потім почалася відлига. На вулицях тепер було погано, а на горищах уже легше. Хлопці забули вже за світлицю. Доля кинула їх в інший бік.

Нарешті вони знайшли тепліше приміщення. Бо ж Только, цей довгий Только, знайшов якусь працю на фабриці. Не була це й фабрика, а якась фабричка гребінців та інших галантерейних виробів. Про свою працю на фабричці Только признався хлопцям по секрету і при умові, що вони не скажуть про це ні кому. Він же працює там потайки. І багато ще інших хлопців та дівчат працюють також на цій потайній фабричці. Дорослий там лише один про людське око челядник, а решта — «практиканти». У дворі фабрички Только знайшов якийсь склад шлаку. Це був запущений бетонний будиночок без вікон. Зачинені на ключ двері будиночка давно вже не відчинялися. Замок заіржавів, але Только познайомився з якимось хлопцем, що вчився колись на слюсаря і вмів підробляти ключі. Цей старший хлопець зробив йому ключ, і раз увечері Только привів нишком хлопців до складу. Та йти туди можна було тільки крадъкома, ввечері, коли темно й ніхто не бачить, а вранці тікати мерцій. Там було тепло, на тому складі. На стінах висіли гаки для підправки вогню в печах і котлах. Були тут і якісь залізяки, лопати та поламані решітки. На камінній долівці валився шлак. Будинок опирається стіною до стіни якоїсь іншої фабрички, а ця стіна завжди була тепла. Только поговорив нишком з своїми колегами на фабричці, ї ці нанесли сюди паперів, якогось сіна та стружок. Крім того, вони пильнували також, чи не заходить хтось до будиночка. А то з'явиться хтось чого доброго і побачить непрошених гостей. І ще одне: нічліжники завжди мусили приходити сюди перед десятою, поки сторож не зачинить широких воріт. А хто запізниться, той очуватиме на вулиці в завірюсі або на сльоті. Та постійна непевність не турбувала хлопців. Вони привычайлись до такого

життя з постійним напруженням. Всі троє влаштували собі лежанки під теплою стіною, і спати було ім смачно. А від того вугільного шлаку хлопці вилазили, мов чортенята... Ключа кожний ховав під порогом, і двері відчиняв той, хто приходив перший. І коли було все гаразд — на дверях виднілася горизонтальна крейдяна рисочка. А коли б сталася якась несподіванка, як, наприклад, прихід власників до складу котрийсь з хлопців-змовників на фабриці змазав би оцю рисочку. Тоді вже довелося б нічліжникам шукати іншого затишку. Хлопці день у день бігали з газетами, а вечорами пересиджували в кіно, тиснувшись біля батарей, де було тепло і звідки важко було виходити на холоднечу. Кожний з них не переставав думати про літо. Ех, добитися б до цього літа! Тоді вже і на гориці добре, і на вулиці, і скрізь. А зима тим часом допікала до живого так, що годі було витримати.

Надійшов лютий. Місяць морозних завірюх, ожеледиць, льодових бурульок на карнизах та з ока пів. Ух, як пече... Антек у своїх черевичицях стоїть на вулиці та й підстрибує зогріваючись. І так цілу зиму. Аж болять кістки від цього підстрибування. Ось проїхала велика хура з вугіллям. З воза падають грудки вугілля, а за возом біжить зграя дітей і підбирає його, ховаючи до торбин, у фартушки та під поли. А візник і не бачить. Діти скрадаються зненацька до воза й чекають з затамованим подихом на оці грудки. Та іноді грудки не падають, отож Каролек-Вертиголовка підстрибує і просто хапає з воза вугілля або й скидає кілька грудок рукою. Діти кидаються на них, мов круки. І хто раніше халне — того і щастя. Антека це навіть захопило. Він пішов за цим возом з цікавістю, бо сам бачить, як віддалік крокує, мабуть, власник вугілля. А може, той, що наглядає за ним. Мабуть, він, бо вдає, ніби й не бачить, що діється. А діти уже просто нахабніють. Оточують віз щораз більше. Он скопила велику грудку ота дівчина. Антек не пішов уже далі за возом, бо прибіг Юзек і покликав його в кіно. На використані квитки. Там чекає вже Юрек, і вони разом повернуться потім до буди (так хлопці назвали своє житло). В кіно, однак, не вдалося ім довго сидіти, бо контролер вигнав їх

з половини сеансу. Він звелів пред'явити квитки, і хлопцям довелося тікати мерщій. А то відлуплюють за безквиткове перебування в кіно. Щоб не дуже змерзнути, хлопці чвальнули до баби Хаї на чай. Вечір був винятково морозний, і краще було іти вже до буди. Антек сердився на Юзека за те кіно — треба ж було вважати на ці квитки і не вертитися на очах контролера.

— І чого ти кричиш, ну, чого? Звідки я знов, що контролер стежить за нами? Стільки людей, а він пильнував тільки нас. Я ж не зі скла.

— Ну, ну, не гавкай!

— Це ти не гавкай, а я не винен.

Переходили саме біля отих широких воріт і ось... лежить щось на ступні. Пакунок чи що? Але ж це не пакунок, бо ворушиться і плаче.

— Ге, малий, чого ти плачеш? Мама вмерла? Покинула наречену? Чи живіт, може, болить?

— Киньте ви дурні жарти! Ну, говори! Як там?

Пакунок виявився хлопчиком п'яти років. Коли ті оточили його та почали розпитувати, він заревів ще дужче.

— Ну, ну, годі мазатися. Скажи краще, що це з тобою?

Малий плаче й хлипає і нічого не каже.

— Та що, до лиха, ти й говорити по-людськи не вмієш? Ну!

— Мене тут покинула мама!

— Чого ж ти плачеш? Вона прийде за синочком. Не плач, не плач, киця принесе тобі на хвостику калач...

— А куди ж пішла оця твоя мама?

— Мама покинула!

Ну й договорися ось з малюком.

— Де ж ти живеш?

— Та що ти питаш! Живе він, напевно, «Під оленем». Чим займаєшся?

Юрека злять уже такі жарти. Відіпхнувши хлопців, він почав сам розпитувати. Виявилось, що хлоп'я, очевидно, підкинули. Мати покинула його і втекла.

— Ну й матінка, що ти скажеш...

— Еге, ця твоя мама вже не з'явиться за згубою,

хіба коли буде премія. Або процент за знахідку. Ходи з нами! Гаразду тобі не буде, але хоч ні на кого жалю не матимеш.

— А все-таки погане щось з твоєю мамою, га? Ти їв щось?

— Ні.

— А коли їв?

— Зранку.

— Е, це ще не біда. У нас юстимеш не тоді, коли голодний, а тоді, коли буде що юсти. Навчишся юсти про запас. Як той верблюд у кіно. Ну як, ідеш чи ні?

Малий найда очуняв якось. Він відчув інстинктом допомогу й опіку. Коли встав, виявилося, що на ногах у нього якісь калоші, а загорнутий він у хустину.

— Ну, хоч гардероб у тебе можливий.

— Еге, але черевиків немає.

Хлопці засміялися.

— Навіщо тобі черевики? Ти ж не родився в черевиках. Від черевиків відвикнеш.

— Калоші порвалися вже.

— А ти не журися. В нас у буді є черевики. Що-правда, також діряви та дещо завеликі, але це дурниця. Ну, йдемо!

— А що буде з мамою?

— Мама веліла кланятись тобі й питала, чи ти здоров. Ого, незабаром знайдеш собі якусь іншу маму. Підрости лише трохи.

Малюк іде, тільки просить узяти його за руку.

— Фі-фі, он який ти граф. Просто хоч давай такого в кіно.

Юрек, однак, узяв хлопчика за руку. Цей так охопив його міцно, мов кліщ. Та не пройшов він і десяти кроків, як один калош вийшов у нього з ладу. Латаний-перелатаний, він уже геть на нозі розлітівся.

— Ну що ж, босий не підеш, а то дістанеш не-житъ, а в нас ліків немає. Хіба що з аптеки «сіра масть за бігдасть». Давай на каркоші.

Юрек узяв хлоп'я на плечі й поніс. Та він і сам ще невеликий і слабкий, отож утомився та почав сердитись.

— Дивися, яка холера важка! Ото, мабуть, добре годувала тебе мати.

— Еге, давала йому суп з вітру, паперові кнедлі та й кров з носа з бурячками.

Антек рогочеться на весь рот.

— Не смійся, а поможи нести хлопчика.

— Раз ти вже взяв оцю ношу на плечі, то й неси. Ну, та нехай, давай мені його.

Антек узяв хлопчика, а цей обняв його, мов любка, за шию. Так вони й принесли найду до своєї буди. Постелили йому під самою стіною і стали приміряти взуття. Черевики були завеликі. Хлопчина був у них просто смішний. Ну, з взуттям уже полагоджено, а що робити з ним удень? Хлопці журяться, чухаються і глибоко задумуються. Та що ти тут виндумаеш! Найгірше в такому становищі думати. Будь-що-будь. Пора вже спати. А наступного дня хлопці беруть малюка в місто. Одягнений він, як-нечаяк, тепло, а закутати його в теплу хустину, то й не замерзне. Черевики, щоправда, завеликі, та це не горе. Красти ж він не іде. Хлопці дадуть йому де-кілька газет, і один з них пильнуватиме, щоб продавав їх як слід. Цей також видаватиме решту за нього, поки навчиться.

— Е, невелика це штука. Я ж сам такий був, коли починав продавати, — сказав Антек. — За тиждень я вже видавав решту, аж гей.

Чи це правда, чи самохвалюба, однак не було жодного сумніву в тому, що хлопчик навчиться. Товариші встановили над ним чергування. Кожного дня один з них піклувався про хлопчину. Першого дня випала черга Антека. Він гасав з хлопчиною цілий день, а ввечері сказав, що хлопчак підходить, тільки прагне ще час від часу до мами. Та це в нього пройде. Інша річ, що не так швидко хлопчина забуде. Він прив'язався до хлопців, а ці догоджали йому, як могли. Про минуле найди мало що вони дізналися. Хлопчак пам'ятав лише те, що мати несла його і несла звідкись здалека. З якогось містечка. Звуть його Тадек, а прізвища навіть не знає. Пам'ятає ще малий собаку Бурка, кота й інші дитячі речі. Згодом вони й не розпитували вже хлопчину. А клопоту було з ним чимало. Доводилося і

піклуватися про нього, і водити його, зокрема спочатку. Малий не давав нікому віддалитися куди-небудь, плакав, як, мабуть, тоді, коли тікала від нього мати. Він боявся, щоб хлопці не покинули його. Малюк не зводив з хлопців очей і почував себе найкраще тоді, коли тримався чиєсь полі, штанів або мотузка, яким вони підперізувались, щоб тепліше було в лахмітті. Тоді він був веселий і прудкий. А коли котрийсь відходив, хлопчак ставав сумний, і йому збиралося на плач. Це невигідно було для хлопців, яким необхідна була воля в такому вуличному житті. Та що ти порадиш, коли малий причепився, як воша до кожуха, і ні за що вже не відчепиться. Помаленьку й звикли. А хлопчик почорнів уже, мов смоляр, від отого шлаку. Зате оговтався і не боявся, що хлопці повтікають від нього. Хоч було й холодно, а проте не дуже він мерз, закутаний цільно в хустину. Дні йшли собі один за одним. Важкі дні, кошмарні.

* * *

Найгірше було Юрекові. Черевики, які подарувала Манюся, подерлися, й крізь дірки й щілини просякала вода. О, так. Найгірше, коли сніг на вулицях тане, а черевики в тебе діряви. Волога просякає спершу в черевики, а згодом наче і в мозок. Скрізь оця волога. Навіть і в душі мокро. Чорна, сумна вогкість. Через те Юрек вставав з лежанки неохоче. По вулицях він ходив шкутильгаючи, а ночами стогнав не тільки від болю зубів, але й від кашлю, що підкидав ним, як м'ячем. А одного ранку він не в силі був піднятися з лежанки. Антек і Юзек глянули на нього з підозрінням і пішли собі. Залишився тільки найда, з яким треба було йти продавати газети. Юрек добився вже постійної клієнтури та носив газети по квартирах, бо на вулиці продавати було щораз важче. Кольпортерів розвелося так багато — від сивих дідів до малих дітей, що де тільки можна було впхати в руки газету, там було їх повно. Отож треба було ходити по квартирах, відчиняти двері та просити й просити, поки де-небудь не куплять. Але іти Юрек мусив конче, інакше він

утратив би заробіток і довелося б шукати ще важчого нового. Інші-бо тільки й чекали нагоди впхатися на його місце. Тож Юрек зволікся якось, ледве дихаючи від болю в боках та в грудях. Малий Тадек дивився на нього з острахом і намагався допомогти.

— Чого в тебе такі гарячі руки? — спитав він.

Юрек і справді весь був гарячий, а в очах йому тъмарилося і літали якісь пелюстки. Хлопцеві здавалося, що під повіки хтось насипав йому вогню, і час від часу його знобило. Було то холодно, то гаряче, й він, ідучи, мусив опиратися на малого. Світ в очах шалено вертівся, і Юрекові здавалося, що він ось-ось упаде. Але він-таки ішов уперто, зціпивши зуби й відчуваючи якийсь тривожний неспокій. Помаленьку, помаленьку, і йому стало краще. Можна було йти і без сторонньої допомоги. А потім робота з перелічуванням газет, суперечка з паном Самцем в експедиції, носіння по квартирах, вияв спритності, дотепності та інших якостей і біганина по сходах. Ніколи хворіти, правда? Згодом чай у баби Хаї, полудень і знов інші газети, інші вулиці, інші місця і інші задуми. Вечір. Коли впали ясні зимові сутінки, хлопцеві стало ще гірше, ніж уранці. Він не міг уже й дихати. А тут необхідно занести ще кілька примірників. Отуди, на другий поверх.

— Слухай, малий! Занеси на другий поверх, а я почекаю.

Малий подався за ледве засвоеною адресою, а Юрек оперся об стіну. Світ у його очах завертівся, стало раптом так темно-темно, а під ногами розкрилася прірва, в яку він звалився з оглушливим грюкотом.

Летить він і летить у цю безодню, а згодом знов піdnімається вгору. Летить щораз вище, аж поринає по шию в шумливі зелені хліба. Бреде він у цих хлібах та бреде, а вони заливають його з усіх боків. Найгірше те, що згори ллеться якась вогка і холодна маса. Юрек махає руками, намагаючись виборсатися. І кричить на весь голос, кличе матір. Але мати не йде з допомогою. Мати десь далеко і не зважає на синове нещастя. Аж ген з'явилось бліде личко Манюсі. Воно якесь таке велике, як світ. Дів-

чина киває пальцем і кличе його. Вона продає сірники, Манюся повісила собі на шию такий підносик з коробочками сірників і гукає пискливо: «Сірники, сірники, кому треба? Кому треба? Сірники, сірники!..» Холодно. Зуби так і цокають. Найкраще лягти б тепер спати. Але спати не можна. Очі клеються до сну, а змарніле тіло не хоче спати. А сон же — найкращі ліки від усіх болів і клопотів. Або малювати. Отакі фігури панів з сигаретами в зубах, або смішних жінок з кучерявими завитками на головах. Треба лише повертіти олівцем, повертіти — і ось волосся. Та малювати не можна. Оцей ніби брат хапає його за руку. Парубок сміється і каже: «Вставай же, поїдемо». А Юрек не хоче. Не хоче і все. Ось виносять хатні пожитки, а ця лавка так і в'їдається йому в бік. Терпнуть ноги, терпнуть руки. Наша мати умерла!. Гавкають собаки, і в калюжах плаває місяць. В цибулі смак якийсь дивний, гіркий. І раптом знов ліс, і оте село, і нема виходу з зачарованого кола. Добре би сковатися десь, та не має де. Хоч би зіщулитися й заплющити очі. Але ж очі повинні бути відкриті, й заплющити їх ніяк не вдається. А місто навкруги гуде далеким гулом, ясніє загравою світел. Воно насувається на нього з усіх боків, немов тисячорука потвора. Повзе ось, повзе, щоб... стрибнути і задушити його. Юрек заслоняється брудними руками й кричить. Та все дарма. Тихо будь, а то дід он іде. Лице в нього зморщене, заросле сивиною. Очі криваві, підпухлі, в зубах димиться люлька, а на простягнутій руці пальці загнуті, мов кігті. За дідом появляється підперезана ременем постать з червоним суворим обличчям. Заєць. Закривай же мерцій долонею рота, що так і хоче кричати, і вдавай недотелу. Найкраще співати, отож співай танго: «Я тут не винна, винен лише ти...» Чого ти хочеш від такого бідного та покинутого хлопчини? Але як тут співати, коли треба вважати на кінець вулиці та на свист на пальцях. А потім тікати, тікати щодуху. Але як ти втечеш, коли сніг іде? А на горищі холодно. Не гріє вже полум'я свічки. А може, влізти в це полум'я? О, тепер стало гаряче, так гаряче, що годі витримати. Душно! Небхідно вже розплющити очі, а це не вдається. По-

віки в нього наче притиснув хтось камінням. А може, це така ялинка важка? Юрек вовтузиться, стискає зуби, махає руками і вкінці розплющує очі.

Як тут ясно!

Стіни білі, стеля біла, ліжко біле і біла постіль. Он вікно, за яким білі хмари, а над ліжком обличчя.

Обличчя обрамлене білими крилами. Що ж це таке? Когось нагадує це обличчя. Це виразне обличчя матері. Вдивляючись у нього, Юрек конче хоче щось сказати, піднятися, крикнути від радості. Але ж не годен. Він такий слабий, що не годен поворушити ні рукою, ні ногою, та й губи ось ніби ворується, а слів не чути. Залишаються тільки очі. Вони й дивляться в це обличчя. А воно нахиляється над ним дуже близько. І щось губи говорять. Але ніяк не второпаеш. А може, це лається мати на всю губу? Мабуть, лається, бо обличчя в неї сердите. І чоло зморщилося гнівно. Руки ж у неї, як завжди, ласкові і подають щось на ложечці. Гірке воно та недобре, але що ж. Після цього руки поправляють подушку і ковдру та пхают під пахву якесь скло. Це скло холодне й можна злякатися, коли б це робила не мати. А вже цілком погано те, що мати виразно збирається іти звідси. Невже піде? Вийнявши та оглянувши скло, мати йде геть. Хлопець рештками сил простягнув руку і скопив її за спідницю.

— Не йдіть, мамо, а то ви знов десь пропадете!

Марта, сестра милосердя, здивувалася.

— Пусти, малий! Мені треба йти, і я зараз прийду. Пусти ж бо!

Марта і справді дивується. Малий ось думає, що вона мати. Ну хай, нє треба розчаровувати хлопчину.

— Я ось, синочку, прийду... (Поживе ще деньок чи ні?). Кажу ж тобі, що зараз прийду! Я тільки гляну, чи готові ліки для тебе.

— Справді, мамо, прийдете?

— Коли кажу, що прийду, то прийду.

— То ви, мамо, не вмерли?

— Ні, синку, не вмерла. Бачиш, що живу.

— Але ви якісь ніби інакші.

Сестра Марта не знала, що відповісти. На її білому і серйозному обличчі заграло співчуття. Пово-леньки й обережно вона відірвала від спідниці пальці хлопчини.

— Ну, годі вже тобі, нерозумний! Побачиш, що я зараз прийду і щось принесу тобі.

Сестра Марта пішла, а Юркові вмить стало жаль. Мабуть, знов десь пропаде, і шукай її цілими днями. Коли прийде, він розповість їй про те, що з ним діялося, скаже, де тепер їхні пожитки та що в хатині живуть уже інші люди, що Манюся також бігає з газетами і багато інших речей. Коли б тільки прийшла, а то йому так душно й погано, хоч умیرай. За вікном заходить червоне сонце, а сміни і стеля також стали червоні. Такі червоні, як мундир Янека в «Метрополі». О, крізь вікно лізе Янек! Він підморгує йому, кличе й показує піднос з невеликими чашками. Це ж той самий, який принесла служниця Марися.

— Ходи сюди, Янек, бо я не годен!

Надійшов Гжесьо, за ним довгий Только, Антек, Юзек та Манюся й Міхалек, що пропадав десь у світі. І багато-багато інших. А потім зникли всі в отій червоній хмарі. Манюся он замітає довгою мітлою тротуар на вулиці й кличе його іти з нею зараз робити порядки та оглядати рухомого клоуна на годиннику. Зникла й Манюся. Знов нікого немає. Він знов сам на світі. На цьому страшному світі. Мати пішла й не повертається. Мабуть, уже й не прийде. Треба покликати її. Юрек гукає, але голосу не чути. Він так мучиться, так мучиться, що вже й кричати не годен. І так не чути. Тиша. Тиша поступово перетворюється в голос дітвори, що наближається. Ага, це вийшла газета. Діти вибігли з газетами. Щіла зграя дітей. Біжать вони серединою вулиці. Але тупоту ніг не чути. Тільки гуде.

Попереду біжать старші хлопці й дівчата, майже дорослі. За ними менші, менші, а позаду всіх біжить малий найда Тадек. Він перебирає нездарно величезними черевиками й скидається на каченя. А звій газет у нього в руках чи не більший за малюка.

Він найменший, та коли наближається до Юрека, — росте, росте і вже ось більший за будинки і

башти. Величезними черевиками він ступає по цих баштах і дахах.

А згодом усе вже стає таке байдуже, таке байдуже, що розпливається вміть у мряці смертельного більма, що затягує очі.

І коли надійшла сестра Марта, вона застала вже покійника. Пощупавши пульс, вона закрила повіки, поправила обвислу руку і випростала скручену голову.

— Ну що ж, навіть добре, що так, — зашепотіла.

Дивно, однак, те, що в цієї сестри Марти, оцієї суворої Марти покотилися з-під повік разом з цими словами дві великі слізини...

Львів, лютий, 1936

Редактор І. Д е р к а ч
Художник Л. Л е в и ць к и й
Художній редактор І. П л е с к а н к о
Техредактор Ц. Б у р к а т о в с ь к а
Коректор Р. Ф у к с

Ян Бжоза.
Дети.
(На украинском языке)

Підписано до друку 20/Х-1960
Формат 84×108¹/₃₂. Папер. арк. 3,375
Друк. арк. фіз. 6,75. Друк. арк. привед. 7,07.
Авт. арк. 11,16. Видавн. арк. 11,38.
БГ 00488. Зам. 1233. Тираж 12 000.
Ціна 7 крб. 20 коп. З 1/І-1961 — 72 коп.

Книжково-журнальне видавництво,
Львів, Підвальна, 3.

Обласна друкарня, Львів, Спартака, 4.

У ЛЬВІВСЬКОМУ КНИЖКОВО-
ЖУРНАЛЬНОМУ ВИДАВНИЦТВІ
ГОТУЮТЬСЯ ДО ДРУКУ КНИГИ
В ПЕРЕКЛАДІ НА УКРАЇНСЬКУ МОВУ:

О. Ю г о в. Ратоборці. Роман. Переклад з ро-
сійської. 27 арк. Ціна 10 крб.

«Ратоборці» — один з кращих історичних ро-
манів в нашій літературі. Тут яскраво змальовано
боротьбу західноруських князівств, зокрема
Галицького, проти татар і німецьких рицарів-
загарбників.

М. В а п ц а р о в. Пісні про людину. Поезії. Пе-
реклад з болгарської. 2 арк. Ціна 1 крб.

Тут зібрані кращі твори поета-комуніста, на-
родного героя Болгарії.

I. О л ь б р а х т. Микола Шугай-розвбійник. Ро-
ман. Переклад з чеської. 10 арк. Ціна 4 крб.
15 коп.

Вміло використавши народні переклади та
легенди про закарпатського народного месника
Миколу Шугая, письменник створив прекрасний
твір про соціальну боротьбу на Закарпатті
у 20 роки нашого століття.

Я. К о р ч а к. У дитячому таборі. (Юзеки, Ясь-
ки і Франеки). Повість. Переклад з польської.
6 арк. Ціна 3 крб.

Хвилюючий твір про дітей робітників, про їх
дозвілля, веселі пригоди та трудові навики.

М. М і р с ь к и й. «...Бігом марш!» Спогади.
Переклад з польської. 13 арк. Ціна 5 крб.

Це розповідь колишнього політв'язня про кон-
центраційний табір у панській Польщі — Березу
Картузьку.

7 крб. 20 коп.
31. I-1961 р. — 72 коп.